

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN'DA SEKÎNE KAVRAMI ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Serhan OSMANÇELEBİOĞLU
2501150759

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. Mahmut AY

İSTANBUL – 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SERHAN OSMANÇELEBİOĞLU Numarası : 2501150759
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. MAHMUT AY
Tez Savunma Tarihi : 21.12.2018 Saati : 08:30
Tez Başlığı : "KUR'ÂN'DA SEKİNE KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. KERİM BULADI		Kabul
2- DOÇ. DR. ERDOĞAN BAŞ		Kabul
3- DOÇ. DR. MAHMUT AY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED İSA YÜKSEK		

ÖZ

KUR'ÂN'DA SEKÎNE KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

SERHAN OSMANÇELEBİOĞLU

Kur'ân'ın her sûresi ve her âyeti bir zihin inşasıdır. Şüphesiz bu inşa sürecinde Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın muradını bizzat yaşayarak muhatapları için görünür kılmıştır. Bu perspektiften ele aldığımız “*sekîne*” kavramı, Kur'ân'da sadece Medenî dönemde ve altı âyette zikredilmiştir. Oysa farklı anlam ve formlar ile ifade edilen s-k-n (س ك ن) ve türevleri oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu minvalde tezimize konu olan sekîne kavramı, Kur'ân içinde kimi zaman Allah ve Rasulü için kullanılmış, kimi zaman da rasullerin yanında bulunan müminlere atfen kullanılmıştır. Bilhassa ‘*sekîne*’nin nüzul esnasındaki seyri kronolojik olarak takip edilmiş, bu kavramın uğradığı anlam değişimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamız neticesinde Kur'ân'da söz konusu kavramın, ferdî ve ictimâî münasebetlerinde istikamet üzere dengeli bir hayatı ve sarsılmaz bir imanı şiar edinenlerin vasfı olarak zikredildiği görülmüştür. Keza ikilem, meşakkat ve çaresizliğin had safhada olduğu anlarla bağlantılı kullanılan *sekîne*, Kur'ânî düsturlarla ahlâklanmış müminlerin, ortamın gerçekliğine nüfuz ederek buna uygun sarfettikleri çabalar ve sergiledikleri tutumlar sonucunda gerçekleştirdikleri eylemleri ifade etmektedir. Bunun neticesinde tezimize göre **sekîne**, mümin şahsın *duruşunu, konumunu, hedefini her kaybettiğinde sükûnetini, cesaretini, mücadelesini tekrar tekrar yenileyeceği ilkeli-ahlâklı bir duruşu, dinamik-aktif orta bir yolu dengeleme hali* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekîne, Şehina/Şekina, Îmân, Takvâ, Tâbût, Cihad.

ABSTRACT

A STUDY ABOUT THE TERM SEKINA IN THE QUR'AN

SERHAN OSMANÇELEBİOĞLU

Every surah and every ayah of the Qur'an is a mind construction. Undoubtedly, Prophet Muhammad (pbuh) has made Allah's desire visible for its addressees during this construction process. When addressed from this perspective, the term “*sekina*” is mentioned in six ayahs of the Qur'an only during in the Madinah period. However, s-k-n (س ك ن) and its derivatives, which are expressed in different meanings and forms, have a wide area of usage. In this manner, the term “*sekina*”, which is the topic of this thesis, is either sometimes used for refered Allah and His Prophet, and sometimes for or Mumins and the prophets between them. Especially ‘*sekina*’s progress during the revelation has been chronologically followed, the semantic changes about this term went through have been presented.

As a result of this study, it was found that this term is used as a characteristic of those who take a balanced life and an unwavering faith as a principle in their personal and social life. Likewise, when used related to for associated with times when dilemma, hardship, and exorbitant despair, were exorbitant *sekina* means the actions of Mumins, who had have morals with Qur'anic principles, as the result of their efforts and attitudes by penetrating into the reality of the environment. According to our thesis, where mumin individual's every loss of his/her stance, position or target, *sekina* appears to be a state of pose which he/she constantly renews his/her tranquility, courage, struggle or a balancing dinamic-active mean course.

Keywords: Sekina, Shekhinah, Îmân, Takvâ, Tâbût, Jihad.

ÖNSÖZ

Allah'ın “*tarihe ve insanların hayatına aniden giriveren*”¹ **vahyini** insanlığa ulaştıran **Hz. Peygamber** ve bu mücadelenin tarihi olan **Kur'ân-ı Kerîm**, bu mücadele sürecinde hem bu vahye inanan yahut inkâr eden *muhataplarına cevap vererek bilgilendirmek*, hem de yaşadıkları *sorunların çözümüne yönelik yeni sözler söylemek* gibi önemli işlevleri bir arada gerçekleştirmiştir.² Allah; beşere muamele ederken izlenecek yol, tevhid merkezli bir hayat sürdürme vb. yasaları anlatma ve uygulama tarzını rasuller üzerinden izah etmiştir.³ Kuşkusuz bu izahlar Kur'ân'da, rasullerin vahiyleri hayata geçirmedeki örneklikleri, duruşları ve mücadeleleri esnasında sergiledikleri hali tasvir eden bir üslup ve değer yükleyen bir dille ifade edilmiştir. Bu sayede muhataplarının zihnini tevhide giden yolda inşa etmiştir. Ancak bunu kendisine iman eden insanların dünya görüşleri, algılama biçimleri, tasavvurları, tahammülleri ve korkularını tasvir ettiği farklı karakterler üzerinden yapmıştır. Bu tasvirleri dikkat çekici bir biçimde farklı kavramlarla dile getirmiştir.

Dikkat edilecek olursa Kur'ân'ın amaç ve hedeflerinin doğru olarak anlaşılabilmesi gayesiyle yaptığı bu zihniyet inşasında, ahlâki değerleri ve ilkeli duruşları olan insanların özellikleri üzerinden bazı kavramlar, şiarlaştırılmıştır. Nitekim bu kavramlardan biri de kadîm dinlerden⁴ itibaren karşımıza çıkan ve günümüzde gelenek ile modernite arasına sıkışan müminlerin her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu kalpteki çalkantılar esnasında yakîn ve sükûnet sebebiyle hem sözlerinde hem de eylemlerinde dinginlik, sebat, vakar, itmi'nân, îmân, güven, emniyet, takvâ gibi anlamları ile öne çıkan ‘*sekîne*’dir. Harp gibi zor zamanlarla

¹ Roger Garaudy, **İslam ve İnsanlığın Geleceği**, Trc. Cemal Aydın, İstanbul, Pınar Yay, 2015, 9.bs, s. 58.

² Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaat**, Pınar Yay, İstanbul, 2008, s. 28-30; Derya Güney, ‘*Mü'min Şahsiyetin İnşası Bağlamında Kur'an'da Dua*’, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2018, s. 1- 3.

³ Abdulkерim Zeydan, **İlahi Kanunların Hikmetleri** (Sünnetullah), Trc. Nizamettin Saltan, İhtar Yay, İstanbul, 1997, s. 18; Vildan Altay, “*Hitâbî Dilin Kitâbî Metne Yansıması: Abese Sûresi Örneği*”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017, s. 11.

⁴ Doğu mistizminde geçen Kundalini/ Kunda- Kundali; v.dğr.

özdeşleşen söz konusu kavram, **hicret**⁵ ile beraber *herşeyin bittiği yerde, yeniden başlayan* Hz. Muhammed (s.a.v) ve ona tâbi olan sahabe neslinin, Allah'ın emrettiği hayatı mümince yaşayacakları yeni İslam devletini inşa ettikleri Medine döneminde ortaya çıkmıştır. Keza bu kavram, **cihad** emrinin ardından ilk kez zikredilmiştir. Bu emirle birlikte Rasul (s.a.v.) ve ashab, Allah'ın ahkâmını bütün insanlığa tebliğ ve İslam'ı tüm dünyada kâim kılmak için Allah'ın davasını, yedi düvele yaymanın mücadelesini vermişlerdir. İşte bu mücadeleyi veren mümin **sekîne** ile beraber *kavganın başladığı yerde atağa geçerek inandığı değerleri hayata geçiren* durgun/durağan bir hayat sürmeden huzur, sükûnet, korku ve ümit arasında âhenk ve muvâzene/denge sağlayacak bir duruş sergilemiştir. Bu duruş her ferдин kendisine has olup içinde yaşadığı **'an'**ın bilincinde, kazansa da, kaybetse de kalbinin ibresi oynamadan **'tevhid'** şuuru ile hakka ve hakikate çağırان bir halin yaşanmışlığıdır.⁶

Öncelikle başından sonuna kadar çalışmanın tamamında kendisinden istifade ettiğim ve tezimin danışmanlığını kabul etme nezaketinde bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Mahmut AY'a göstermiş olduğu sabır, anlayış ve desteğinden dolayı müteşekkirim. Bilhassa tez sürecinin her aşamasında ilmiyle, fikirleriyle desteğini benden esirgemeyen çok kıymetli hocam Prof. Dr. Yaşar Düzenli'ye, çalışma boyunca kendilerinden ve eserlerinden istifade ettiğim çok değerli hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmanın tamamını büyük bir özveriyle okuyarak içerik ve biçim açısından katkılar sağlayan çok kıymetli kardeşlerim Ayşenur Fidan ve Esra Yıldız'a şükranlarımı sunarım. Bu vesileyle hayatımın her anında çalışmalarımı teşvik eden, manevi desteklerini benden hiç esirgemeyen yürekleri gibi kocaman geniş aileme müteşekkirdiğimi bir kez daha dile getirmek isterim.

Son olarak bu çalışmanın hem murâd-ı ilahinin doğru olarak anlaşılmasına bir vesile, hem de bireysel ve toplumsal olarak manevi dünyamıza huzur ve sükûnun tesis edilmesine bir nebze de olsa katkı sağlamasını Allah'tan niyaz ederim.

⁵ Bkz.: Tevbe, 9: 40.

⁶ Bkz.: Fussilet, 41: 33- (وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ) “İnsanları Allah'a çağırان, salih amel işleyen ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kimdir?”

“Varlık vesilem, ilmî çabamın desteği ve rehberim merhum babamın
aziz hatırasına

ve

İlk hocam ve manevi dayanağım muhterem anacığıma ithafen”

‘Ve-Mâ Teyfîk İllâ Billâh’

Serhan OSMANÇELEBİOĞLU

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE AMACI	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	4
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAK ANALİZİ	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. “Sekîne”nin Anlam Alanı	14
1. “S-K-N” (س ك ن) ve Türevlerinin Lügat Anlamı	14
2. “Sekîne”nin Lügat Anlamı	18
3. “Sekîne”nin Terim Anlamı	19
B. Kur’ân’da “Sekîne” Kavramı İle Yakın Anlamı Olan Kelimeler	22
1. İtmi’nân	22
2. Vakâr	25
3. İmân	27
4. Yakîn	30
5. Huşû	33
6. İhbât	36
7. Takvâ	39
C. Kur’ân’da “Sekîne” Kavramı İle Zıt Anlamı Olan Kelimeler	42
1. Kunût (Aşırı Karamsarlık)	43
2. Harac (Gönül Darlığı)	45

D.DEĞERLENDİRME	46
-----------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ LİTERATÜRDE SEKÎNE KAVRAMI

A.Kitab-ı Mukaddes'te Sekîne Kavramı	51
1. Yahudi Literatüründe Sekîne Kavramı	51
2. Hristiyan Literatüründe Sekîne Kavramı	55
B.Hadislerde Sekîne Kavramı	57
C.DEĞERLENDİRME	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEKÎNE KAVRAMI İLE İLGİLİ ÂYETLER

A.Nüzul Sırasına Göre Kur'ân'da Sekîne Kavramı İle İlgili Âyetler	65
1. Bakara Sûresi 2: 248 (Hicrî II. Yıl / 12. ay - 20. ay arası – Bedir Gazvesi'nin Gerçekleştiği Yıl)	66
2. Fetih Sûresi 48: 18 (Hicrî VI. Yıl / 69. ay- Zi'l-Kâde – Bey'atu'r-Rıdvân)	73
3. Fetih Sûresi 48: 26 (Hicrî VI. Yıl / 69. ay- Zi'l-Kâde – Hudeybiye Antlaşması)	78
4. Fetih Sûresi 48: 4 (Hicrî VI. Yıl / 69. ay- Zi'l-Kâde – Medine'ye Dönüş Yolu)	83
5. Tevbe Sûresi 9: 26 (Hicrî IX. Yıl / 101. ay - 105. ay arası – Huneyn Gazvesi)	86
6. Tevbe Sûresi 9: 40 (Hicrî IX. Yıl / 101. ay- 105. ay arası – Hicret Bağlamında Tebük Seferine Hazırlık)	90
B.DEĞERLENDİRME	95
SONUÇ	99
KAYNAKLAR	102

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: S-K-N Kök ve Türevlerinin Kur'ân'daki Kullanımları _____ 97

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhi's-Selam
b.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım, Baskı
C.	: Cilt
drl.	: Derleyen ve Yayınlayan
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
hadis nr.	: hadis numarası
H.z.	: Hazreti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
K.M.	: Kitab-ı Mukaddes
Ktp.	: Kütüphane
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
nr.	: Arşiv Demirbaş Numarası
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
S.	: Sayı
SS.	: ...'den ...'ya kadar sayfa aralığı

t.y. : Tarih yok
Thk. : Tahkik eden, Tashih eden
Trc. : Çeviren, Tercüme eden
v. : Vefat
vb. : Ve benzer(ler)i
vd. : Ve devamı
v.dğr. : Ve diğerleri, diğer neşredenler
Yay : Yayınları, Yayıncılık
yy. : Yüzyıl
y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslam'ın kurumsallaşma evresini temsil eden Medine dönemi¹ yerleşik düzene geçilen, aile, sosyal ve toplumsal düzenin kurulduğu İslam medeniyetinin de temellerini teşkil etmiştir.² Zira Mekke'den, Medine'ye hicret, sadece mekânsal bir intikal değildir. Bilakis bu intikal, eski telakkilerle mücadele, yeni anlayışlara çağrı, bozuk düşünceleri değiştirme hareketi olan 'uyarı' safhasından, yeni toplumun ideolojisinin oluşturulması anlamına gelen 'risâlet' safhasına dönüşme hareketidir.³ Bu yönüyle Kur'ân'ın hedeflediği değişimin insanın irade ve çabasına teslim edildiğinin göstergesi olan zihniyet, külliyen bir dünya görüşünün de taşıyıcısıdır.⁴ Bir başka ifadeyle Mekke dönemini bireysel olarak ferdî bir müslümanın inşa dönemi, Medine dönemini ise toplumsal olarak İslam ümmetinin inşa dönemi ve uygulama alanı olarak nitelendirebiliriz. Elbette ki, temel ilkesi ve en önemli hedefi tevhidin merkeze oturtulduğu bir hayatın tesisi olan Kur'ân,⁵ her hakiki değerini nihaî kaynağı olan Allah'tan başka ilah olmadığını ve Allah'ın mutlak birliğinin tasdiki olarak *tevhidi*, her müminin zihnine inşa etmiştir. Zihni faaliyetlerin organlar üzerine etkisini bilimsel açıklamalarla –şuur-beyin-yüz ile teslimiyeti ve sükûn-zekâ-irade ile ahlâkî– irtibatlandıran ünlü Fransız cerrah Alexis Carrel'in (1873-1944) tespitleri⁶ de dikkate şayandır.

¹ Ayşenur Fidan, "Kur'ânî Dilin Nebevî Dili İnşası- Kudsî Hadisler Bağlamında-", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2016, s. 85.

² İhsan Süreyya Sırma, **İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, Beyan Yay, İstanbul, 42.bs, SS. 13-40.

³ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı (Mefhûmu 'n-Nass Dirâse fî Ulûmu'l-Kur'ân)**, Trc. Mehmet Emin Maşalı, Otto Yay, Ankara, Kasım 2013, 3.bs, s. 118-122.

⁴ Alex Mucchielli, **Zihniyetler**, Trc. Ahmet Kotil, İletişim Yay, İstanbul, 1991, s. 21.

⁵ Akile Tekin, "Muhammed Abdü'l-Azîz el-Hakîm (v. 1350/1931) ve el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye fî Tefsîri Mâ Verade fî'k-Kur'âni Mine'l-Evâmiri ve'n-Nevâhil-İlâhiyye Adlı Tefsîrinin Tahlîli", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017, s. 39.

⁶ Şöyle ki; zihni ve manevi faaliyetlerimize tesir eden şuur/bilinç, beyin fonksiyonlarına etki ederek, beyinden yüze gelen bir yağ tabakası oluşturmaktadır. Bütün vücudun bir özeti olan yüzün şeklini oluşturan bu tabaka sayesinde, beyin ve zihnin teslimiyetini ifade eden –sevinç,

İşte burada tasvîrî ve değer yükleyici bir dil kullanan Kur’ân, hicretle beraber yeni oluşumların, cihad⁷ ve harb⁸ gibi yeni dinamiklerin, muhatapların algı ve tahammül durumunu dikkate alan bazı ahlâki kuralların ve aklî-fikrî-zikrî olarak mümince duruş ilkelerinden teşekkül eden bir üslup kullanmıştır. Bunu yaparken **kavram tanımını değil, karakter tanımını esas alan Kur’ân-ı Kerîm**, tıpkı *tevhidin şiarı tasdik ve ahlâki ilkelerin neşet kaynağı olan imanı tanımlamak yerine, mümini tanımlayıp⁹ imanı buna göre belirlediği gibi şiddetli korku anlarındaki hali tasvir etmek yerine, mümine dair bir hal olarak “sekîne” kavramını ön plana çıkartmıştır*. Konumuz sekînenin, bir süreç sonucu oluşmuş (ibadet, iman, takva, vb.) tam bir teslimiyet halinin, imanın artmasına vesile olan salihçe bir yaşamın ve kalpten tüm a’zâlara yayılan ahlâki bir duruşun nasıllığını ortaya koymaktır. Şüphesiz ki bu vahye kulak verenlerin, mümince bir duruşu benimsemiş olmaları ve *“Ne gelecekte olacıklardan korku duyarlar; Ne de geride bıraktıkları için hüüzün duyarlar”¹⁰ (... فلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)¹¹* âyeti mucibince Allah’ın rızasını da kazanmış oldukları vahiyle de ifade edilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE AMACI

İslam’ın hedef ve gayelerinin ilki ve en önemlisi manevi yükseliştir.¹² Kur’ân’da bu manevi yükselişe vesile olan kavramlardan biri olarak **“sekîne”** dikkatimizi çekmektedir. Zira bu kavram hem İslam’dan önce, hem de vahiyle

hüzün, korku, utanç, vb.– görüntüler oluşmaktadır. Aynı zamanda bu, Allah’a teslim olmuş zihniyetin yüze yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece hakikate ulaşmak isteyen her fert, zarurî ruhî faaliyetlerle kendisinde sükûnu tesis ederken, bedeninin her bir hücresinde hareketlerine tesir eden ahlâki değerler teşekkül etmektedir. Akabinde ahlâkın temellerinin atılıp gelişmesiyle beraber insanlar arasındaki sulh, zekâ ve irade gelişmektedir. Bkz. Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, Trc. Fatıma Zehra Bayrak, Hayat Yay, İstanbul, 2016, 3.bs, SS. 58-146.

⁷ Bkz.: Tevbe 9: 24; Hac 22: 78; Furkan 25: 52; Mümtahine 60: 1.

⁸ Bkz.: Bakara 2: 216-217-246; Âl-i İmrân 3: 121-167; Nisâ 4: 77; Enfâl 8: 16-65; Ahzâb 33: 25; Muhammed 47: 20.

⁹ Bkz.: Mü’minûn, 23: 1-11; En’âm, 6: 151-152; Ra’d, 13: 19-24; İsrâ, 17: 23; Enfâl, 8: 2; Teğabün, 64: 16; vb. gibi.

¹⁰ Âyetin siyâk ve sibâkını dikkate alarak, bu şekilde takrîbi bir meâl vermeyi tercih ettik.

¹¹ Bkz.; Bakara 2: 38.

¹² Muhammed Esed, **Yolların Ayrılış Noktasında**, Trc. Hayrettin Karaman, İz Yay, İstanbul, 2013, s. 47.

beraber İslam ümmetinin teşekkül aşamasında ve akabinde anlam alanlarının farklılığıyla karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olmasına rağmen, psikolojik boyutu yoğun olan bu kavramla ilgili tefsir ve tasavvuf kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bilhassa problemimiz Bakara sûresi, 2: 248. âyet bağlamında, *insanın yüzüne benzer bir yüzü bulunan ve esen bir çeşit rüzgâr*,¹³ *Allah tarafından gönderilen ve konuşan bir ruh*¹⁴ ve benzeri ifadeler kullanılarak, insan iradesi dışında gerçekleştiği için muhtevasının Allah tarafından bilinebileceğinin¹⁵ söylenmesidir. Kanaatimizce “sekîne”nin içeriği, anlaşılmamıştır. Oysa Allah’ın gerçeği arayan tüm insanlığa hidayet kaynağı¹⁶ ve ilahi bir müdahalesi olan Kur’ân, Allah’ın rehberliğinde Rasulullah’ın (sav) gerçekleştirdiği bir hayatı tahkiye ederken, mesajını en güzel ve en etkili şekilde muhatabına ulaştırmayı gaye edinmiştir. İlahî mesajın taşıyıcısı olarak Rasul bunu, hem kalbine ilka olunan vahyin aktarıcısı hem kendisinden hiçbir şey katmadan *mübeyyin* olan “Allah”ın açıklayıcısı ve hatta usve-i hasene (rol model)¹⁷ bağlamında Kur’ân’ın nesnel karşılığı ve uygulayıcısı olarak gerçekleştirmiştir.¹⁸ Bu amaçla bizzat Allah (c.c), “*Biz Kur’ân’ı anlayasınız diye kolaylaştırdık.*”¹⁹ diyerek; muhataplarının soru ve sorunlarını, toplumun ilgi ve ihtiyaçlarına göre içinde bulundukları kültürün diliyle ifade etmektedir.

Amacımız, Rasulullah (s.a.v) ve müminlere, Allah’ın rızasını kazandırırken, kendisiyle huzur ve sükûn bulmalarına vesile olan sekîne kavramının Kur’ân’ın bireysel ve toplumsal olarak inşa ettiği Medine dönemindeki karşılığını ortaya çıkarmaktır. Bilhassa karşılaştığı her türlü sıkıntıyı Kur’ânî temeller ışığında bertaraf eden sahabe neslinin zorluklar karşısında sergiledikleri mümince duruşları bu

¹³ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Thk. Muhammed Abdu's-Selâm Şahîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2006, 4.bs, C. I, s. 473.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tefsiru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Âlimü'l-Kutub, Suudi Arabistan, Riyad, 1424/2003, 1.bs, C. IV, s. 468.

¹⁵ Bkz. Abdurrahman Ateş, **Kur'an'da Huzur ve Sükûn**, s. 16.

¹⁶ Bkz.: Bakara, 2: 2.

¹⁷ Bkz.: Ahzâb, 33: 21.

¹⁸ Sevim Gelgeç, “*Kur'an-ı Kerim'de Beyan Kavramı ve Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi*”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015, SS. 116-124.

¹⁹ Bkz.: Kamer 54: 32. (Benzer âyetler için, bkz.: Kamer 54: 17-22-40; Meryem 19: 97).

kavramın daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Kaldı ki ashab bu duruşları ile bir yandan kendilerinden sonra gelen müminlere muallimlik ederken, diğer yandan içinde bulundukları hale de ışık tutmuştur. Bu kavramla ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde geçmişin verilerinin bir bütün şeklinde günümüze intikal etmesini sağlamayı hedefliyoruz. Bu verilerden elde ettiğimiz çıkarımlar sayesinde günümüz müslümanlarının kültürel, fikrîsel, zihinsel anlamda durgun/durağan değil bilakis aktif, üretken, huzur, sulh, sükûn vb. ile temellendirdikleri bir hayat, bir toplum ve bir medeniyeti inşa etme arayışlarına az da olsa katkıda bulunmak amacındayız.

Bu çalışmada “*Kur’ân’da Sekîne Kavramı Üzerine Bir İnceleme*” başlığı altında Kur’ân’ı merkeze alarak geçtiği âyetleri nüzul sırasına ve nâzil olduğu bağlama göre –tespit edebildiğimiz kadarıyla– “sekîne” kavramını inceledik. Böylece semantik çalışmaların dışında Kur’ân’ın kendine has dili ve üslubunu ortaya koyma gayret ve niyetinde olduk. Böyle olmakla beraber söz konusu kavram, semantik çalışmalara da katkı sağlayabilir. Konuyla ilgili yaptığımız literatür taraması ve araştırmalar neticesinde ise daha önce sekînenin bu şekilde incelenmediğini tespit ettik. Bu sebeple sekîneyi birçok açıdan incelediğimiz bu çalışmanın, kavrama farklı bir bakış açısı kazandırmakla birlikte gerek tefsir literatürüne gerekse diğer ilmî çalışmalara katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bir dili oluşturan kelimeler, o dil içerisinde rastgele bir araya getirilen, birbirleriyle alakasız kelime yığınları değildir. Aksine her bir kelime, o dilin hazineleri olup farklı münasebetle birbirine bağlanmaktadır. Böylece kendi içerisinde bir anlam bütünlüğüne sahip bu kelimeleri kullanan toplumun da dünya görüşünü ortaya koymaktadır.²⁰ İşte Kur’ân’ın beraberinde getirdiği yeni dünya görüşü ile bu

²⁰ John Wilson, **Dil ve Anlam**, Trc. Recep Songün, RS Yay, İzmir, 1988, SS. 5- 18; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçe’nin Anlambilimi**, Engin Yay, Ankara, 1998, SS. 22- 46; Ömer Faruk Yavuz, **Kur’ân’da Sembolik Dil**, Ankara Okulu Yay, Ankara, 2006, SS. 52- 67; Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an**, Ankara Okulu Yay,

anlam alanı birbirinden bağımsız olduğu gibi, aynı zamanda birbiriyle içiçe geçmiş bir anlam bütünlüğü oluşturmaktadır. Çünkü Kur’ân, yıllarca Cahiliye’de kullanmaya alıştıkları lafızları alarak, eşsiz bir üslupla Mekke müşriklerinin gündelik hayatlarındaki kullanımlardan, farklı anlam alanlarına aktarmıştır.²¹ Aslında bu, tam da Kur’ân’ın yapmak istediği zihinsel ve toplumsal inanç sistemindeki değişimin bir parçasıdır. Zira muhataplarının kullandığı **dilin kuralları** üzerinden **düşüncenin kurallarını kavramlaştırarak**²² mesajını iletmıştır. Bunu yaparken de kısaca ‘*Tanrı hakkında konuşmak*’ şeklinde tanımlayacağımız ‘**din dili**’ni kullanmıştır.²³

Bu minvalde semantik metodu ilk kez Kur’ân kavramlarında kullanan ünlü dilbilimci Toshihiko Izutsu’nun (1914-1994) yapmış olduğu dilbilimsel araştırmalar önem arz etmektedir. Bilhassa Kur’ân’ın anlaşılmasında anahtar role sahip kavramlara dair önerdiği kelimelerin anlamlarını, farklı kullanımlarını, tarih içerisindeki anlam yönünden gelişimlerini ve kanaatimizce en önemlisi **kelimelerdeki anlam değişimlerinin insan düşüncesi ve davranışlarıyla ilişkilerini**²⁴ inceleyen “*Semantik Yöntem*”, çalışmamıza ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla bu veriler ışığında öncelikle kelimelerin **ilk kök anlamlarını meydana çıkarmayı** amaçlayan “*Etimoloji/ Kökenbilim*”²⁵ ve **dillere özgü anlamların tasvir**

Ankara, Aralık 2015, 2.bs, s. 19- 24; Mehmet Ali Şimşek, “*Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagat Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Konya, 2000, SS. 1- 14; Muhammed Ersöz, “*Kur’an’ın Dil Yapısı ve Kur’an Kelimelerinin Terimleşmesi*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Erzurum, 2014, SS. 8- 27.

²¹ Daha detaylı bilgi için bkz.: Dücan Cündioğlu, **Sözlü Kültür’den Yazılı Kültür’e Anlam’ın Tarihi**, Kapı Yay, İstanbul, Temmuz 2014, 5.bs, SS. 1-65.

²² Muhammed Âbid el-Câbirî, **Arap- İslâm Kültürünün Akıl Yapısı –Arap-İslâm Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi–**, Trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitabevi Yay, Ekim, 2001, 3.bs, SS. 17-145.

²³ Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İzmir, 1999, s. 117; Yavuz, **a.g.e.**, s. 105-108.

²⁴ Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, Trc. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, Ankara, 1975, SS. 13- 35; Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, Ekim 2011, 4.bs, SS. 41- 96; İbrahim Enis, **Mukaddimetü’l-Kitâbi’z-Zîne fi’l-Kelimâti’l-İslâmiyyeti’l-Arabiyye**, Merkezü’d-Dirâseti ve’l-Buhûsi’l-Yemenî, San’â 1994, s. 7-9; Ömer Kara, *Izutsu’nun Kur’an Semantiğinde Mühmel Boyut: El-Furûku’l-Luğaviyye –Yakın anlamları “Ayrıştırma” Noktasında Izutsu’ya Bir Katkı–*, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XVIII, S: 1, 2005, SS. 16-60, s. 18-21.

²⁵ Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Tanrı ve İnsan**, Trc. Kürşad Atalar, Pınar Yay, İstanbul, Mart 2014, 3.bs, SS. 50- 60; Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yay, İstanbul, 2007, s. 138-139; Ali Galip Gezgîn, **Tefsîrde Semantik Metod**, Rağbet Yay, İstanbul, 2015, 2.bs, s. 446-450.

edilmesini sağlayan “Anlambilim”²⁶ sayesinde *sekîne*’nin asıl manası hakkında bir ipucu elde etmeye çalıştık. Akabinde **üzerinde ittifak edilen manaları** vererek, kelimeyi anlam açısından daha derin incelemeye imkân tanıyan “*Semantik Analiz*”²⁷ yöntemini kullandık. Böylece bu yöntemi kullanarak köklerin sahip olduğu esas anlamlarından hareketle **kavramlaşmaya/ kalıplaşmaya** dönüşen görüşlerin tahlile dayalı bir incelemesine imkân bulduk. Bunu yaparken, **sözcüklerin zaman içinde hangi anlamlarda kullanıldığını, sözcüklerdeki anlam kaymaları, anlam daralmaları ve genişlemelerini** tespit eden “*Art Süremlî Semantik İnceleme Metodu*”nu²⁸ kullanmayı tercih ettik. Bu sayede İslam öncesi zamanlarda bu veya şu şekilde kullanılagelen *sekîne* kavramının, Kur’ânî dünya görüşüne göre ahlâki ve dinî olarak yüklenen değerini bütüncül bir metodla²⁹ ortaya çıkarmayı amaçladık. Zira kavramlar mensup oldukları ilmin gelişim sürecine bağlı olarak zaman zaman yeniden tarif edilmeye muhtaçtır.³⁰ Akabinde Kur’ân’ın temel amaçlarına uygun bir söylem geliştirmek³¹ için, **nüzul sırasına göre Kur’ân’da muhtelif sûrelerde yer alan âyetleri biraraya toplayan** “*Kavram Eksenli Konulu Tefsir*”³² metodunu kullandık. Bu yolla Kur’ân’a dair bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısı elde ederken;

²⁶ Mehmet Soysaldı, **Kur’ân’ı Anlama Metodolojisi**, Fecr Yay, Ankara, 2001, s. 34-35; Mehmet Soysaldı, “*Kur’ân’ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi*”, **Kur’ân Dil– Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu**, 17-18 Mayıs 2001, Van 2001, SS. 31-50, s. 36-43; Hasan Yılmaz, **Semantik Analiz Yönteminin Kur’ân’a Uygulanması**, Kurav Yay, Bursa, 2007, s. 169-179; Hasan Yılmaz, “*Modern Dönem Kur’ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş*”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kars, 2017, S: 7, SS. 14-30, s. 19; Hasan Yılmaz, “*Kur’ân’ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme*”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, S: 22, SS. 231-242, s. 236; Hasan Yılmaz, “*Semantik Analiz Yönteminin Kur’an’a Uygulanmasına Dair*”, **Tarihten Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usûlü**, İlim Yayma Vakfı, 2009, SS. 363-380, s. 365.

²⁷ Gezgin, **a.g.e.**, s. 405. (Bu tanımı; M. Hani Atıyah, *Qur'anic Text: Toward a Retrieval System*, International Institute of Islamic Thought, First Edition, Herndon, Virginia, USA, 1996, s. 108’den alıntı yapmıştır.).

²⁸ Izutsu, **Kur’ân’da Tanrı ve İnsan**, SS. 69-81/ 105-117; Frank Robert Palmer, **Semantik Yeni Bir Anlam Bilim Projesi**, Trc. Ramazan Ertürk, Kitabiyat Yay, Ankara, 2001, s.9-22; Vardar, **a.g.e.**, s. 18; Gezgin, **a.g.e.**, s. 418-421.

²⁹ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, Trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara, Şubat 2016, 14.bs, s. 11.

³⁰ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, İFAV. Yay, İstanbul, 1987, s. 34.

³¹ Mustafa Müslim, **Kur’ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım** *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdûiyyi*, Trc. Salih Özer, Fecr Yay, Ankara, 1993, s. 16.

³² Abdulfettah el-Hâlidî, **et-Tefsîru’l-Mevzûiyyü Beyne’n-Nazarıyyeti ve’t-Tatbîk**, Dârû’n-Nefâis, Ürdün, 2008, s. 59-64; Muhsin Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, İFAV. Yay, İstanbul, Kasım 2013, 2.bs, s. 103- 106; Bilal Gökçır, “*Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları*”, **Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar**, (İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2), İstanbul, Haziran 2010, SS. 455-466, s. 457-459.

hem Allah'ın muradını anlamak, hem de O'nun mesajını doğru bir şekilde anlatabilmeyi hedefledik. Bütün bunları **genel ilkelerden özel kurallara**,³³ açık bilgilerden açık olmayan, ancak **kesinlik taşıyan bilgilere varmak**³⁴ amacıyla “*Tümdengelim Yöntemi*” ile harmanlayarak kavram hakkında bir yargıya ulaşmaya çalıştık.

Çalışmamız esnasında, imkânlar ölçüsünde eserlerin ilk temel kaynaklarına ulaşmaya gayret ettik. Dolayısıyla gerek lügat gerek tefsir metnlerinin tercümesinde, çoğunlukla referans gösterilmeyen tercümeler tarafımızdan yapılmıştır. Âyet meâllerinde, uzman bir heyetin hazırlamış olduğu “*Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*”³⁵ esas alınmıştır. Özellikle kavramları, elimizden geldiği kadar sözlük anlamları, tefsir okumaları ve Kur’ân metninin bağlamını dikkate alarak izah etmeye çalıştık. Böylelikle kendi yorumlarımıza göre söz konusu kavramın geçtiği âyeti, takrîbi bir meâllendirmeye sunmayı tercih ettik.

Arapça kelime analizleri için, klâsik Arapça sözlükler *el-Müfredât*,³⁶ *Lisânu’l-Arab*³⁷ ve *Tâcu’l-Arûs*³⁸ esas alınarak, farklı türev ve anlamlar için de *Kitâbu’l-‘Ayn*,³⁹ *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*,⁴⁰ *Esâsu’l-Belâğa*⁴¹ ve *el-Kâmûsu’l-Muhît*⁴² gibi birçok lügat taranmıştır. Kur’ân’ı merkeze alarak yaptığımız bu

³³ İbrahim Emiroğlu, **Ana Hatlarıyla Klasik Mantık**, Asa Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 154-156.

³⁴ Gülnur Savran, “*Düşünüyorum, Öyleyse Varım*”, **İ.Ü. Felsefe Arkivi Dergisi**, İstanbul, 2013, SS. 157-184, s. 162.

³⁵ Heyet: Ali Özek, Hayreddin Karaman, v.dğr., **Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, Hâdimü’l- Harameyni’ş- Şerifeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, Medine-i Münevvere, 1428 h./ 2007 m.

³⁶ Ebû’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân**, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, Lübnan, 1999.

³⁷ İbn Manzûr Ebû’l-Fadl Cemâlu’d-Dîn Muhammed b. el-Mukerrem el-Mısırî, **Lisânu’l-Arab**, Thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbillah ve Hâşim Muhammed eş-Şazilî, Dâru’l-Meârif, Kahire, 1319/1982, C. I- LV.

³⁸ Ebû’l-Feyz Muhammed Murtezâ el-Hüseyinî ez-Zebîdî, **Tâcu’l- Arûs min Cevahiri’l-Kâmus**, Thk. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, Matbaatu Hükümet-i Kuveyt, 1421/2001, 1.bs, C. I- XL.

³⁹ Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhidî, **Kitâbu’l-Ayn**, Thk. Dr. Abdulhamîd Hendâvî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2003, C. I- IV.

⁴⁰ Ebû’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, **Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa**, Thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979, C. I- VI.

⁴¹ Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esâsu’l-Belâğa**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998, 1.bs, C. I- II.

⁴² Ebû’t-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, Thk. el-Heyetu’l-Mısriyyeti’l-Ammeti’l-Kitâb, y.y., 1980, 3.bs.

çalışmada, konumuzla ilgili âyetleri, elimizden geldiği kadar nüzul süreçlerini dikkate alarak, ilk dönem klasik tefsirlerden günümüze kadar değişik dönemlerde yazılmış olan rivayet, dirayet, lugavî, işâri, ahkâm vb. tefsir kaynaklarından yararlanılmıştır. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*,⁴³ *el-Keşşâf an Hakâiki't Tenzîl*,⁴⁴ *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Ây ve's-Suver*⁴⁵ ve *Hak Dini Kur'ân Dili*⁴⁶ istifade ettiğimiz tefsirler arasındadır.

Kitab-ı Mukaddes ve diğer dinî literatüre ait eserlerin metinlerinde –Talmud, vb. gibi– çoğunlukla tercümesi mevcut eserlerin çevirilerinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda, Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin 2015 yılında basımı yapılan, “*Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahid*”⁴⁷ tercümesine müracaat edilmiştir. Kaynaklar referans gösterilirken, ilk geçtikleri yerde tam künyeleriyle, daha sonraki dipnotlarda sadece müellifin ve eserin adıyla belirtilmiştir. Ayrıca şahıs isimlerinin vefat tarihleri –tespit edebildiğimiz kadarıyla– hicrî/miladî yahut miladî doğum/vefat tarihi şeklinde, bölüm bütünlüğü esas alınarak çalışmanın ilk geçtiği yerde zikredilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAK ANALİZİ

Çalışmamızın en temel kaynağı, şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'in kendisidir. Tezimizin kaynaklarının başında, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (v. 751/1350) “*Medâricu's-Sâlikîn*”⁴⁸ ve Salih b. Abdullah b. Humeyd ile Abdurrahman b.

⁴³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tefsiru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Âlimu'l-Kutub, Suudi Arabistan, Riyad, 1424/2003, 1.bs.

⁴⁴ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Mu'tezili, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1418/1998, 1.bs.

⁴⁵ Burhaneddin Ebi'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, **Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Ây ve's-Suver fî Tefsiri'l-Kur'ân**, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1398/ 1978.

⁴⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Meâlli Türkçe Tefsir**, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 1275, Matba-î Ebuzziya, İstanbul, 1935, 1.bs.

⁴⁷ **Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahid**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn**, Thk. Nâsır b. Süleyman es-Sa'vî, Ali b. Abdurrahman el-Karâ'vî v.dğr., Dâru's-Sumay'î, Riyad, Suudi Arabistan, 1432/2011, 1.bs., C. I-VI.

Melluh'un, “*Mevsûatu Nadreti'l-Naîm fî Mekârimi Ahlâki'r-Rasûl*”⁴⁹ isimli eserler gelmektedir.

Bunun haricinde konuyla ilgili tespit edebildiğimiz ve yararlandığımız bazı çalışmalar şunlardır:

Konuyla ilgili müstakil olarak yazılan Mustafa Özel'in 2005'te kaleme aldığı “*Kur'an'da Sekîne Kavramı*”⁵⁰ adlı çalışmayı zikretmemiz gerekir. Söz konusu çalışmada ‘s-k-n’ ve türevleriyle ilgili gerek sözlük anlamları, gerekse bütün âyet ve tefsirler ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda tekrara düşmemek için ‘s-k-n’ ve türevlerinin, sadece gerekli kısımlarını açıklamakla yetindik. Öte yandan “*Kur'an'da Huzur ve Sükûn: Eş- Gece- Ev*” eserinde Abdurrahman Ateş,⁵¹ ‘sükûn ve huzur’un Kur'an'da s-k-n ve müştaklarıyla izah edildiğini söylemektedir. Bunlardan *metafizik* alana giren **sekînenin**, sadece Allah tarafından bilinebilecek gaybi bir mevzu olması sebebiyle **açıklanamayacağını**; ancak müştaklarının bu dünyada yararlanılıp sahip olunacak *eş-gece-ev* şeklinde *fizikî bir boyutu* olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu bu çalışmada ‘s-k-n’ ve türevlerinin; **insan boyutu eş, zaman boyutu gece ve mekân boyutunu ev** ile irtibatlandırmaktadır. Kaldı ki ‘s-k-n’ ve türevlerinden bu manaların çıkarılabileceğini, âyetler üzerinden izah etmektedir. Yine çalışmamızı daha önce kaleme alınmış semantik çalışmalar çizgisinde almayışımızla aynı sebeplerden ötürü, sırf “*insan iradesinin dışında gerçekleştiği için muhtevası kavranamaz*” olarak kabul edilen sekîne kavramının Kur'an'da geçtiği âyetleri inceledik. Diğer bir çalışma, Salih Çift tarafından kaleme alınan “*Tasavvufta Sekîne Kavramı*”⁵² adlı makaledir. Bu makalede sekînenin nefisle olan ilişkisi ele alınmıştır.

Önemli bir diğer çalışma ise 1893'te Paris'te *Revue de l'Histoire des Religions*'un 28.cildinin ilk 13 sayfasında yayınlanan Ignaz Goldziher'e (1850-

⁴⁹ Salih b. Abdullah b. Humeyd ve Abdurrahman b. Melluh, **Mevsûatu Nadreti'l-Naîm fî Mekârimi Ahlâki'r-Rasûl**, Dâru'l-Vesîle, Cidde, S. Arabistan, 1425/2003, 3.bs., C. I- XII.

⁵⁰ Mustafa Özel, **Kur'an'da Sekîne Kavramı**, (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2005.

⁵¹ Abdurrahman Ateş, **Kur'an'da Huzur ve Sükûn**, Çıra Yay, İstanbul, Mayıs 2014, 3.bs, SS. 1-275.

⁵² Salih Çift, “*Tasavvufta Sekîne Kavramı*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV/2 Bursa, 2006, SS. 197-210.

1921) ait Mehmed S. Hatiboğlu tarafından “*Müslümanlarda Sekîne Kavramı*”⁵³ adıyla Türkçe’ye tercüme edilen makaledir. Bu çalışmada ilk olarak ‘*sekîne*’nin Yahudilikten alınan İbranice kökenli bir kelime olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla “*Şehina/ Şekinal/ Shekhina/ Shekhinah*” başlığıyla yapılmış çalışmalara ulaşmaya ve bu kavramın Yahudi yahut Hristiyan kutsal metinlerinde yer alıp almadığını tespit edebilmeye gayret gösterdik. Bu bağlamda Beinin Joel *İslam Ansiklopedisi*’nde kaleme aldığı “*Sekîne*”⁵⁴ maddesinde, sadece sözlük ve terim manalarından hareketle âyet ve hadislerdeki kullanımları üzerinden kavramı kısaca açıklamaktadır. Toufic Fahd’ın yazdığı “*Sakina*”⁵⁵ adlı ansiklopedi maddesinde ise Goldziher gibi İslam ve Yahudiliğin temel kaynaklarına atıf yaparak bu kavramla her iki dinin kutsal metinleri arasında bir irtibat kurmaktadır. Bu kaynaklara ek olarak ulaşabildiğimiz kadarıyla, Raphael Patai’nin “*The Shekhina*”⁵⁶, Chava Weissler’in “*Meanings of Shekhinah in the ‘Jewish Renewal’ Movement*”⁵⁷ (Yenilikçi Yahudi Hareketinde Sekîne’nin Anlamları) ve Luke Devine’in “*How Shekhinah Became the God (dess) of Jewish Feminism*”⁵⁸ (Sekîne Nasıl Yahudi Feminizminin Tanrısı Oldu?) adlı makalelerini zikretmemiz gerekmektedir. Patai’nin makalesinde, kavramın K.M.’te yer almadığını ve ilk olarak Hristiyanlık tarihinin başlangıcından II–III yy. sonrasına tekabül eden Targum’da neşet ettiğini belirtmektedir. Hikmet (wisdom – hokhmah) ve akıl (intelligence – binah) bağlantısından hareketle ‘*Shekhina*’nın, “*Shakhan*”den yani **hayat sürme, yaşama eylemi** manasından türetilmiş soyut bir kelime olduğu sonucuna varmaktadır. Weissler, feminizm ve sekîneyi buluşturan Yenilikçi Yahudi

⁵³ Ignaz Goldziher, “*Müslümanlarda Sekîne Kavramı*” (Orijinal adı: “*La Notion de Sakîna Chez les Mohamétans*”), Trc. Mehmed S. Hatiboğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, SS. 142- 153.

⁵⁴ Beinin Joel, “*Sekîne*”, **İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)**, Trc. Ahmed Ateş, MEB Yay., İstanbul, 1972, 1.bs, C. X, s. 327-328.

⁵⁵ Salime Leyla Gürkan, “*Sekîne*”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)**, Ankara, 2009, C. XXXVI, SS. 329-331; Salih Çift, “*Sekîne*”, **DİA**, C. XXXVI, SS. 331-332. (Bu kaynaktan alıntı yapılmıştır: Toufic Fahd, “*Sakina*”, EI² - Encyclopedia of Islam (İslam Ansiklopedisi) - (İng.) VIII, s. 888-889.)

⁵⁶ Raphael Patai, “*The Shekhina*”, **The Journal of Religion**, Vol. 44, No. 4, The University of Chicago Press, Oct, 1964, PP. 275-288.

⁵⁷ Chava Weissler, “*Meanings of Shekhinah in the ‘Jewish Renewal’ Movement*”, **Journal of Jewish Women’s Studies & Gender Issues**, No. 10, JewishWomen’s Spirituality (2), Indiana University Press, 2005, PP. 53-83.

⁵⁸ Luke Devine, “*How Shekhinah Became the God of Jewish Feminism*”, **Feminist Theology**, The University of Edinburg, Vol. 23, No.1, 2014, PP. 71–91.

Hareketi⁵⁹ ile Klasik Kabala'daki sekîneyi kıyaslamaktadır. Devine'in makalesine gelince, Yahudi kaynaklarında sekînenin ilk andan bugüne kadar geçen süreç içindeki değişimlerini ve anlamlarını zikrederek, gelenek içinde dışılığı temsil eden çağrışımlarından dolayı kavramın, feministlerce kullanımını anlatmıştır.

Aynı şekilde konuyla ilgili müstakil olarak yazılan bir eser olmamakla beraber, muhtevasında konuya yer veren Mâlik İlyas Tanrıbağı'nın "*Sekîne, Rûh, Hikmet*"⁶⁰ adlı eseri de dikkatimizi çekmiştir. Zira söz konusu eserde kadîm dinlerden başlayarak, şiirsel bir üslupla, bâtinî bir formatta, bu üç kavram arasında ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Bilhassa sekînenin, Hinduizm literatüründe yer alan **kundalini** ile yakın manalarını izah etmektedir.

Tefsir literatüründe sekîne konusuna yeterince yer verilmemiş olması, bizi el yazması eserleri incelemeye sevk etti. Maalesef ulaşabildiğimiz eserlerin, içerik olarak konumuzla ilgisi bulunmadığını tespit ettik. Bu eserler ve içeriklerini şöyle zikredebiliriz: Süleymaniye Kütüphanesi,⁶¹ Murad Molla Fon'unda tasnif edilmiş, Şihâb Efendi'nin (v. 1069/1659[?]) Arapça nesih olarak kaleme almış olduğu "*Risâle fî Tefsîri Âyeti 've câ'ili'l-leyli sekenen'*"⁶² adlı risalede, âyeti nahvi açıdan incelemektedir. Süleymaniye Kütüphanesi,⁶³ Nuruosmaniye Fon'unda tasnif edilmiş, el-Vefâi Muhammed b. Bedreddin ez-Zeyni'nin (v. ?) 21 Zilkade 947 yılında tamamlamış olduğu "*Hazinetü'l-Fedâil ve Sekinetü'l-Efâdil*" adlı Arapça eser ise, Câbir'den (r.a) (v. 78/697) rivayet edilen hadisi tahriç yaparak incelemektedir. Süleymaniye Kütüphanesi,⁶⁴ Reşid Efendi Fon'unda tasnif edilmiş, onbir âlimin görüşünün yer aldığı, 917/1512 yılında Farsça tâlik olarak kaleme alınmış "*Sekînetü's-Salikin*" adlı risale, *Evâil* (adalet kavramı ve adaletli olma), *Evâhir* (ihسان kavramı ve akrabalara ihسان), *Musibetler* (nehy, münker ve fuhşiyatla ilgili

⁵⁹ Yenilikçi Yahudi Hareketine mensup feminist bir müzisyen olan Joy Krauthammer: "Feminizm, bana Rab (Lord) olmayan bir tanrıya kulluk etme imkânı verdi. Bütün kutsalların kaynağına ibadet edebiliyorum" sözleri bu hareketin çıkış noktasıdır.

⁶⁰ Mâlik İlyas Tanrıbağı, "**Sekîne, Rûh, Hikmet**", Karina Yay., Ankara, Ağustos, 2016, 1.bs.

⁶¹ Şihâb Efendi, **Risâle Fî Tefsîri Âyeti 've câ'ili'l-leyli sekenen'**, Süleymaniye Ktp., Murad Molla Fonu, nr., 01836-011, 6 varak.

⁶² Bkz.: En'âm Sûresi 6: 96.

⁶³ el-Vefâi Muhammed b. Bedreddin ez-Zeyni, **Hazinetü'l-Fedâil ve Sekinetü'l-Efâdil**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Fonu, nr., 02373/1959, 129 varak.

⁶⁴ **Sekînetü's-Salikin**, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Fonu, nr., 00450-013, 20 varak.

mevzular) ve *Ahlâk* (Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas peygamberlerin salih amelleri üzerinden güzel hasletlerin kazanılması) olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Bu eser daha ziyade konuyu tasavvufî bir boyutta ele almaktadır. Son olarak Beyazıd Kütüphanesi'nde,⁶⁵ es-Sübkî Ebû'l-Hasan Takiyyüddîn Ali b. Abdu'l-Kâfî'nin (v. 756/1355) “*Tenezzülü's-Sekîne alâ Kanadil'il-Medine*” adlı Arapça bozuk bir nesih hattıyla kaleme almış olduğu eser, konuyu mesâcid (مساجد) bağlamında irdeleyerek, hadislerle izah etmektedir.

Bu konu ile ilgili üç adet Yüksek Lisans Tezi bulunmaktadır. Bilal Umaç'ın⁶⁶ “*Kur'an'da Şifâ, Sekîne ve Tuma'nîne*” adlı çalışması, konuyu ruhsal boyutuyla ele almaktadır. Bu kavramların, insanın ruh dünyasındaki psikolojik yansımalarını tahlil edip açıklamaya çalışmaktadır. Hassan Mahmud Qadir'in⁶⁷ “*es-Sekîne ve't-Tuma'nîne fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâse Luğaviyye Dilâliyye*” isimli Arapça olarak kaleme alınan çalışmada (س ك ن) ve (ط م أ ن) harflerinin sesleri, mahreçleri, sıfatları, sarf çekimleri, lugavî ve nahvi olarak ele alınmaktadır. “*Kur'an'da Sekînet Kavramı ve Psikolojik Boyutu*” adlı çalışma ise, halen Akif Köse⁶⁸ tarafından üzerinde çalışılmaktadır.

⁶⁵ es-Sübkî Ebû'l-Hasan Takiyyüddîn Ali b. Abdu'l-Kâfî, **Tenezzülü's-Sekîne alâ Kanadil'il-Medine**, Beyazıd Ktp., nr. 01905, 24 varak.

⁶⁶ Danışman: Doç. Dr. Hayati AYDIN, T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2007, Van, SS. 1- 97.

⁶⁷ Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA, T.C. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, 2016, Bingöl, SS. 1- 176.

⁶⁸ Danışman: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM, T.C. Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Erzurum.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızın bu bölümünde, tefsir ilminin temel alanlarından biri olan dilsel inceleme yapılacaktır. İşte bu bağlamda, Allah tasavvurunu inşa eden, inananların kanaatini yansıtan, ahlâki kurallara vurguda bulunan, müminlere bir cevap özelliği taşıyan ifadelerin nesnel karşılıkları ve anlamlarını belirleyebilmek için Kur’ân dilini esas aldık.¹ Bunun ayrılmaz bir parçası olarak da, gerek sekîne kavramının lügat ve terim manaları, gerekse bu kavramın yakın ve zıt anlamı olan kelimeler ele alınacaktır.

Böylece kavramın temel/esas ve ilişkisel/izafi manalarında meydana gelen anlam alanını ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü kelimelere, esas manasının dışında anlam kazandırarak sistem içinde değer yükleyen izafi zemin, kelimeye temel manasından çok daha büyük bir önem atfetmektedir.² Bunu bir örnek üzerinden izah edersek; temel anlamı ‘gün’ olan ‘yevm’, Kur’ânî bağlamda kullanıldığında izafi manaya hamledilerek ‘son gün yani kıyamet yahut hesap günü’ anlamında kelimenin kökünden gelmeyen fakat içinde bulunduğu münasebet sisteminden dolayı aslından daha kuvvetli bir manaya dönüşmüştür.³

Bu doğrultuda kavramsal açıdan yapacağımız tespitler sayesinde sekînenin anlamını ortaya koyarken, terime dair var olan anlayışı Kur’ân’ın kendi anlam doğrultusunda nasıl izah ettiğini anlama ve analiz etme imkânı bulabileceğiz.

¹ Ömer Faruk Yavuz, **Kur’an’da Sembolik Dil**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Şubat 2006, 1.bs, SS. 91-145.

² Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Tanrı ve İnsan**, Trc. Kürşad Atalar, Pınar Yay, İstanbul, Mart 2014, 3.bs, SS. 31-50; Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, Ekim 2011, 4.bs, SS. 14-18.

³ Izutsu, **Kur’ân’da Tanrı ve İnsan**, s. 46-47.

A. “Sekîne”nin Anlam Alanı

1. “S-K-N” (س ك ن) ve Türevlerinin Lügat Anlamı

Konuşanın susması, rüzgârın kesilmesi, yağmurun dinmesi, öfkenin geçmesi hadiselerinde olduğu gibi **sakinleşen, sükûn bulan, dinginleşen, sessizleşen, huzur bulan** ve **yatışan** her şey hakkında ‘s-k-n (س ك ن)’ ve türevleri kullanılmaktadır.⁴ Hareketin kaybolması,⁵ sükût etmek, sükûn bulmak,⁶ hareketten sonra bir yerde sabit hale gelmek,⁷ istikrar bulmak⁸ ve bir yere yerleşerek yurt edinmek⁹ manalarına da gelmektedir. Mecazî olarak herhangi bir kişiyle ‘içli dışlı, samimi olmak ve en rahat ettiği yakın arkadaş’ manasında ‘*sekentu ilâ fulân*’ (سَكَنْتُ إِلَى فُلَانٍ)¹⁰ tabiri kullanılmaktadır.

‘**Seken**’ (سَكَنَ) kişinin kendisiyle huzur bularak sakinleştiği her şeye denildiği gibi¹¹ kira ya da başka bir yolla mülk edinilmeksizin oturulan mesken¹² veya kullanacak kişilerin güven, sükûn ve huzurla oturup yerleştikleri ev¹³ anlamlarına da gelmektedir. Bu doğrultuda (وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا...)¹⁴ “Allah, evlerinizi sizin

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbu’l- Ayn**, Thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, t.y., C. II, s. 261; Ebû’l-Fadl Cemâlu’d-Dîn Muhammed b. el-Mukerrem İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, Thk. Abdullah el-Kebîr, Muhammed Hasaballah ve Hâşim eş-Şâzilî, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, t.y., C. III, s. 2052.

⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, **Tehzîbü’l-Luğa**, Thk. Ali Hasan Hilâlî ve Muhammed Ali en-Neccâr, ed-Dâru’l-Mısıriyyetu Litte’lif ve et-Tercüme, Kahire, Mısır, t.y., C. X, 65; Ferâhîdî, **a.e.**, C. II, s. 261.

⁶ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhi’l-Arabiyye**, Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, Ocak 1990, 4.bs., C. V, s. 2136; Ferâhîdî, **a.e.**, C. II, s. 261; Ezherî, **a.e.**, C. X, s. 65; İbn Manzûr, **a.e.**, C. III, s. 2052. (s-k-t (س ك ت) fiilinin *susmak* anlamını değil, *bir maslahatı bitirdikten sonra sükût etmek* diğer bir ifadeyle *sükûn bulmak* anlamını kullanmayı tercih ettik.)

⁷ Râğıb el-İsfahânî, **el- Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân**, Thk. Muhammed Seyyid Keylani, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, Lübnan, 1999, s. 236; Ezherî, **a.g.e.**, C.X, s. 66; Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2136.

⁸ Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2136; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, Thk. el-Heyetu’l-Mısıriyyeti’l-Ammeti’l-Kitâb, y.y., 1980, 3. bs, C. IV, s. 231.

⁹ İsfahânî, **a.e.**, s. 236.

¹⁰ Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esâsu’l-Belâğa**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998, 1.bs, C. I, s. 467.

¹¹ Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2137; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 236-237.

¹² Ferâhîdî, **a.g.e.**, C. II, s. 261.

¹³ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2053.

¹⁴ Bkz.: Nahl, 16: 80.

için bir huzur ve sükûn yeri yaptı...”¹⁵ vb. âyetler mucibince Allah’tan bir lütuf olarak bireysel–toplumsal hayat dengesinin kurulması ile temel ihtiyaçların karşılanmasının vazgeçilmez esaslarından biri olan evle bağlantılı ifade edilmektedir. Aynı zamanda kadın,¹⁶ bereketli bol yağmur¹⁷ ve ilk manasından hareketle ateşe de ‘seken’ denilmektedir. Çünkü ateşe bakan kişi, kendisiyle dinginlik elde ederek sakinleşmektedir.¹⁸

‘**Mesken**’ (مَسْكَن) ve çoğulu ‘**mesâkin**’ (مَسَاكِين), ism-i mekân olup,¹⁹ içinde oturulan ev, sakinleşilen mekân,²⁰ yaşanılan ülke veya topraklara²¹ denilmektir. Kur’ân’da bu kelime tekil olarak sadece (Sebe’, 34: 15- **فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ**), Sebe’ kavminin oturduğu evler/yerleştiği bölge bağlamında zikredilmektedir. Kur’ân’da çoğul olarak karşımıza çıkan kelime; cennette vaat edilen yerler,²² hayvanların yaşadıkları yerler, karıncaların yuvaları²³ ve daha ziyade Allah’ın ibret alınması için yahut tehdit veya ikazını gerektiren mekânlar²⁴ manasında geçmektedir.

‘**Miskîn**’ (مَسْكِين) ve çoğulu ‘**mesâkin**’ (مَسَاكِين), ism-i fâil kalıbında olup, ihtiyacın boyun eğdirdiği hiçbir şeye sahip olmayan her şeye muhtaç kimseleri veya muhtaç denilince ilk akla gelen mutlak manada yoksul kimseleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.²⁵ Yine ‘fakirliğin yerleşik hale getirdiği kişi’ anlamına geldiği gibi,

¹⁵ Heyet, **Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, s. 276.

¹⁶ İbn Manzûr, **Lisân**, C. III, s. 2053.

¹⁷ Mecdû’d-Din Ebû’s-Sa’âdât el-Cezerî b. el-Esîr, **en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs**, Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979, C.II, s. 386.

¹⁸ Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luġa**, Thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979, C.III, s.88; Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mucmelu’l-Luġa**, Thk. Züheyr Abdu’l-Muhsin Sultan, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1986, 2.bs, C.II, s.468.

¹⁹ İsfahânî, **Müfredât**, s. 236.

²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Dureyd, **Cemheratu’l-Luġa**, Thk. Remzi Münîr Ba’lebekkî, Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, Kasım 1407/1987, 1.bs, C. II, s. 856.

²¹ Ebû’l-Kâsım Câru’llah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl**, Thk. Muhammed Abdu’s-Selâm Şahîn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1995, C. III, s. 557.

²² Bkz.: Tevbe, 9: 72; Saff, 61: 12.

²³ Bkz.: Neml, 27: 18.

²⁴ Bkz.: Tevbe, 9: 24; İbrahim, 14: 45; Enbiyâ, 21: 13; Tâ-Hâ, 20: 128; Kasas, 28: 58; Ankebut, 29: 38; Secde, 32: 26; Ahkaf, 46: 25.

²⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Thk. Dr. Abdullah b. Abdu’l-Muhsin et-Türkî, Dâru’l-Hicr, Kahire, 2001, C. XI, s. 514-515; es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseyn ez-Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-**

miskîn kelimesinin masdarı olan ‘meskene’ (مَسْكَنَة) de, gönül yoksulluğu (فقر النفس)²⁶ manasına gelmektedir.²⁷ Aslında *meskene*, fakirliğin en son raddesi olup kişinin kendisini bu fakirlikten çıkaracak bir kurtuluş yolu bulamaması ve geçimini temin etmekteki acziyetini ifade etmektedir.²⁸ Kur’ân’da dokuzu Mekkî,²⁹ ondördü Medenî³⁰ olmak üzere yirmiüç âyette geçmektedir. *Miskîn* kelimesi, Kehf sûresi 79.âyette (أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ) geminin, birden fazla sahibi olduğunu belirtmek için çoğul gelmesi hariç, Mekkî sûrelerde tekil kullanılmaktadır. Bundan müslümanların Mekke’de azınlık olarak yaşadıkları ve fakirlere yapılan yardımların kendi şahsî çabaları neticesinde gerçekleştiği sonucunu çıkarabiliriz. Oysa Medine’de müslümanların çokluğu ve fakirler için daha etkin yardım yapacak duruma geldiklerinden kavram, Medenî sûrelerde çoğul kullanılmaya başlamıştır. Adeta Kur’ân’ın nüzul sürecinin başından sonuna kadar her aşamasında yer alan miskîn kavramı, *toplumdaki ekonomik dengeye verilen önemin bir göstergesi ve sosyal adalete yapılan vurgunun bir yansıması* gibi görünmektedir. Kısaca *İlahi sorumluluk bilincini geliştirme ve müslüman şahsiyetin yetişmesinde yardımlaşma esası üzerine bina edilen toplumsal hayat dengesi* öngörülmektedir.

‘*Sükûn*’ (سكون) yorgunluğun ardından istirahat ederek dinlenme anlamına gelmektedir.³¹ Bu bağlamda ³² (هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا...) “Geceyi *sükûn*, rahatlama, dinlenme ve uyuma kaynağı olarak karanlık yapan Allah; gündüzü *de çalışıp kazanma, olup-biteni görme, işleri görüp gözetmek için aydınlık yaptı...*”

Kâmûs, Thk. Mustafa Hicâzî, et-Turâsu’l-Arabî, Kuveyt, 2001, 1.bs, C. XXXV, s. 200-202; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 237; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2054-2056.

²⁶ Bkz.: Bakara, 2:61; Âl-i İmrân, 3:112. Yahudilere meskenet damgası vurulduğu bildirilmektedir.

²⁷ Ebû’l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr**, Thk. Zuheyr eş-Şavuş, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407, 4.bs, C. I, s. 61-95.

²⁸ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Trc. Muhammed Bâkır Müsevî, Kum Yay, Tahran, 1367/1988, C. III, s. 384.

²⁹ İsrâ, 17: 26; Kehf, 18: 79; Rûm, 30: 38; Kalem, 68: 24; Hakka: 69: 34; Müddessir: 74: 44; Fecr, 89: 18; Beled, 90: 16; Mâ’ûn, 107: 3. Bu sûrelerin Mekkî olduğuna dair bkz. Bedru’d-Dîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Dâru’t-Türâs, Kahire, t.y., C. I, s. 193; Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Thk. Merkezu’d-Dirâsâtî’l- Kur’âniyye, Mücemmeu’l-Melik Fahd li Tibâati’l-Mushafi’ş-Şerîf, Medine, Suudi Arabistan, t.y., C. I, s. 49 vd.

³⁰ Bakara, 2:83; 2:177; 2:184; 2:215; Nisa, 4:8; 4:36; Mâide, 5:89; 5:95; Enfâl, 8: 41; Tevbe, 9: 60; Nûr, 24: 22; Mücâdele, 58: 4; Haşr, 59: 7; İnsan, 76: 8. Bu sûrelerin Medenî olduğuna dair bkz. Zerkeşî, **a.g.e.**, C. I, s. 194; Suyûtî, **a.e.**, C. I, s. 49 vd.

³¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2052-2053.

³² Bkz.: Yûnus, 10: 67.

vb. âyetler mucibince³³ **sükûn**; gündüz işlerinin yorgunluğundan dolayı hem *bedenin rahat ederek dinlenmesi* hem düşünmenin kendisiyle gerçekleştiği *sinir sisteminin sakinleşerek ruhun dinlenmesi* doğrultusunda **geceye** tahsis edilmektedir.³⁴ Varlıklara sıfat bağlamında ‘*sükûn*’; huzursuzluk, karışıklık ve hareketliliğin zıddı olup,³⁵ tecvitte harfin sıfatı olan harekeli³⁶ yahut harekesiz³⁷ olmasını belirtirken, felsefe ve kelimada ise bir yerden hareket ettikten sonra cismin durağan halde hareketsiz kalması olarak terimleşmektedir.³⁸

Bu kökten türeyen diğer kelimelerden bazıları ise şöyledir: ‘*Teskîn* (تسكين)’, kalpteki ızdırap, huzursuzluk vb. sıkıntıları gidermek anlamında kullanılmaktadır.³⁹ Hane halkı, aile, ev ve kabile ahalisinin toplanmasına ‘*sekn*’ (سَكَنَ); bir kişiyi kira bedeli almadan oturtmaya ve mekân erzakla sakinleştiği için nimetler de ‘*sukn*’ (سُكُنَ) olarak ifade edilmektedir.⁴⁰ Kendisiyle hareket eden canlıyı sükûna erdirip, hareket etmesine son veren bıçağa ‘*sikkîn*’ (سَيِّكِنَ) denilirken;⁴¹ başın boyunda karar kıldığı yer olan başın arka kısmına ‘*sekine*’ (سَكِينَة) denilmektedir.⁴² Geminin dengede durmasını sağlayıp, yalpalanmaktan koruduğu⁴³ için hem geminin yönünü belirleyen

³³ Bkz.: Neml, 27: 86; Kasas, 28: 72-73; Mü'min, 40: 61.

³⁴ Daha detaylı bilgi için bkz.: Abdurrahman Ateş, **Kur'an'da Huzur ve Sükûn**, Çıra Yay, İstanbul, Mayıs 2014, 3.bs, SS. 149-214.

³⁵ İbn Fâris, **Mekâyis**, C. III, s. 88; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. II, s. 468; İbn Dureyd, **a.g.e.**, C. II, s. 856; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2052.

³⁶ Burada kastedilen hareketin konması veya harekesiz olması değildir. Bilakis harekeli demekle sakin harften sonra ses vermesini sağlayan bir şeyin gelmesi kastedilmektedir.

³⁷ Muhammed Ali Et-Tehânevî, **Keşşâfû İstilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm**, Thk. Ali Dehrûc, Trc. Abdullah el-Hâlidî, Mektebetu'l-Lübnân Nâşirun, Beyrut, 1996, 1.bs, C. I, s. 962-964.

³⁸ Mütercim Âsım Efendi, **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2014, 1.bs, C. VI, s. 5393; ez-Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXV, s. 197.

³⁹ Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), İstanbul, t.y., C. XVIII, s. 511.

⁴⁰ Ferâhîdî, **a.g.e.**, C. II, s. 261; İbn Dureyd, **a.g.e.**, C. II, s. 855; el-Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2136; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2053; İbn Fâris, **Mucmelu'l-Luğa**, C. II, s. 467; Ezherî, **a.g.e.**, C. X, s. 64-65; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C. II, s. 386.

⁴¹ Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, C. XXXV, s. 203-204; Butrus b. Bûlus el-Bustânî, **Muhîtü'l-Muhît**, Mektebetu'l-Lübnân Nâşirun, Beyrut, Lübnan, 1987, s. 418; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. III, s. 88; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. II, s. 468; İbn Dureyd, **a.g.e.**, C. II, s. 856; Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2137; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 237; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2052.

⁴² Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. VI, s. 5394; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2054; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXV, s. 202.

⁴³ Ferâhîdî, **a.g.e.**, C. II, s. 261; İbn Fâris, **Mekâyis**, C. III, s. 88; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. II, s. 468.

kuyruk kısmına⁴⁴ hem de geminin kendisiyle durdurulduğu çapaya veya bir yerin sakinlerine ‘*sükkân*’ (سُكَّان) denilmektedir.⁴⁵

2. “Sekîne”nin Lügat Anlamı

‘*Sekîne*’ (سَكِينَة), hareketin zıddı manasına gelen sükûn değil;⁴⁶ bilakis kişinin iç dünyasındaki karışıklık, kızgınlık ve benzeri gel-gitler esnasında sükûnetini muhafaza ederek⁴⁷ vakarlı olması⁴⁸ (الوقار),⁴⁹ rahmet ve itmi’nân karşılığında⁵⁰ yumuşak huylu, halim selim (الوداعة)⁵¹ olmasıdır. Yürüyüş esnasında temkinli davranarak ölçülü ve dikkatli hareket etmek,⁵² korkusuz, emin ve güvenilir olmak (الأمن)⁵³ anlamlarının yanısıra zafer⁵⁴ anlamına da gelmektedir. Bilhassa kendisinde **hem hareketin hem sükûnun dengelendiği**⁵⁵ mükemmel bir halin yaşanmasıdır. Ayrıca müminlerin kalbini sakinleştirerek güven veren bir melek yahut şehevî arzulara mani olduğundan dolayı **akıl**⁵⁶ anlamı da verilmektedir.

⁴⁴ Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2136; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2052.

⁴⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 237; Râğıb el-İsfahânî, **el- Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân**, Trc. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Yarın Yay, İstanbul, Şubat 2015, 4.bs, s. 471; Vankulu Mehmed Efendi (Mehmed b.Mustafa el-Vânî), **Vankulu Lugatı**, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015, 1.bs, C. II., s. 2263.

⁴⁶ Hasîrîzâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr Efendi, **Kur’ân Lugatı en-Nûru’l-Furkân fî Şerhi Lugati’l-Kur’ân**, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015, 1. bs, C. I., s. 502.

⁴⁷ Hasan el-Mustafavî, **et-Tahkîk fî kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2009/1430, C. V, s. 196; Salih b. Abdullah b. Humeyd ve Abdurrahman b. Melluh, **Mevsûatu Nadreti’l-Naîm fî Mekârimi Ahlâki’r-Rasûl**, Dâru’l-Vesîle, Cidde, Suudi Arabistan, 1425/2003, 3.bs, C. VI, s. 2267.

⁴⁸ Bu kelimenin *ağırbaşlı olmak* manası olmakla beraber burada kızgınlık anında sükûnetini muhafaza ederek, heybetli, hoşgörülü ve soğukkanlı ahlâki bir duruşu ifade eden **hilm** anlamı kastedilmektedir.

⁴⁹ Ferâhîdî, **a.g.e.**, C. II, s. 261; Ezherî, **a.g.e.**, C. X, s. 70; Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2136; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. III, s. 88; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. II, s. 468; Zemahşerî, **a.g.e.**, C.I, s. 467; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. II, s. 385-386; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2053; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C. IV, s. 231; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXV, s. 212.

⁵⁰ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2053-2054; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C. IV, s. 231; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXV, s. 212.

⁵¹ Ferâhîdî, **a.g.e.**, C. II, s. 261; Ezherî, **a.g.e.**, C. X, s. 70; Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2136; İbn Fâris, **a.g.e.**, C. II, s. 468; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. III, s. 2053.

⁵² İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. II, s. 385.

⁵³ Ezherî, **a.g.e.**, C. X, s. 70.

⁵⁴ Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXV, s. 212.

⁵⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnu’l-Arabî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Thk. Muhammed Abdulkadîr Ata, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 3.bs, C. III, s. 148.

⁵⁶ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 237.

Bu kavramla ilgili yaptığımız tespitler neticesinde s-k-n ve türevlerinin, her türlü hareketsizlik, sükûnet ve **kendisiyle sakinleşerek huzur ve güven veren şey(ler)** anlamları öne çıkmaktadır. Lakin *sekîne*, kalpteki korku, kaygı, telaş gibi çalkantıların yatışıp yerini huzur, sükûnet, dinginlik, sebat, vakar, itmi'nân, cesaret gibi kalpten başlayıp bütün a'zâlara yayılan bir duruşun yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruş, **durağan bir hareketsizlik değil** aksine çok hareketli anlarda –tabiri câizse tam kavganın ortasında– vukû bulan bir hareketsizliği yahut tam tersi olarak hareketsizlikten sonra atağa geçmeyi ifade etmektedir.

3. “Sekîne”nin Terim Anlamı

İbn Haldûn (v. 808/1406) ıstılahların gelişmesini ilmin gelişmesine bağlamaktadır.⁵⁷ Görülen odur ki, ilmin gelişmesiyle farklı medeniyetler kuran insan, bu farklılıkları muhatabına anlatmak için gerek yeni kelime üreterek gerekse kullanımda olan kimi kelimelerle bir üst dil oluşturmuştur. İşte bu üst dilin nesilden nesile aktarılırken meydana gelen farklılıklarla beraber toplumdaki siyasal, bilimsel ve kültürel gelişmeleri neticesinde⁵⁸ gösterenle gösterilen arasındaki ilişkisini bir kavramla dile getirmeye, başka bir ifadeyle zihindeki tasavvurların dile yansıyarak lügat anlamından başka bir lafza vaz' edilerek *anamlama* ya da *kavramlaştırma* haline **terim** denilmektedir.⁵⁹

Tüm kullanımlarından hareketle, hem Kur'ân'ın nâzil olduğu muhatap kitle açısından hem de bu dilin muhatabı olan Arapların kendi dünya görüşlerine bağlı olarak bu kavramın, lügat manaları çerçevesinde bilinip kullanıldığını görmekteyiz. İlk olarak Herevî'nin (v. 481/1089), Fetih sûresi 4. âyet bağlamında zâhiri manasına

⁵⁷ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn et-Tunisî, **Mukaddimetü İbn Haldûn**, Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru Ya'rub, Dimeşk, 2004, C. II, s. 170.

⁵⁸ Celâluddin Abdurrahman, es-Suyûtî, **el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ**, Thk. Muhammed Cârulmevla Beğ, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Ali Muhammed el-Beccârî, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, Saydâ, 1987, C. I, s. 53-56; Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Aralık 2015, 2.bs, s. 19- 37.

⁵⁹ Pierre Guiraud, **Anlambilim**, Trc. Berke Vardar, Kuzey Yay, Ankara, 1984, 1.bs, s. 8; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi**, Engin Yay, Ankara, 1998, SS. 31-97; Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yay, İstanbul, 2007, s. 193; Fatma Erkman, **Göstergebilime Giriş**, Alan Yay, İstanbul, 1987, 1.bs, s. 63; Abdulcelil Bilgin, **Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşerî'nin Keşşaf'ı**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Ocak 2014, 2.bs, s. 33- 41.

dayanarak⁶⁰ ‘*Vâdiler*’ (قسم الأودية) kısmındaki makamlar arasında ele aldığı sekîne kavramı,⁶¹ tasavvufî bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Herevî’den önce sekînenin ilham/keşf ile olan ilişkisini, Tüsterî (v. 283/896) ve Sülemî (v. 412/1021), Allah’ın, kuluna kendinde keşfetmesi için ihsan ettiklerini marifet, vesîle, sekîne ve basiret ile açacağını belirterek irtibatlandırmıştır.⁶² Hâkim et-Tirmizî (v. 320/932) ise sekîneyi; ‘nefsin boyunduruğundan kurtulmuş olan *kalpte*, Allah’ın vahyinden dolayı oluşabilecek *şüphe* ve *tereddütlere karşı kalbi teskin eden isim*’ diye açıklamıştır. Bu yorumuyla, marifetin mekânı olan kalbin ve marifetin her türlü kirden arındırılıp temizlenen kalpte karar kılabilmesi için sekînenin, bu arınma süreci ve sonrasında etkili olduğunu düşünmektedir.⁶³ Kuşeyrî’ye (v. 465/1072) gelince sekîne; havâsa göre kalbin basiret ve birtakım delillerle sükûna ulaşması, avâma göre sükûn, itmi’nân ve yakîni ifade etmesidir.⁶⁴

Bu yorumların hepsini daha ileri götüren Herevî sekîneyi, İsrailoğullarına tabut içerisinde verilen şey,⁶⁵ muhaddesîn⁶⁶ diline birtakım hikmetler ilham olması, Hz. Peygamber (s.a.v) ve müminlerin –gaybın gelişi esnasında ortaya çıkan huzurun–

⁶⁰ Mahmud Esad Erkaya, “*Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Adana, 2015, SS. 39-43; Mahmud Esad Erkaya, “*Tarikatların Teşekkülü Öncesi Dönemde Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. XV, S. 3, 2015, SS. 117-147, s. 125.

⁶¹ Ebû İsmâil Pîr-i Herat Hâce Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî, **Kitâbu Menâzili’s-Sâirîn**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1408/1988, s. 83-85.

⁶² Sekîne ile basireti şöyle irtibatlandırmaktadır: Basiret açık, sekînet ise gizlidir. Sekînetle beraber basiret ortaya çıkar. Sekînet bir hidayet, basiret ise inâyettir. Kula sekînet ihsan edildiğinde, onda yok olan var, var olan da yok olur. Bkz.: Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, **Tefsîru’t-Tüsterî**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007, C. I, s. 147; Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, **Tefsîrü’s-Sülemî Hakaiku’t-Tefsîr**, Thk. Seyyid Umrân, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1421/2001, C. II, s. 255.

⁶³ Salih Çift, “*Sekîne*”, **DİA**, Ankara, 2009, C. XXXVI, SS. 331-332. (Bu kaynaktan alıntı yapılmıştır: Hakîm et-Tirmizî, **Hatmu’l-Evliya**, Thk. Osman İsmail Yahya, el-Matbaa el-Katulikiyye, Beyrut, 1965, SS. 335-390.); Salih Çift, “*Tasavvufta Sekîne Kavramı*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV/2 (2006), SS. 197-210, s. 202-203.

⁶⁴ Ebû’l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, **Letâifü’l-İşârât**, Thk. İbrahim Besyûnî, el-Heyetü’l-Misriyyetü’l-Âmmetü li’l-Kitâb, Mısır, 2010, C. III, s. 419.

⁶⁵ Bakara, 2: 248- 249 bağlamında; İsrailoğullarının peygamberleri için bir mucize, melikleri için kerâmet ve savaştıkları düşmanlarının kalbine sesiyle korku salan bir zafer işareti olarak üç niteliğini saymaktadır. (Bkz. Herevî, **a.g.e.**, s. 83.).

⁶⁶ Allah tarafından kendilerine ilham olunan gaybten, sesler işiten keşf ehlidir. (Bkz. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay, İstanbul, 1991, s. 340; Ethem Cebecioglu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yay, İstanbul, 2009, 5.bs, s. 241; Abdullah Yeğin, **Yeni Lûgat**, Hizmet Vakfı Yay, İstanbul, Aralık 2008, s. 688.).

kalplerindeki rûh, nûr ve kuvvet şeklindeki yansımaları olmak üzere üç farklı anlamda izah etmektedir.⁶⁷ Herevî'nin tasnifini genişleten İbn Kayyım el-Cevziyye (v. 751/1350) sekînedeki 'rûh'la kalbin dirildiğini, 'nûr'la kalbin parlayıp aydınlandığını, 'kuvvet'le kalbin istikrar kazandığını açıklamaktadır. Bunu kalplerine hâkim olan sekîne sayesinde 'nûr'la imanın delilleri ile yakînin hakikatlerini keşfederken; nefis, hevâ ve şeytana üstün gelen 'kuvvet'le imanlarına iman katmak olarak şerh etmektedir.⁶⁸ Muhtemelen kavram, bu anlam dikkate alınarak *insanın şehvanî arzulara karşı olan meylinin yatışması* şeklinde izah edilmiştir.⁶⁹ Farklı olarak Rûzbihân el-Baklî (v. 606/1209) *sekînenin kalbe tecellisiyle beşeri sıfatından sıyrılarak huzura ermesi* olduğunu aktarmıştır.⁷⁰ İhtimalki buradan hareketle İbn Kayyım, müftünün taşıması gereken beş sıfattan biri olarak zikrettiği sekînenin, kulun Rabbini görür gibi yakîni/murâkabesi artıkça sekîne, hayâ, huşû gibi kalbî amellerini ortaya çıkararak vesvese, keder, sıkıntı gibi halleri uzaklaştırdığını nakletmiştir.⁷¹

Farklı yorumların tamamını bir arada düşünmek suretiyle yaptığımız incelemenin sonunda mutasavvıflar, 'sekîne'yi lügat manaları ile uyumlu olarak **"kalpte hâsıl olan huzur neticesinde teslim olan nefis ve diri kalan ruhun denge marifetiyle ahlâki eylemleriyle iradî seçimlerini tam merkeze yöneltmesiyle yetkinlik kazanması"** şeklinde izah etmektedirler. Bu yetkinliğin **meleke-karakter haline** gelmesiyle kişide, sekîne görülmektedir. Böylelikle manevi gelişimini tamamlamış **insan-ı kâmil** kulun, sözlerinde ve eylemlerinde **haddi aşmasına mani olan itidâl hali** ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak "temin ettiği sükûn sayesinde

⁶⁷ Herevî, **a.g.e.**, s. 83-85; İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân**, Trc. Ömer Faruk Hilmi, Fatih Yay, İstanbul, t.y., C. II., s. 747-748; Mustafavî, **a.g.e.**, C. V, s. 200; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. VI, s. 2267-2271.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn**, Thk. Nâsır b. Süleyman es-Sa'vî, Ali b. Abdurrahman el-Karâ'vî v.dğr., Dâru's-Sumay'î, Riyad, Suudi Arabistan, 1432/2011, 1.bs, C. IV, s. 2736-2738.

⁶⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 237

⁷⁰ Ebû Muhammed Rûzbihân el-Baklî eş-Şîrâzî, **Kitâbu Meşrabi'l-Ervâh el-Meşhûr be Hezâr-u Yek Makâm**, Thk. Nazif Muharrem Hoca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 41.

⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî İbn Kayyım el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn**, Thk. Taha Abdurrauf Sa'd, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., C. IV, s. 199-203.

nefsine hâkim olan⁷² ve manevi feyz ile belli bir makama gelen kula, ilhamın gelişi esnasında kalbine yerleşen itmi'nân, yakîn ve sükûnet sebebiyle,⁷³ **hem sözlerinde hem de eylemlerinde tam bir güven duygusuyla hareket etme**" anlamları ön plana çıkmaktadır.

B. Kur'ân'da "Sekîne" Kavramı İle Yakın Anlamı Olan Kelimeler

Herbirinin diğeriyle yakın ilişkisi olan kelimeler Kur'ân'da, birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar.⁷⁴ Bununla beraber –eşanlamlı/müterâdif oldukları belirtilen sekîne ve itmi'nân⁷⁵ gibi– Kur'ân'da geçen hiçbir kelime, Arapça'da aynı anlamı taşısa dahi, başka bir kelime kullanılarak aynı manayı ifade etmez.⁷⁶ Dolayısıyla sekîneyi anlam açısından sahih bir biçimde ortaya koymak ve kavramsal çerçevesinin oturduğu zemini tespit edebilmek amacıyla; itmi'nân, vakar, îmân, yakîn gibi aralarında ince kullanım farkları olmakla birlikte, aynı alanın yakın anlamı olan kelimeleri üzerinden konuyu ele almaya çalışacağız.

1. İtmi'nân

Kur'ân'da isim ve fiil olarak onüç yerde geçen⁷⁷ "*itmi'nân*" ve "*tuma'nîne*", t-m-n (ن م ط) kökünden türemiş olup aynı manada kullanılan masdarlardır.⁷⁸

⁷² Ebû Bekr Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, **el-Fütûhâtul-Mekkiyye**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., C. III, s. 71-72.

⁷³ Seyyid Şerîf Cürcânî, **Ta'rîfât: Tasavvuf İstilahları**, Trc. Abdülaziz Mecdî Tolun, Litera Yay, İstanbul, 2014, s. 97.

⁷⁴ Toshihiko Izutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, Trc. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, Ankara, 1975, s. 15-18.

⁷⁵ Bkz. İbn Manzûr, **Lisân**, C. XXX, s. 2707; Cevherî, **Sihâh**, C. VI, s. 2158-2159.

⁷⁶ Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b.Ğalib b. Atıyye, **el-Muharraru'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz**, Thk. Abdu's-Selâm Abdu's-Şâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, C. I, s. 52; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân**, (Slâsu Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân içinde), Thk. Muhammed Halefullâh ve Muhammed Zağlûl Sellâm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 3.bs, t.y., s. 29; Bedru'd-Dîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Thk. Yûsuf Abdurrahman el-Maraşlî, Şeyh Cemâl Hamdi ez-Zehabî, Şeyh İbrâhîm Abdullah Kurdî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1410/ 1994, 2.bs, C. II, s. 229; Ebû Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, **Arab Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü** (el-Furûq fî'l-Luğa), Trc. Veysel Akdoğan, İşaret Yay, İstanbul, 2013, 2.bs, s. 7.

⁷⁷ Muhammed Fuad Abdalbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm bi-Hâşiyeti'l-Mushafi's-Şerîf**, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, Lübnan, 1416, C. II, s. 750.

‘İtmi’nân’ sözlükte ‘sırtın eğilip bükülmesi,’⁷⁹ terk etme,⁸⁰ sükûn, rıza, ikamet,⁸¹ telaş, endişe ve bir huzursuzluğun ardından sükûna ve huzura erme⁸² manalarındadır. Bunun yanında ‘kesin olarak bilme, kalben emin olma,’⁸³ kişinin bir kişi yahut bir nesneye itimad ederek onunla kalbinin⁸⁴ ve nefsinin sükûnet, huzur ve dinginliğe kavuşması⁸⁵ anlamlarına da gelmektedir. İlaveten ‘yerleşmek, sabitleştirmek, yerleştirmek’⁸⁶ anlamı ile ‘mekânın itmi’nân ile kuvvetlenip sağlam hale gelmesi’⁸⁷ irtibatlandırılmaktadır.

Mezkûr kavrama, terim olarak hadislerdeki⁸⁸ kullanımlarına dayanılarak, ‘tâ’dil-i erkân’ üzere namaz kılma⁸⁹ manası verilmektedir. Tasavvuf kaynaklarında ise ‘kişinin şiddetli bela ve musibetler karşısında yıkılmaması’,⁹⁰ ‘sûfîlerin makamı’⁹¹

⁷⁸ İbn Manzûr, **Lisân**, C. XXX, s. 2707; İsfahânî, **Müfredât**, C. II, s. 400; Humeyd-Melluh, **Nadreti’l-Naîm**, C. VII, s. 2702.

⁷⁹ Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, **Kâmûsu’l-Muhît vel-Kâbüsu’l-Vesît**, Thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1426/2005, 8.bs, s. 1213; Zebîdî, **Tâc**, C. XXXV, s. 357.

⁸⁰ Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXV, s. 357.

⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, **Kur’an Terimleri Sözlüğü** (*el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Qur’âni’l-Kerîm*), Trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay, İstanbul, 2004, 1.bs, s. 151-153.

⁸² Mustafavî, **Tahkîk**, C. VII, s. 146; Cevherî, **Sihâh**, C. VI, s. 2158-2159; İsfahânî, **a.e.**, C. II, s. 400.

⁸³ Hasan Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, 10.bs, s. 168-170.

⁸⁴ Âsım Efendi, **Kâmûs Trc.**, C. VI, s. 5425.

⁸⁵ Ferâhidî, **Kitâbu’l-Ayn**, C. III, s. 61. (Kelimeyi açıklamak için metinde kullandığı iste’nese (استأنس) fiilinin hem evcilleştirme hem de kişinin içindeki canavarı sakinleştirip öfke ve vahşiliğinin yok olması anlamlarını dikkate alarak dinginlik ve huzur diye tercüme ettik.)

⁸⁶ İbn Fâris, **Mekâyis**, C. III, s. 422; Mustafavî, **a.e.**, C. VII, s. 146; Humeyd-Melluh, **a.e.**, C. VII, s. 2702.

⁸⁷ Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 614. Metinde şöyle ifade edilmektedir:

(اطمأن بالمكان. ووَدَّ اللهُ الأرضَ بالجبالِ فاطمأنت) Allah yeryüzüne dağlarla kazık çaktı. Hemen akabinde yer kuvvetlenip sağlamlaştı.

⁸⁸ Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdü’l-Azîm El-Munzirî, **Muhtasâru Sahîh-i Müslim**, *Kitâbu’s-Salâ*, Hadis No: 282, Dâru’s-Selâm, Riyad, Suudi Arabistan, t.y., 2.bs, s. 141; Humeyd-Melluh, **Nadreti’l-Naîm**, C. VII, s. 2704- 2711; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 168. (Yılmaz hadislerden *rükûdan doğrulduktan sonra secdeye varmadan, ayakta bir süre bekleyerek yapılan ta’dil-i erkânın sıfatı* manasını çıkartmıştır.)

⁸⁹ Tehânevî, **Keşşâf**, C. II, s. 1140; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. VII, s. 2702. Metinde (الطمأنينة في الشرع (أي عند الفقهاء) القرار بمقدار التسبيحة في أركان الصلاة) bu şekilde geçmektedir.

⁹⁰ Mahmut Ay, **Kur’an’ın Tasavvufi Yorumu –İbn Acîbe Örneği–**, Kayıhan Yay, Aralık 2016, 2.bs, s. 259.

⁹¹ İtmi’nânın avam, havas ve ahassu’l havas olmak üzere üç derecesi vardır. Bunlar kısaca; hakikatleri keşfederken kalbi Allah’ın zikriyle aklına galip, ruhu Allah’a imanda kavî, Allah’ı idrakte aciz, va’ad edilenden emin, kadere razı, fenâ ve bekâ makamıyla sükûnete eren insan-ı kâmil kişilerdir. (Daha detaylı bilgi için bkz: Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî Serrâc, **el-Lüma’ fî Târîhi’t-Tasavvufi’l-İslâmî**, Thk. Abdulhalîm Mahmûd ve Taha Abdulbâkî Surûr, Dâru’l-

yahut ‘kalbin bir şeyi gözle görmüşçesine şek, şüphe ve sıkıntılardan kurtularak huzur ve sükûnet bulma’ haline ‘itmi’nân’ veya ‘tuma’nîne’ denilmektedir.⁹² Ayrıca sekîne ve itmi’nân karşılaştırılarak aralarında iki fark olduğu zikredilmektedir. Bunlardan ilki; sekîne zaman zaman kızgınlık, korku, vb. hallerde kalbi teskin edip sükûnete erdirirken, itmi’nân kalbin tam bir güven duygusuyla sükûnet ve ünsiyet halidir.⁹³ Diğeri ise; itmi’nân bir meleke ve kendisinden ayrılmayan bir sıfat, bir vasıfken, sekîne kendisinden hiç ayrılmayan bir vasıf, bir makam yahut –zorluk, sıkıntı, vb. anlarda– kendisinde bazen bulunup bazen bulunmayan bir haldir.⁹⁴

Aslında bu manalardan **sekîne** ve **itmi’nân**ın özellikle **zorluklar karşısında dimdik durma, yılmadan mücadele etme, atağa geçme** bağlamında birbirinden ayrılmaz, biri diğerini gerektiren bir hal olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar itmi’nân, sekîneden daha genel olmakla beraber; sekîne, itmi’nânın bir neticesi ve son hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira vesvese, şek, şüphe, sıkıntı gibi haller itmi’nân ile beraber neredeyse yok olup kalp dinginleşirken; adeta **sekîne** ile sükûnete kavuşan kalpten, **tüm a’zâlara huzur yayılmaktadır**.

Bu doğrultuda (الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ) Ra’d sûresi, 28. âyeti, lügat manaları ve metin bağlamlarını dikkate alarak şöyle de yorumlayabiliriz: “Onlar ki, Allah’ın kendilerinin rabbi olduğuna iman eden, inançlarına hâlel getirecek düşüncelerden, şekten ve şüpheden ârî/uzak, Allah’ı zikirle anan kalpleri huzura ermiş, sükûnetle iç huzursuzluğundan kurtulmuş, **gönülleri dinginleşmiş** kimselerdir. İşte onlar var ya, inançlarının hakikati konusunda Allah’ın rahmetini idrak edip kalben tatmin olurken ayne’l-yakîn

Kutubu’l-Hadîse, Bağdat, 1380/1960, s. 98-99; Herevî, **Menâzili’s-Sâirîn**, s. 85-86; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâricu’s-Sâlikîn**, s. 479-486; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâricu’s-Sâlikîn Kur’ânî Tasavvufun Esasları**, Trc. Kurulu Ali Ataç, Adil Bebek v.dğr., İnsan Yay, İstanbul, 2017, 4.bs, C. II, s. 916-920; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. VII, s. 2703; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 170.).

⁹² Herevî, **a.g.e.**, s. 85; Cevziyye, **a.g.e.**, s. 479-486; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. I, s. 614; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. VII, s. 2702-2703.

⁹³ ‘Yalnızlığın zıddı’ ve ‘itmi’nân’ gibi anlamları olan ünsiyet (Zebîdî, **Tâcu’l- Arûs**, e-n-s maddesi) ‘yakınlık’ manasına da gelmekte olup Allah’a itaat ve muhabbetin bir meyvesidir. (Cevziyye, **a.g.e.**, s. 129.) Bu manalardan hareketle, **ünsiyetin**, kişinin Allah’a yakın olması ve O’nunla her dem beraber olmasından dolayı **kişinin yalnızlık çekmemesi** gibi anlamlara geldiği anlaşılmaktadır.

⁹⁴ Herevî, **a.g.e.**, s. 85-86; Cevziyye, **Medâric Trc**, C. II, s. 911-916; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. VII, s. 2702-2703.

derecesine ulaşan kalplerinin bizzat O'nu zikretmekle *sekîne-sükûna ereceğini/huzur bulacağını* da bilen kimselerdir.” Dolayısıyla bu âyet(ler) ile kalbin, imanî meselelere dair bulduğu cevapla sükûnete erip yatışmasının dile getiriliş hali gibi görünmektedir.

2. Vakar

Sözlükte ‘ağırbaşlı, yumuşak huylu, sağır olmak, sağır etmek, oturmak ve kırmak’⁹⁵ anlamına gelen v-k-r (وَقَرَّ)⁹⁶ ve türevleri Kur’ân’da toplam dokuz âyette⁹⁷ yer almaktadır. ‘Vakr’ (وَقَرَّ) kemik yarmak,⁹⁸ kulağın duymasını engelleyen bir durum,⁹⁹ duymazdan gelmek¹⁰⁰ yahut işitme duyusunun tamamen kaybolması¹⁰¹ yani sağır olması¹⁰² manasına gelmektedir. Mecazen borcun üzerine ağır gelerek yorması,¹⁰³ ağırbaşlı, oturaklı, namuslu, iffetli, iyi huylu, sakın tabiatlı¹⁰⁴ ve içi kinle dolmak¹⁰⁵ anlamında kullanılmaktadır. Ağır yük,¹⁰⁶ katır ya da eşek yükü,¹⁰⁷ başının üstünde yahut sırtında taşıdığı yük ve hayvana fazla yük yüklemek olan¹⁰⁸ ‘vikr’ın (وَقَرَّ) zâhiri manalarından yola çıkarak vakardan gelen ağırlığa, ‘öfke anında taşkınlık yapmaktan’¹⁰⁹ uzak durmak¹¹⁰ anlamı verilmiştir. Bir kişinin başına gelen zorluk ve

⁹⁵ Cevherî, **Sihâh**, C. II, s. 848.

⁹⁶ Vakâr (وَقَارَ) sadece Nuh sûresi, (مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا) 13.âyette geçmektedir.

⁹⁷ Abdülbâkî, **Müfehres**, C. II, s. 1316-1317.

⁹⁸ Vankulu Mehmed Efendi, **Vankulu Lugatı**, C. I, s. 947.

⁹⁹ Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, C. IV, s. 390; İbn Fârîs, **Mekâyis**, C. VI, s. 132; İbn Fârîs, **Mucmelu'l-Luğa**, C. II, s. 933; Cevherî, **a.e.**, C. II, s. 848; Zebîdî, **Tâc**, C. XIV, s. 374; İsfahânî, **Müfredât**, s. 529; İbn Manzûr, **Lisân**, C. VI, s. 4889.

¹⁰⁰ Zemahşerî'nin zikrettiği –Meâlen: ‘Nice kötü sözler var ki duymamazlıktan geldim. Ama aslında sağır değilim’– şiirinin tercümesine göre *ağır işitmek* anlamından ziyade bu manayı tercih ettik. Bkz. Zemahşerî, **Esâs**, C. III, s. 349.

¹⁰¹ Ahmed Muhtâr Ömer, **el-Mu'cemü'l-Mevsûi li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Müessesetu Sütûru'l-Ma'rife, Riyad, 1423/2002, 1.bs, s. 1170.

¹⁰² Hasîrîzâde, **Nûru'l-Furkân**, C. II, s. 402. Metinde (وَقَرَّ اللَّهُ أَذْنَهُ) ‘Allah sağır etti yahut Allah sağır etsin.’ şeklinde geçmektedir.

¹⁰³ Zemahşerî, **Esâs**, C. III, s. 349. Metinde şöyle ifade edilmektedir: (أَوْقَرَهُ الدِّينَ).

¹⁰⁴ Zebîdî, **Tâc**, C. XIV, s. 376. Metinde şu ifade geçmektedir: (الْوَقَارُ كَسَحَابٍ: الرِّزَانَةُ).

¹⁰⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. III, s. 2410. Metinde şöyle ifade edilmektedir: (فِي صَدْرِهِ وَقَرَّ أَيُّ وَعَزَّرَ).

¹⁰⁶ Ahmed Muhtâr, **Elfâz**, s. 1170; Âsım Efendi, **a.e.**, C. III, s. 2410; Askerî, **Farklar**, s. 294; İbn Manzûr, **Lisân**, C. LI, s. 4889-4890; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XIV, s. 374.

¹⁰⁷ Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, C. IV, s. 390; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. III, s. 349; Hasîrîzâde, **a.e.**, C. II, s. 402; Cevherî, **Sihâh**, C. II, s. 848; İbn Fârîs, **Mekâyis**, C. VI, s. 132; İbn Fârîs, **Mucmelu'l-Luğa**, C. II, s. 933; İsfahânî, **Müfredât**, s. 529; İbnu'l-Esîr, **Nihâye**, s. 984.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. LI, s. 4889; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XIV, s. 374-375.

¹⁰⁹ Tayş kelimesinin hafif davranış olarak tercümesini isabetli bulmadık. (Askerî, **a.e.**, s. 294).

sıkıntı esnasındaki direnci yahut kaya gibi sert zeminlerde açılan oyuk veya deliğe karşı mukavemeti ifade etmek için ise ‘vakra’ (وَقْرَة) kullanılmaktadır.¹¹¹

İsim olarak aynı anlamı ifade eden ‘vakâr’ (وقار), ‘vakûr’ (وقور) ve ‘mütevekkir’ (متوكل); sükûn,¹¹² sekîne, vedâ,¹¹³ hilm, rezâne¹¹⁵ (رزانة),¹¹⁶ tevkîr¹¹⁷ (توكير)¹¹⁸ manalarının yanısıra muhaddis Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Mısrî’nin¹¹⁹ (v. ?) lakabıdır. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz (v. 255/869) ‘vakâr’ ile ilgili olarak; **sinirine hâkim**, boş boş konuşmayan, gereksiz hareketten sakınan, soru sorulduğunda dinlemeyi bilen, cevap verirken aceleci davranmayan, her işte, her olayda en doğru olanı yapan kişi diye nitelemektedir.¹²⁰ Buna ilave olarak, istenilen şeylere yönelmede aceleci davranmamak, **düşünerek temkinli hareket etmek**,¹²¹ çevrede sükûnet ve mecliste az hareket etmeye de ‘vakâr’¹²² denmektedir.

Sekîne ile vakar arasında şöyle bir ayırım yapılmaktadır: *Sekîne* ızdırabın ister heybet (sakınmak, temkinli hareket etmek) ile ister heybet olmaksızın ortadan kalkmasıyken, *vakar* sadece heybet ile gerçekleşmektedir.¹²³ Şunu da ifade etmemiz gerekir ki; **harp** gibi en ağır yükümlülüklerin sırtımıza bindiği anlarda **sekîne ile**

¹¹⁰ Ebû Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî **el-Furûk fî'l-Luğa**, Thk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, Kahire, 1418/1997, s. 202. Metinde şöyle ifade edilmektedir: (ويقع أيضا على مفارقة الطيش عند الغضب).

¹¹¹ Mustafa Özel, “**Kur’ân’da Sekîne Kavramı**”, (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2005, s. 55-56; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VI, s. 4891.

¹¹² İsfahânî, **a.g.e.**, s. 529-530.

¹¹³ Nezâket, kibarlık, yumuşak huyluluk, iffet, refah ve sükûna kavuşmak anlamlarının yanısıra gönül dinginliği manasına da gelmektedir.

¹¹⁴ Ferâhidî, **a.g.e.**, C. IV, s. 390-391; Hasîrîzâde, **a.g.e.**, C. II, s. 402.

¹¹⁵ Ciddiyet, ağırbaşlılık, heybet, vakârlı olmak, sakin olmak, temkinli olmak, hem insan hem başkaları için ağırlık anlamına gelmektedir. Nitekim ağır adam yahut ağır taş denirken raculün rezînun veya hacrun rezînun (رجل رزين أو حجر رزين) denilirken vakûr taş (حجر وقور) denilmez. Bkz. Askerî, **Furûk**, s. 202-203.

¹¹⁶ İbn Fârîs, **Mekâyis**, C. VI, s. 132; İbn Fârîs, **a.e.**, C. II, s. 933; Cevherî, **a.g.e.**, C. II, s. 849; İbnu'l-Esîr, **Nihâye**, s. 984; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. LI, s. 4890; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 493; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XIV, s. 376; Humeyd-Melluh, **Nadreti'l-Naîm**, C. VIII, s. 3669.

¹¹⁷ Ta’zim ve ihtiram göstermek, hürmet etmek, yüceltmek, ağırbaşlı olmak, vakûr olmak, azâmet, haysiyet, ağırlamak, yükünü ağırlaştırmak demektir. Ebû Hilal el-Askerî Allah’a ta’zim anlamında vakârın kullanılamayacağını ancak tevkîrin kullanılabileceğini söylemektedir. (Askerî, **Farklar**, s. 295-296).

¹¹⁸ İbn Manzûr, **Lisân**, C. LI, s. 4890; Humeyd-Melluh, **Nadreti'l-Naîm**, C. VIII, s. 3669.

¹¹⁹ Firûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 493; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. III, s. 2410; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XIV, s. 376.

¹²⁰ Humeyd-Melluh, **a.e.**, C. VIII, s. 3669.

¹²¹ Humeyd-Melluh, **a.e.**, C. VIII, s. 3669.

¹²² Askerî, **a.g.e.**, s. 294.

¹²³ Ebû Hilal el-Askerî, **a.g.e.**, s. 294-295.

zaaf, korku, sıkıntı gibi meşakkatleri bertaraf ederken adeta vakar ile sakin, temkinli, heybetli, her türlü taşkınlıktan uzak, zorluk karşısında kaya gibi sağlam bir duruş ortaya çıkmaktadır. Tabiri caizse **sükûnetini muhafaza ederek, en zor zamanda en doğru hareketi ifa etmek** diyebiliriz. Bu bağlamda, “Niçin size bunca nimet lütfeden Allah’ın rabliğini bilip –Allah’a, Allah gibi– davranmıyorsunuz? Zira Allah’ın şanına yaraşır şekilde O’nu ta’zim eden, aynı şekilde O’nu tevhid etmiş olur.”¹²⁴ (مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا)¹²⁵ âyeti mucibince aslında izzetli, şerefli, heybetli, attığı her adımı acele etmeden düşünerek atan vakûr bir duruşu benimsemiş olmanın yahut benimsemiş olmamanın vahiyle ifade edilmesidir.

3. Îmân

Kur’ân’da dört yüz otuz yedi âyette¹²⁶ ya da sekiz yüz on bir âyette¹²⁷ geçen ve kök anlamı¹²⁸ “**güvenmek**” olan e-m-n (ن م ن) ve türevleri, ‘bir şeyden korku-endişe duymamak, karşısındakine güven vermek, güven duymak,’¹²⁹ korkunun ortadan kalkması üzerine ruhun rahatlama hali,¹³⁰ gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması¹³¹ anlamlarına gelmektedir. Nitekim Âl-i İmrân, 154.âyette geçen emn (امن) kelimesinin çoğulu olan emene (امنة),¹³² “Sonra (Uhud Savaşı’ndaki mağlubiyetin verdiği) bu üzüntü ve kederin ardından Allah size yardım

¹²⁴ Âyetin bağlamını dikkate alarak, bu şekilde yorumlayıp takrîbi bir meâl vermeyi tercih ettik.

¹²⁵ Nuh, 71: 13. (Bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, **Fehmü’l-Kur’an**, Trc. Muhammed Coşkun, İlimyurdu Yay, İstanbul, 2014, C. I, s. 233. ‘Neden Allah’ın sizi ta’zim edeceği/yüceltip ihtiram göreceğiniz bir halde bulunmuyorsunuz.’)

¹²⁶ Humeyd–Melluh, **Nadreti’l-Naîm**, C. III, s. 641.

¹²⁷ Abdurrezzak Nevfel, **Kur’an’da Ölçü ve Âhenk** (el-İ’câzu Adedü’l-Kur’ân-ı Kerîm), Trc. Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkilâb Yay, İstanbul, Nisan 1988, s. 54-55. (Nevfel; sayılardaki denklik ve eşitlikten yola çıkarak ilim, marifet ve iman arasında bağ kurmuştur. Şöyle ki: (782 kez) İlim + (29 kez) Marifet = (811 kez) İman)

¹²⁸ *Kök Anlam/ Odak Kelime/ Focus Word* bir kelimenin kök anlamını merkeze alarak bütün türevlerinin bileşkesi olan anahtar bir kelimeyi ön plana çıkarmaktır. Daha detaylı bilgi için bkz.: İzutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, s. 39-42.

¹²⁹ Cevherî, **Sihâh**, C. V, s. 2071; İbn Fâris, **Mekâyis**, C. I, s. 134; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 1176; Âsım Efendi, **Kâmûs Trc**, C. VI, s. 5276-5277.

¹³⁰ Zeynel Abidin Alptekin, *Kur’an’da İman Kavramının Semantik Analizi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Van, 2009, s. 32.

¹³¹ Ferâhidî, **Kitabu’l-Ayn**, C. I, s. 90; İsfahânî, **Müfredât**, s. 25; İbn Manzûr, **Lisân**, C. II, s. 140; Zebîdî, **Tâc**, C. XXXIV, s. 184-185; Âsım Efendi, **a.e.**, C. VI, s. 5276-5277; Humeyd–Melluh, **a.e.**, C. III, s. 641.

¹³² İsfahânî, **Müfredât**, s. 26.

ve destek olarak **güven, cesaret**¹³³ ve **iç sükûneti**¹³⁴ bahsetti...” âyetinde geçen güven, cesaret ve iç sükûneti manalarıyla, bu anlam örtüşmektedir. Bu bağlamda deve dili olarak tanımlanan Arapça’da, kusursuz yürüyüşüyle yarı yolda bırakmayan, güçlü, kuvvetli yapısı ve sağlam tabiatıyla kendisine güvenilen ve sahibine güven veren deve ve ata ‘*emûn*’ (أَمُون)¹³⁵ denmektedir. Sözlükte ‘kalbin sükûna kavuşması, birini söylediği sözde –şeksiz, şüphesiz, emin olarak– tasdik etmek, söylediğini doğrulamak,¹³⁶ gönül huzuru ile kabul edip benimsemek, eman vermek, emin kılmak’¹³⁷ anlamlarına gelen ‘*îmân*’ (إِيمَان) ise, *emn* kökünün dördüncü babından¹³⁸ if’âl vezninde masdarıdır.¹³⁹

Cahiliye döneminde *sadece tasdik ve güven manasında kullanılan îmân*,¹⁴⁰ vahiyle beraber insanın Allah’ın rehberliğine mutlak tâbi olduğunun bilincinde, benliğini İlâhi iradeye tamamen teslim etmesidir.¹⁴¹ Böylece Hz. Muhammed’in Allah’tan getirdiği hükümleri (zarûrât-ı diniyye) ilim ve bilgiyle tasdik etmesi¹⁴²

¹³³ Hasan Elik, **Tevhit Mesajı Özlü Kur’ân Tefsiri**, Fikir Yay, İstanbul, 1.bs, Temmuz 2013, s. 214; Mustafa Öztürk, **Nüzul Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim Meali**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Mayıs 2016, 1.bs, s. 819.

¹³⁴ Muhammed Esed, **Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir**, Trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret Yay, İstanbul, 1423/2002, s. 120.

¹³⁵ Ferâhidî, **a.e.**, C. I, s. 90; Sâhib İsmâil b. Abbâd, **el-Muhît fi’l-Luğa**, Thk. Muhammed Hasan Âlû Yâsin, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1414/1994, 1.bs, C. X, s. 414; İbn Fâris, **Mucmelu’l-Luğa**, C. I, s. 102; Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 34-35; Firûzâbâdî, **a.e.**, s. 1176; Cevherî, **a.g.e.**, C. V, s. 2072; Zebidî, **a.g.e.**, C. XXXIV, s. 184; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. VI, s. 5278; İbn Dureyd, **Cemheratu’l-Luğa**, C. III, s. 1268.

¹³⁶ Ferâhidî, **a.g.e.**, C. I, s. 90; İbn Fâris, **Mekâyis**, C. I, s. 133-135; Cevherî, **Sihâh**, C. V, s. 2071; Zebidî, **a.g.e.**, C. XXXIV, s. 186-187; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. II, s. 140; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C. VI, s. 5278; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. III, s. 641.

¹³⁷ Komisyon (İsmail Karagöz, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, v.dğr.), **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2015, 6.bs., s. 314; İsfehânî, **Müfredât**, s. 91-92.

¹³⁸ Louis Gardet, “*İman*”, Trc. Selim Özarslan, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ, 1999, S.: 4, SS. 315-324, s. 315.

¹³⁹ Muhammed b. Ebubekir er-Razî **Muhtârû’s-Sihâh**, Thk. Said Mahmud Ukayyî, Dâru’l-Cil, Beyrut, 2001, e-m-n maddesi, s.41.

¹⁴⁰ Ahmet Çelik, ‘*Kur’an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliyye Dönemindeki Kullanılışları*’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 1991, s. 38; Muammer Esen, İman Kavramı Üzerine, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, C. XLIX, S.: 1, SS. 79-92, s. 80.

¹⁴¹ İzutsu, **Kur’ân’da Tanrı ve İnsan**, SS. 48-98; İzutsu, **Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, SS. 244-255; İsfehânî, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî el-Bâkılânî, **Kitâbu’t-Temhîd**, Nşr. Richard J. McCarthy, el-Mektebetü’ş-Şarkıyye, Beyrut, 1957, s. 346-347; A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, 26.bs, s. 35.

anlamına gelen hâkim bir kavrama dönüşmüştür.¹⁴³ Yani îmân, Allah'ın hükümlerine itaat etmek yahut itaat etmemek bakımından salt bir tasdikten ibaret değil¹⁴⁴ bilakis bütün **hayatı kuşatan olumlu ahlâki değerlerin merkezi** konumuna gelmiştir. Dahası kişinin en imtiyazlı akletme fiili olan îmân; kendisinin ve çevresinin farkına varan kalbinin merkezinde tek bir Allah olduğu yargısına varmasıdır.¹⁴⁵ Bu niteliklere haiz mümin; zihnî yargısını, hem muayyen bir ahlâk haline, hem de iradî değerler düzenine ait bir eylem ilkesine dönüştürür.¹⁴⁶ Buna uygun eylemleri kâmilin yerine getirerek bağlılığını ortaya koymuş olur. İlgili olduğu şeye göre şekil alan **îmânın, özü tevhid**, şifresi “*La ilahe illallah Muhammed Rasulullah*”, **temeli** kişinin **Allah'ı rab olarak bilmesine**¹⁴⁷ dayalı tasdikle oluşmuş teslimiyet ve içten gelen bir kabullenme ile boyun eğme halidir.¹⁴⁸

Etki alanı, insanın hem içi, hem de dışı olan îmân;¹⁴⁹ ‘*bir kişiyi söylediği sözde güven duygusu içinde tasdik etmek, Allah'a güven duygusuyla gönülden iman etmek,*¹⁵⁰ *bir kişiye yahut bir varlığa gönül huzuruyla güvenmek ve güvence vermek*’ demektir. Aslında Kur’ân, îmân üzerinden ibadetler ve ahlâki davranış ilkelerini insana mal ederek, dünyaya ve hayata bakışını yönlendirmesini istemiştir. Nitekim birey açısından ‘*güven duygusu*’ anlamı öne çıkan îmân, *fitratına yaraşır şeksiz/şüphesiz kalben tasdik, şahsî sorumluluk ilkesi neticesinde aklın teslimiyet, zihnî*

¹⁴³ İsmail Çalışkan, **Kur'an'da Din Kavramı**, Ankara Okulu Yay, Kasım 2016, 2.bs, s. 205-206.

¹⁴⁴ Toshihiko Izutsu, **İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı**, Trc. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, 1984, s. 90-94; Toshihiko Izutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, SS. 126-132; Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam Takiyeddin b. Teymiyye, **İman Üzerine**, Trc. Salih Uçan, Pınar Yay, İstanbul, 1994, SS. 111-160.

¹⁴⁵ Muhammed İkbal, **İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası**, Trc. Rahim Acar, Timaş Yay, İstanbul, Şubat 2016, 5.bs, SS. 31-60.

¹⁴⁶ M. Emin Özafşar, **İmanın Toplumsal Boyutu** ‘İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar’, D.İ.B. Yay, Ankara, 2007, s. 128; Hanefi Özcan, **Epistemolojik Açından İman**, İFAV. Yay, İstanbul 1997, s. 91.

¹⁴⁷ Said Havva, **Said Havva Külliyyatı- Allah'a İnanmak**, Trc. Faruk Yılmaz, Yenda Yay, İstanbul, t.y., s. 13; Muhammed el-Behiy, **İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar**, Trc. Ali Turgut, Yöneliş Yay, İstanbul, Ocak 2003, 5.bs, s. 65- 68.

¹⁴⁸ Ramazan Altıntaş, “*İnsanın Zihin Halleri*”, **İslam İnanç Esasları -El Kitabı-**, Ed. Ali Şaban Düzgün, Grafiker Yay, Ankara, 2014, s. 39; Gülnur Külünkoğlu, “*Kur'an'da Tevekkül*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015, s. 23-24.

¹⁴⁹ Ebû'l-Yusr Pezdevî, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Trc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay, İstanbul, 1988, s. 316-325.

¹⁵⁰ Ali Bulut, ‘*Kur'an'da Emânet Kavramı*’, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2002, s. 43.

değişim ve emniyet içerisinde yaşama isteğidir. Bir başka ifadeyle imanî değerler üzerine inşa edilen zihniyetin teşekkülünde, ahlâki değerlerin merkezi olan îmânlı bir kalp olmaksızın ilkeli–ahlâklı bir duruş, sükûnete ermiş bir kalbin olması mümkün değildir. Zira **îmân, sekîneyi kuşatan bir haldir.** Böylece benliğinde bireysel kimliğin tesisi¹⁵¹ ve dengeli bir şahsiyetin teminatı **îmânla** hayatta **yönü belli, amacı net,**¹⁵² **yolu sırât-ı müstakîm**¹⁵³ olan manevi bir güç elde ederken; korku ve ümitsizlik duygularına mukavemetin teminatı *sekîneyle* iman kalbinden a'zâlara davranış yoluyla yayılarak dışa yansıyan güzel ahlâkın da devamlılığı sağlanır.¹⁵⁴ Bilhassa kişinin îmânla ulaştığı güven duygusu, hayatı boyunca elde etmek istediği güvenin-sükûnetin (sekîne) hayatında kalıcı olmasına bir vesiledir.¹⁵⁵

4. Yakîn

*‘Sükûnete kavuşmak, sabit olmak, durulmak’*¹⁵⁶ anlamındaki y-k-n kökünden türeyen ‘*yakîn*’ (يقين), dördü terkîp,¹⁵⁷ yirmisi inançtaki kesinliğin belirtildiği fiil kalıbı¹⁵⁸ olmak üzere Kur’ân’da toplam yirmisekiz âyette geçmektedir.¹⁵⁹ ‘*Yakîn*’ Kur’ân’da *tasdik etme*,¹⁶⁰ *ilim*,¹⁶¹ *sıdk*,¹⁶² *müşâhede/görme*,¹⁶³ *ölüm*¹⁶⁴ gibi manalara gelirken¹⁶⁵ sözlükte ‘bilinen bir şey nedeniyle nefsin dinginliği ile kalbin

¹⁵¹ Hayati Hökelekli, “*Kendini Bilmek*”, **İslam’a Giriş**, D.İ.B. Yay, İstanbul, 2007, s. 33-36.

¹⁵² Hamza Yazıcı, ‘*Kur’an’da İman-Ahlâk İlişkisi*’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelâm Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Konya, 1999, s. 63.

¹⁵³ Sırât-ı müstakîm derken; “**Allah’ın hükmüne tâbi olarak Kur’ân’ın belirlediği dosdoğru, dengeli ve hayırlara ulaştıran yol üzerinde yapılan yürüyüş**” kastedilmiştir.

¹⁵⁴ Muhammed Abdullah Draz, **Din ve Ahlâk İnanç**, Trc. Akif Nuri, Çığır Yay, İstanbul, 1978, s. 111- 116; Aliya İzzetbegoviç, **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Trc. Salih Şaban, Nehir Yay, İstanbul, 1987, s. 180-184.

¹⁵⁵ Hülya Alper, **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yay, İstanbul, 2013, s. 99.

¹⁵⁶ ‘Su havuzda duruldu’ (يقن الماء في الحوض) kullanımına göre bu manalar çıkarılmıştır. Bkz. Cürçânî, **Ta’rifât**, s. 116; Tehânevî, **Keşşâf**, C. II, s. 1812; Mustafavî, **Tahkîk**, C. XIV, s. 51-52.

¹⁵⁷ Bkz.: Vâkıa, 56: 95; Hâkka, 69: 51; Tekâsür, 102: 5-7.

¹⁵⁸ Bkz.: Bakara, 2: 118; Neml, 27: 14.

¹⁵⁹ Osman Demir, “*Yakîn*”, **DİA**, Ankara, 2013, C. XLIII, SS. 271-273, s. 271.

¹⁶⁰ Bkz.: Bakara, 2: 4; Lokmân, 31: 4; Câsiye, 45: 4.

¹⁶¹ Bkz.: Nisâ, 4: 157; Neml, 27: 3.

¹⁶² Bkz.: Neml, 27: 22.

¹⁶³ Bkz.: Tekâsür, 102: 5- 7.

¹⁶⁴ Bkz.: Hicr, 15: 99; Müddessir, 74: 47.

¹⁶⁵ Daha detaylı bilgi için bkz.: Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmegânî, **el-Vücûh ve’n-Nezâir li-Elfâz Kitâbillâhi’l-Azîz**, Thk. Muhammed Hasan Ebû’l-Azm ez-Zefitî, Dâru İhyâi’t-Turâs, Kahire, 2010, C. I, s. 322; Ebû’l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali İbnu’l-

rahatlayarak mutmain olması, sükûn bulması,¹⁶⁶ hakikat üzere şüpheyi ortadan kaldırmak,¹⁶⁷ zan,¹⁶⁸ şekkin zıddı,¹⁶⁹ şekten sonra gerçekleşen ilim,¹⁷⁰ kalpte ilmin karar kılarak yerleşmesi,¹⁷¹ ilmin zıdlarından sadece şekki ortadan kaldıran bilgi¹⁷² ve ‘sükûnü’l-fehm’ yani anlayışın kesinlik kazanması yahut herhangi bir hükmün ispatlanmasıyla kişinin zihnen sükûna kavuşması¹⁷³ olarak ifade edilmektedir.

Mantık ilminde daha çok öncüllerle ilgili ele alınıp **burhân** ile izah edilen¹⁷⁴ *yakîn*, kavramlar arasında aksini zannetmenin mümkün olmadığı kesin bir bilgi bulunması¹⁷⁵ yahut aklın bir tarafı seçmede kararlı olması ve seçilen tarafın da gerçeğe uymasına denilmektedir.¹⁷⁶ Kelâm ilminde ise ‘hiçbir kuşku taşımayan kesin bilgi’ anlamına gelen epistemolojik bir kavram olan *yakîn*, ‘deliller üzerine inşa edilmiş *îmân*’¹⁷⁷ veyahut daha genel bir ifadeyle ‘**itikad**’ın sıfatı olarak¹⁷⁸ ‘şek ve

Cevzî, **Nüzhetü’l-A’yûni’n-Nevâzir fî İlmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir**, Thk. Muhammed Abdülkerîm Kazım er-Râzi, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1407/1987, s. 634.

¹⁶⁶ Cürçânî, **a.e.**, s. 116; Askerî, **Furûk**, s. 97-98; Mustafavî, **a.g.e.**, C. XIV, s. 52.

¹⁶⁷ Ferâhidî, **Kitabu’l-Ayn**, C. IV, s. 413; Cevherî, **Sihâh**, C. VI, s. 2219; İbn Fârîs, **Mekâyis**, C. VI, s. 157; İbn Fârîs, **Mu’cemul-Luğa**, C. III, s. 942; İbn Manzûr, **Lisân**, C. LV, s. 4964; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 1241; Âsım Efendi, **Kâmûs Trc.**, C. VI, s. 5542-5543; Zebîdî, **Tâc**, C. XXXVI, s. 300-301; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. VIII, s. 3717.

¹⁶⁸ Ebû Sidre el-Hüseymî’nin şiirindeki kullanıma göre bu mana verilmektedir. Metinde şöyle ifade edilmektedir: (تَحَسَّبُ هَوَاسٌ وَأَيُّقِنُ أَنِّي بِهَا مُفْتَدٍ مِنْ وَاحِدٍ لَا أَغَامُزُهُ). Meâlen: ‘Aslan (dişi) devemi kokladığında; canımı kurtarıp devemi ona bırakarak kaçacağımı zannetti.’ Bkz. Cevherî, **a.e.**, C. VI, s. 2219; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. LV, s. 4965; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XXXVI, s. 301; Humeyd-Melluh, **a.e.**, C. VIII, s. 3717.

¹⁶⁹ Cürçânî, **Ta’rîfât**, s. 116; Askerî, **Furûk**, s. 98.

¹⁷⁰ Cürçânî, **a.e.**, s. 116;

¹⁷¹ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî Ebû’l-Bekâ el-Kefevî, **el-Küllîyyât Mu’cemu fî Mustalahâtı ve’l-Furûki’l-Luğaviyye**, Thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısıri, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2.bs, 1419/1998, s. 979-980.

¹⁷² Askerî, **a.e.**, s. 98.

¹⁷³ İsfahânî, **Müfredât**, s.552-553.

¹⁷⁴ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, **Kitâbü’l-Burhân II. Analitikler**, Trc. Ömer Türker, Litera Yay, İstanbul, 2006, s. 64; İbn Sînâ, **İşâretler ve Tenbihler**, Trc. Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Muhittin Mâcî, Litera Yay, İstanbul, 2005, s. 50.

¹⁷⁵ Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerikandî el-Ebherî, **Mantık İsagoci Tercümesi & Mantık Terimleri Sözlüğü**, Trc. Talha Alp, Yasin Yay, İstanbul, 2012, s. 108 (30).

¹⁷⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **Mi’yâr-ı Sedât (Klasik Mantık)**, Sadeleştirme: Hasan Tahsin Feyizli, Fecr Yay, İstanbul, Ekim, 1998, SS. 141-161; Necati Öner, **Klasik Mantık**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Yay, Ankara, 1986, s. 182.

¹⁷⁷ Kadir Polater, “Kur’ân’a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”, **EKEV Akademi Dergisi** -Sosyal Bilimler -2013, C. XVII, S: 55, SS. 55-69, s. 67.

¹⁷⁸ Çağfer Karadağ, ‘*Yakîn ve İtikad*’, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. X, S: 1, 2001, SS. 113-126, s. 123.

*şüpheden uzak kesin tasdik*¹⁷⁹ şeklinde kullanılmaktadır. Tasavvufa gelince lügat manasına uygun olarak yakîn, *kalpte hâsıl olan ve doğruluğunda şüphe bulunmayan kesin bilgi*¹⁸⁰ yahut *kalpte olan bilginin insanın nefsinde karar kılması/yerleşmesi*¹⁸¹ şeklinde ifade edilmektedir. İslam düşüncesinde bilgi vasıtalarını ifade ederken kullanılan yakîn,¹⁸² tasavvufta üç bilgi vasıtası olan ‘müşâhede, mükâşefe ve tecelli’ ya da daha yaygın kullanımıyla ‘ilmu’l-yakîn, aynu’l-yakîn ve hakku’l-yakîn’¹⁸³ şeklinde kullanılmaktadır. Bu üç tabiri bir örnekle açıklayacak olursak ölüme dair bilgi “ilme’l-yakîn”; ölmekte olan veya ölmüş birini görmek “ayne’l-yakîn”; bizzat ölümle yüzleşince kişide oluşan hal ise “hakke’l-yakîn”dir.¹⁸⁴

Son tahlilde yaşam üslubunun kopmaz bir parçası olan **imanın** yerleştiği **kalp**, **sekîne** ile **dingin** ve **istikrarlı** bir hale gelirken birçok âyette müminin vasfı olarak zikredilen yakîn¹⁸⁵ ile kalbe yerleşen bu halin neticesinde **zihin dingin ve kararlı** olarak mutlak teslimiyet¹⁸⁶ göstermektedir. Adeta kişinin kalpteki şek ve şüpheleri sekîne ile uzaklaşırken, bu anlayış yakîn ile kesinlik kazanarak zihnen sükûna kavuşmaktadır. Dolayısıyla, (وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ)¹⁸⁷ “İmanda kesinlik mertebesinde bulunup samimiyetinin şuurunda olanlar, kendilerini imanın kapsamını bilen ve onun hakkını verenlerden kabul eden bu hakiki inananlar var ya! Onlar, Allah’ın sana lütfettiği her şeye inandığı gibi, senden

¹⁷⁹ Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, **İhyâu Ulûmi’d-Dîn**, Dâru’s-Şa‘b, Kahire, t.y., C. I, s. 123-124; Necip Taylan, **Gazâlî’nin Düşünce Sisteminin Temelleri**, İFAV. Yay, İstanbul, 1994, 2.bs. s. 52-53.

¹⁸⁰ Ebû’l-Kâsım el-Kuşeyrî, **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, Thk. Abdülhalim Mahmud, Dâru’s-Şa‘b, Kahire, 1409/1989, s.171; Erkaya, **a.g.e.**, s. 134; Demir, “Yakîn”, **DİA**, C. XLIII, s. 271.

¹⁸¹ Ebû Bekr Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnu’l-Arabî, **el-Fütuhâtü’l-Mekkiyye**, Thk. Ahmed Şemseddin, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999, C. II, s. 269; Karadaş, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁸² İsmail Yakıt, ‘*Semantik Analizler Işığında Kur’an’da Reyb ve Yakîn Kavramları*’, **Kur’an ve Dil- Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, 17-18 Mayıs 2001), Erzurum, C. XV, 542 s. 2002, SS. 51-56, s. 54.

¹⁸³ İsmail Yakıt, ‘*Sadreddin Konevî’nin Düşüncesinde İdrak ve Hakikat Bilgisi*’, (I.Sadreddin Konevî Sempozyumu, 23–24 Mart 1988), **Felsefe Arkivi**, S:28, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ayrı Bs., İstanbul, 1991, SS. 193-205, s. 202-203; Herevî, **a.g.e.**, s. 67; Cevziyye, **a.g.e.**, C. III, s. 2385-2395.

¹⁸⁴ Cürcânî, **Ta’rîfât**, s. 61- 62.

¹⁸⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, **Kitâbü’t-Tevhid**, Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM Yay, Ankara, 1422/2003, s.628.

¹⁸⁶ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî el-Kelâbâzî, **et-Tearruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf**, Thk. Abdülhalim Mahmud, Taha Abdülbaki Sürûr, Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, Kahire, 1380/1960, s.103.

¹⁸⁷ Bakara, 2: 4.

öncekilere indirilenlere de inanırlar. Yine onlar âhiret mükâfatına karşılık dünyayı ayaklarının altına aldığı gibi âhirete de yakînen inanırlar.”¹⁸⁸ âyeti ile doğruluğunda şeksiz-şüphesiz kesin bilgi sayesinde değişmez, dönüşmez, bozulmaz bir şekilde kalbin ve zihnin karar kılması dile getirilmektedir.

5. Huşû

Sözlükte ‘sessiz ve sakin olmak, itaat etmek, başı öne eğmek, boyun eğmek, alçakgönüllü olmak, tevazu göstermek,¹⁸⁹ güneşin tutulması, yıldızların batmaya yüz tutması,¹⁹⁰ sesi alçaltıp/kısıp gözü yumarak yere bakmak,¹⁹¹ gönülden yalvarmak,¹⁹² gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân’da onaltı âyette¹⁹³ geçen h-ş-a (خ ش ع)¹⁹⁴ ve türevlerinin ilk kullanımlarına baktığımızda Arapların, yağmur yağmayıp toprağın kurumasına ‘*ardun hâşiatun*’ (أَرْضٌ خَاشِعَةٌ),¹⁹⁵ yıkıldı yıkılacak haldeki yere kadar eğilmiş duvara ‘*cidârun hâşî’un*’ (جِدَارٌ خَاشِعٌ),¹⁹⁶ deve hörgücünün çok aşınması sebebiyle tümsek halden eriyerek alçak ve basık bir şekil almasına ‘*haşe’a’s-sinâmu’l-ba’îr*’ (خَشَعَتِ السَّيْنَامُ الْبَعِيرِ)¹⁹⁷ dediğini görmekteyiz. Kelimenin tespit

¹⁸⁸ Âyetin bağlamını dikkate alarak, bu şekilde yorumlayıp takrîbi bir meâl vermeyi tercih ettik.

¹⁸⁹ Ebû’t-Tâhir Mecduddin Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî, **Besâiru Zevî’t-Temyîz fî Letâîfî’l-Kitâbi’l-Azîz**, Thk. Ali en-Neccâr, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., C. II, s. 541; Ebû’l-Hasan Ali b. İsmâil b. Side el-Endelusî, **el-Muhassas**, Thk. Abdulhamid Hendavi, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., C. XIII, s. 97; Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf El-Munâvî, **et-Tevkîf alâ Muhimmati’t-Teâruf**, Thk. Muhammed Rıdvân ed-. Dâye, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1410, s. 128; Hasîrîzâde, **Nûru’l-Furkân**, C. I, s. 371- 372; İbn Fârîs, **Mekâyîs**, C. II, s. 182; Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, Lübnan, 1414/1994, 3.bs, C. VIII, s. 71; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 713; Zebîdî, **Tâc**, C. XX, s. 507-510; Mehmed Efendi, **Vankulu Lugatı**, C. II, s. 1329; Âsım Efendi, **Kâmûs Trc**, C. IV, s. 3310; İsfahânî, **Müfredât**, s. 148; Cevziyye, **Medâric**, C. V, s. 1824; Mustafavî, **Tahkîk**, C. III, s. 69.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VIII, s. 72; Firûzâbâdî, **a.e.**, s. 713; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XX, s. 507-508; Ezherî, **Tehzîb**, C. I, s. 151.

¹⁹¹ Ferâhidî, **Kitabu’l-Ayn**, C. I, s. 410; İbn Dureyd, **Cemheratu’l-Luğa**, C. I, s. 601; Cevherî, **Sihâh**, C. III, s. 1204; İbn Fârîs, **a.e.**, C. II, s. 182; İbn Fârîs, **Mu‘cmelul-Luğa**, C. II, s. 28; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VIII, s. 71-72; Firûzâbâdî, **a.g.e.**, 713; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XX, s. 506-507; Mustafavî, **a.g.e.**, C. III, s. 69- 70.

¹⁹² İsfahânî, **Müfredât Trc.**, s. 317.

¹⁹³ Ahzâb, 33: 35’te iki kere zikredildiğinden toplam onyedî kez geçmektedir.

¹⁹⁴ Abdulbâkî, **Müfrehes**, C. I, s. 394; Humeyd-Melluh, **Nadreti’l-Naîm**, C. V, s. 1824. (Huşû olarak sadece İsrâ sûresi, (وَيَجْرُونَ لِلَّذِينَ يُبَكِّونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا) 109. âyette geçmektedir.).

¹⁹⁵ Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 248; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VIII, s. 72; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XX, s. 508; Ezherî, **a.g.e.**, C. I, s. 152; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. V, s. 1824.

¹⁹⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VIII, s. 72; Zebîdî, **a.g.e.**, C. XX, s. 510.

¹⁹⁷ İbn Fârîs, **a.g.e.**, C. II, s. 183; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. I, s. 248; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VIII, s. 72; Firûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 713; Âsım Efendi, **a.e.**, C. IV, s. 3310; Gezgîn, **Semantik Metod**, s. 234.

edebildiğimiz kadarıyla sözlüklerdeki kullanımlarını dikkate aldığımızda “huşû (خشوع)”nın kökünde “yukarıdan aşağıya doğru bir alçalma/ eğilme/ meyiletme” temel anlamı ortaya çıkmaktadır. Bundan hareketle Kur’ân’da ses, göz, yüz ve kalbin durumuna göre “korkudan eğilmek/ boyun eğmek” şeklinde yan anlam¹⁹⁸ kazanmıştır. Şöyle ki; kalbe nispet edildiğinde, “korkudan kalbin boyun eğmesi, titremesi”;¹⁹⁹ yüze nispet edilince, “korkudan öne eğilmesi”;²⁰⁰ göze göre “korkudan gözlerini yumması, gözlerini yere dikmesi”;²⁰¹ sese izafe edilirse “korkudan sesin kısılması yahut hürmeten kısık sesle konuşması”²⁰² mutlak olarak kullanıldığında ise “organların sükûnu, saygıdan eğilme, korkudan boyun eğme ve tevazu”²⁰³ anlamlarında tefsir edilmiştir.²⁰⁴

Tasavvufta lügat anlamına yakın bir manada kullanılan huşû ‘Allah’a kalbi (derûnî) bir halde hürmet ile boyun eğmek ve nefsanî heveslerden arınan kişinin O’nun emirlerine tam anlamıyla teslim olup verilen hükme itiraz etmemesi’²⁰⁵

¹⁹⁸ İstifade ettiğimiz diğer kaynaklar için bkz.: Ömer Kara, *Izutsu’nun Kur’an Semantiğinde Mühmel Boyut: El-Furûku’l-Luğaviyye –Yakın anlamları “Ayrıştırma” Noktasında Izutsu’ya Bir Katkı-*, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XVIII, S. 1, 2005, SS. 16-60; Abdurrahman Kasapoğlu, “Bir Dini Tecrübe Olarak Kur’ân’da Huşû”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 15, 2005, SS. 177- 190; Ali Galip Gezgîn, “Kur’ân’da ‘Huşû’ Kelimesinin Semantik Analizi”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C. II, S. 4, Ankara, 2000, SS. 79-106; Gezgîn, **Tefsîrde Semantik Metod**, Rağbet Yay, İstanbul, 2015, 2.bs, s. 442- 443; Necmettin Kaya, “Kur’an’da Huşu Kavramının Semantik Analizi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ, 2013, SS. 9- 15.

¹⁹⁹ Bkz.: Hadîd, 57: 16- (أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ).

²⁰⁰ Bkz.: Gâşiye, 88: 2- (وَجُودٌ يَوْمِنْدٍ خَاشِعَةً).

²⁰¹ Bkz.: Meâric, 70: 43- (خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ) vb. için bkz.: Kamer, 54: 7; Kalem, 68: 43; Nâzi’ât, 79: 9.

²⁰² Bkz.: Tâhâ, 20: 108- (وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ).

²⁰³ Bkz.: Haşr, 59: 21- (لَوْ أَنَّنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ) vb. için bkz.: İsrâ, 17: 109; Bakara, 2: 45; Âl-i İmrân, 3: 199; Mü’minûn, 23: 2; Şûrâ, 42: 45; Enbiyâ, 21: 90; Ahzâb, 33: 35.

²⁰⁴ Şihâbuddin Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, **Umdetu’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, 1.bs, C. I, s. 504-505; Ebû Abdurrahmân İsmâîl b. Ahmed el-Hîrî en-Nisâbü’rî, **Kitâbu Vücûhu’l-Kur’ân**, Thk. Celâleddin es-Suyûtî, 1.bs, Müessesetu’r-Risâle en-Nâşirûn, Beyrut, 2011, s. 195; Dâmegânî, **el-Vücûh ve’n-Nezâir**, C. I, s. 1316; Âişe Abdurrahman Bintü’ş-Şâtî’, **Tefsîru’l-Beyânî li’l-Kur’ânî’l-Kerîm**, Dâru’l-Meârif, Kahire, t.y., 7.bs, C. I, s. 132- 133; İbnu’l-Cevzî, **Nüzhetü’l-A’yûn**, s. 276- 277; Mustafavî, **Tahkîk**, C. III, s. 70- 72; Humeyd-Melluh, **Nadreti’l-Naim**, C. V, s. 1824- 1826; Ezherî, **Tehzîb**, C. I, s. 151- 152; Gezgîn, “Kur’ân’da ‘Huşû’”, s. 87- 94.

²⁰⁵ Ebû’l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, **er-Risâletü’l-Kuşeyriyye fî İlmi’t-Tasavvuf**, Thk. Halil el-Mansûr, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, s. 181; Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.175; Refîk el-’Acem, **Mevsû’atu Mustalahâtî’t- Tasavvuf’i’l-İslâmî**, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1999, 1.bs, s. 221- 222; Herevî, **Menâzili’s-Sâirîn**, s. 28- 29; Cevziyye, **Medâric**, C. II, s. 1324- 1343; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. V, s. 1824- 1825.

bağlamında kalpteki tevazunun organlara yansımaları ifade eden bir kavramdır.²⁰⁶ Buna karşın kalp için *huşû*, beden yahut görme ve işitme ile ilgili davranışlar için ise *hudû* (خضوع) kelimesi tercih edilse de²⁰⁷ huşûnun aslı kalpte, tezâhürü bedende olur.²⁰⁸ Yani hem övme hem de yerme için kullanılan²⁰⁹ hudûnun tezâhürü bedensel bir eğilmeyken, kalpteki derin bir sevgiye dayanan huşûnun tezâhürü ise manevi bir eğilmenin hareketlerle dışa yansıyan sükûnet ve tevazu halidir.²¹⁰ Bilhassa kızıldığında, kendisine muhalefet edildiğinde yahut reddedildiğinde kişinin bundan rahatsız olmayıp anlayışla karşılaması huşûnun alâmetiyken Allah’a karşı kalbi ve a’zâlarıyla alçakgönüllü olan müminin sıfatı da ‘*hâşî*’ olarak zikredilmiştir.²¹¹

Bu kelime deve hörgücünün ufalarak yassılaşması gibi somut bir manadan, üstün kudret ve azamet sahibi bir varlığa karşı –kişiden kişiye değişse de Allah’ın huzurunda olduğunun bilinciyle– kişinin kalbinde başlayıp tüm a’zâlarına tezahür eden derin bir sevgi ve saygıyla tevazu gösterip boyun eğmek gibi duygu değeri yüksek soyut bir mana kazanmıştır. Nitekim ‘*Kalp huşû içinde olunca a’zâlar da huşû içinde olur*’²¹² hadisi mucibince kalbin huşûsu Allah’a kullukta kalbin haşyet ve saygı ile tam bir boyun eğiş ve tevazu haliyken, a’zâların huşûsu ise Allah’a bu boyun eğişin gerektirdiği eylemleri yaparken sükûnet, vakar ve mutmain halinde olmasıdır.²¹³ Bundan dolayı *kalpteki korkunun gidip sükûna ermesi, itmi’nân bulması, kişiden kişiye değişmesi ve Allah’ın vaadine güvenerek endişelerinden sıyrılması* manasında huşû ve sekîne yakın anlamlı kavramlardır. Ancak ‘*zihninin belli*

²⁰⁶ İsfahânî, **Müfredât**, s. 148; Ebû’l-Bekâ, **Küllîyyât**, s. 431.

²⁰⁷ Bkz. Semîn, **Umde**, C. I, s. 504; İbn Manzûr, **Lisân**, C. VIII, s. 71; Zebidî, **Tâc**, C. XX, s. 506-507; Firûzâbâdî, **Besâir**, C. II, s. 541.

²⁰⁸ Komisyon, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 271.

²⁰⁹ Askerî, **Farklar**, s. 371.

²¹⁰ Gezgin, “*Kur’ân’da ‘Huşû’*”, s. 85.

²¹¹ Cürcânî, **Ta’rîfât**, s. 66; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, ed-Dâru’t-Tunûsiyye, Tunus, 1984, C. I, s. 480; Muhammed el-Behîy, **İnanç ve Amelde Kur’ani Kavramlar**, s. 91- 94; İbn Kayyım el-Cevziyye, **a.g.e**, C. II, s. 1322-1326; Vahit Demiral, “*Kur’an’da Allah’a İman Edenler İçin Kullanılan Kavramlar*” Bozok Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Yozgat, 2016, s. 118- 121.

²¹² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, **el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr**, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad, 1409, C. II, s. 86, Hadis No: 6787; İsfahânî, **Müfredât Trc.**, s. 317.

²¹³ Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdusselam Takîyeddin b. Teymiyye, **el-Îmân**, el-Mektebu’l-İslâmî, Amman, 1996, s. 25-30.

bir konuda yoğunlaşıp meleke kazanması'²¹⁴ ve huşûnun iç dinamiğinde bulunan 'korkuyla boyun eğme' anlamından dolayı sekîneden ayrışmaktadır. Bu bağlamda, 'huşû'nun lügat manaları dikkate alındığında (قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ)²¹⁵ âyeti sanki şu şekilde yorumlamak da mümkün olabilir: “Hiç şüphesiz kalpleri şirkten, kibirden uzak, iman ile şekillenmiş nefisleri Allah’a itaatle boyun eğen, Allah’ın önünde hesap vereceğinden gafıl olmayan müminler! İşte bu müminler saadete/kurtuluşa ermişlerdir. Çünkü onlar Allah’ın huzurunda bulunduğunun bilincinde kalplerinde yansıyan alçakgönüllü bir eğiliş ve derin bir saygıyla salâtlarında huşû içindedirler.” Böylelikle bu âyet mucibince de; aslında zihnini bir konuda odaklayan kişinin, kalben ve bedenen bilinçli bir saygı içinde Rabbinin huzurunda hissettiği sükûn, tevazu, vakar ve alçakgönüllü bir duyarlılığın yahut boyun eğişin huşû şeklinde vahiyle ifade edilmesidir.

6. İhbât

Kur’ân’da üç âyette geçen²¹⁶ ‘İhbât’ (اِخْبَات), sözlükte “Allah’a huşû –boyun eğiş– ile niyaz etmek, yalvarmak,²¹⁷ mütevazı olmak, tevazu göstermek,²¹⁸ yumuşak ve yufka yürekli olmak²¹⁹ manalarına gelirken; ‘habt’ (خَبَتْ) etrafı yüksek kendisi yer yüzeyinden daha alçakta olan geniş ve derin yer (ova),²²⁰ içinde bitki bulunmayan –bitki olarak çöl yahut dağda yetişen dikenli ağaçlardan²²¹ başka hiçbir şey

²¹⁴ Gezgin, “Kur’ân’da ‘Huşû’”, s. 97.

²¹⁵ Mü’minûn, 23: 1-2.

²¹⁶ Bkz.: Hûd, 11:23- (وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ); Hac, 22:54- (فَتَخَبَتِ لَهُ قُلُوبُهُمْ); Hac, 22:34- (وَبَسَّرَ الْمُخْبِتِينَ).

²¹⁷ Ferâhidî, **a.g.e.**, C. I, s. 382; Ezherî, **Tehzîb**, C. VII, s. 311; Hasîrîzâde, **Nûru'l-Furkân**, C. I, s. 81; İsfehânî, **Müfredât**, s. 141; İbnü'l-Esîr, **Nihâye**, s. 251; İbn Manzûr, **Lisân**, C. II, s. 27-28; Zebîdî, **Tâc**, C. IV, s. 503; Mustafavî, **Tahkîk**, C. III, s. 9; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. II, s. 118.

²¹⁸ Ebû İshak İbrahim b. Serî ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur’ân ve İ'râbuh**, Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, 1.bs, C. III, s. 427; Hasîrîzâde Muhtâr, **a.e.**, C. I, s. 81; Cevherî, **Sihâh**, C. I, s. 247; Semîn, **Umde**, C. I, s. 382- 383; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 150; Mütercim Âsım, **Kâmûs Trc.**, C. I, s. 750; İbn Manzûr, **a.e.**, C. II, s. 27-28; Zebîdî, **a.e.**, C. IV, s. 503; Mustafavî, **a.e.**, C. III, s. 9.

²¹⁹ İsfehânî, **Müfredât**, s. 141; Semîn, **Umde**, C. I, s. 382; Mustafavî, **Tahkîk**, C. III, s. 9-10; Humeyd-Melluh, **a.e.**, C. II, s. 118.

²²⁰ Ferâhidî, **a.e.**, C. I, s. 382; Zeccâc, **a.e.**, C. III, s. 427; Ezherî, **Tehzîb**, C. VII, s. 310- 312; Hasîrîzâde, **a.e.**, C. I, s. 81; İsfehânî, **a.e.**, s. 141; Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 228; İbnü'l-Esîr, **Nihâye**, s. 251; Semîn, **Umde**, C. I, s. 382- 383; Mütercim Âsım, **Kâmûs Trc.**, C. I, s. 750; İbn Manzûr, **Lisân**, C. II, s. 27; Zebîdî, **Tâc**, C. IV, s. 502-503.

²²¹ Metinde (يُنْبِتُ ضُرُوبَ الْعُضَاهِ) şeklinde geçmektedir. Nitekim (العضاه) çöl ve dağda yetişen dikenli ağaç demektir. Bkz.: Ezherî, **Tehzîb**, C. VII, s. 311.

yetişmeyen ve oradan çıktığında rahatladıđın²²² kumlu toprak/öl²²³ ve Kelb kabilesine mensup bir suyun adı²²⁴ anlamlarına gelmektedir. Mecazen ‘kişi düzgün yer aradı (أخبت الرجل)²²⁵ yahut düzlüğe çıktı/konakladı (أخبت القوم)²²⁶ ya da doğru yolda yürüdü²²⁷ şeklinde kullanılmaktadır. Bu yüzden ‘zulüm yapmayan, zulüm yapılsa bile intikam almayan kişi (لا يظلم وإذا ظلم لم ينتصر)’; ‘muhbit’²²⁸ olarak isimlendirilmektedir.

Hakikî manası “geniş ve düz bir yere inmek” olan ‘ihbât’, buna binâen “devamlı aynı şekilde boyun eğiş ile itaat etmek ve sükûnete ermek”²²⁹ anlamında terimleşmiştir. Hatta buna istinaden mümin ve müttakî gibi methedilen vasıflara sahip,²³⁰ ‘Kalpleri Allah’a namaz kılma ve ibadet etme hususunda alçakgönüllü, mütevazı, ihlaslı, samimi, sakin bir hal üzere îmân ile mutmain olan kimselere’ de ‘muhbit’²³¹ denilmiştir. Tasavvufa göre itmi’nân²³² makamlarının ilki olan ihbât;²³³ ‘Allah’ın huzurunda tam bir teslimiyetle boyun eğmiş alçakgönüllü, mütevazı olan kulun gaflet belirtisi olan şüphe ve tereddüitten kurtulup tevazu ve sükûna ermiş bir hal üzere bulunması’²³⁴ şeklinde izah edilmiştir.

Sekîne ile ihbât; sekînenin temel anlamları olan sükûnet, iman, huşû ve itmi’nân konusunda yakın anlamlı olmakla beraber, devamlı boyun eğme hali

²²² Câsir Ebû Safiyye, “Kur’ân’da İhbât: Semantik Bir Çalışma”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Trc. Hüseyin Akyüzöđlu, 2001, S.: 4, SS. 239- 260, s. 240- 241; İbn Manzûr, **a.e.**, C. II, s. 27.

²²³ Cevherî, **Sihâh**, C. I, s. 247; İbn Fâris, **Mekâyis**, C. II, s. 238; İbn Fâris, **Mucmelu’l-Luğa**, C. II, s. 310; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 150; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. II, s. 27; Mustafavî, **Tahkîk**, C. III, s. 9-10; Humeyd-Melluh, **Nadreti’l-Naîm**, C. II, s. 118.

²²⁴ Cevherî, **a.e.**, C. I, s. 247; Firûzâbâdî, **a.e.**, s. 150; Mehmed Efendi, **Vankulu Lugatı**, C. I, s. 269; Zebidî, **Tâc**, C. IV, s. 503; Mustafavî, **a.g.e.**, C. III, s. 9.

²²⁵ İsfehânî, **Müfredât**, s. 141; Semîn, **a.g.e.**, C. I, s. 383; Mustafavî, **a.e.**, C. III, s. 9.

²²⁶ Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 228.

²²⁷ İsmail Karagöz, “İnsanı Niteleyen Kur’an’ın Üç Kavramı: Huşû, Hudû ve İhbât”, **Diyanet İlmi Dergi**, Aralık 2007, C. XLIII, S.: 4, SS. 133-144, s. 135.

²²⁸ Zeccâc, **Meâni’l-Kur’ân**, C. III, s. 427; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâric**, C. II, s. 1345.

²²⁹ Askerî, **Farklar**, s. 371.

²³⁰ Askerî, **a.e.**, s. 371; Mustafavî, **a.g.e.**, C. III, s. 10.

²³¹ Zemahşerî, **a.e.**, C. I, s. 228; Askerî, **a.e.**, s. 371; Mustafavî, **a.g.e.**, C. III, s. 10-11.

²³² Yani itmi’nân makamı ya ihsan makamını takibeden sekîne makamının adı yahut sekîne, yakîn ve sika gibi makamların adıdır. Bkz.: Cevziyye, **a.g.e.**, C. II, s. 1346; Câsir, **a.e.**, s. 245.

²³³ Herevî, **Menâzil**, s. 29; Cevziyye, **a.e.**, C. II, s. 1346; Humeyd-Melluh, **a.e.**, C. II, s. 118.

²³⁴ Herevî, **a.g.e.**, s. 29-30; Cevziyye, **a.g.e.**, C. II, s. 1348-1356; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. II, s. 119-120.

hususunda farklı görünmektedir. Adeta kişi; zihni, fikri, ahlâki yaşantısını gönül huzuru, iç rahatlığı, sükûnet ve imanın tezahürü olarak her ne olursa olsun ilkeli bir duruş ve sakin bir hal üzere muhafaza etmektedir. Hayatını bu düsturlara göre tanzim eden kulun alameti ise, **ne övülünce sevinmek, ne de yerilince üzülme**dir.²³⁵ Dolayısıyla bunu şiar edinenler cennet ile müjdelenirken,²³⁶ bu hali yaşayanların vasıflarını da Hac sûresi 34 ve 35. âyetler en veciz şekilde şöyle açıklamaktadır:

«وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ (۳۴) الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمُ الصَّلَٰةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

“...Sen ey Rasul’üm! O ihlaslı, mütevazı, alçakgönüllü, samimi, Allah’a karşı tevazulu ve kalbi Allah’ın kulu üzerindeki hükümlerine razı olarak itaat eden, boyun eğenleri/râm olanları müjdele! İşte o muhbit vasfını taşıyan o kullar var ya, onlar öyle kimseler ki; yanlarında Allah anıldığı zaman rahmetinden ümitvar, razı olmamasından endişeli olarak kalpleri saygı ile titrer. Dünyada kendilerine isabet eden dertlere sabrederler. Tüm eylemlerine/bütün hayatına yön veren yüksek ahlâkın göstergesi ibadetlerini/namazlarını ise hem vaktinde yerine getirirler hem de hakkıyla ifa ederler. Kendilerine rızık olarak nasip edilen nimetlerden yine Allah’ın razı olacağı şekilde cimrilik göstermeden harcıyıp dururlar.”²³⁷ Hal böyle olunca **ihbât/muhbit** vasfını taşıyanlar, her daim Rabbinin huzurunda olduğunun bilincinde ve buna göre ameli–ahlâki gidişatını dosdoğru, dengeli ve sabit bir hal üzere korumuştur. Bu şuur; kalben ve bedenen Allah’a boyun eğişle tesis edilmiş bir hayatın iman, itaat, sükûn, tevazu, itmi’nân vb. yaşanmışlığın bir neticesidir.

²³⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâric Trc.**, C. II, s. 487.

²³⁶ Bkz.: Hûd, 11: 23. Meâlen: ‘... Rablerine gönülden bağlanıp itaat eden ve sükûnet bulanlar, işte o **ihbât ehlini cennetle müjdele!**’ (Heyet, **Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, s.224.).

²³⁷ Âyetin bağlamını dikkate alarak, bu şekilde yorumlayıp takrîbi bir meâl vermeyi tercih ettik.

7. Takvâ

Kur'ân'da türevleriyle beraber ikiyüz ellisekiz yerde geçen²³⁸ v-k-y (و ق ي); 'tehlike ve zarar verecek şeylerden kendini korumak,²³⁹ korumada aşırı gitmek, muhafaza etmek, himaye etmek'²⁴⁰ anlamları ile öne çıkmaktadır. İftiâl kalıbı 'ittekkâ'dan (اتقى) türeyen²⁴¹ 'ittikâ ve takvâ' 'kendisi ile korktuğu şeyin arasına bir engel yerleştirerek o şeyden korunmak/sakınmak,²⁴² tehlike ya da zarardan bir şey aracılığı ile korunmak,²⁴³ korkunun gereğince sakınarak ya da korunarak tedbir almak,²⁴⁴ korunmak, sakınmak, çekinmek, kaçınmak'²⁴⁵ manalarına gelmektedir. Mecâzen; ata eyer vurulmasından dolayı sırtında oluşan yara (سج وای),²⁴⁶ total/aksak at (فؤس وای),²⁴⁷ kendine iyi bak, nefsinden (kendi ayıbından) sakın (ق / إق على ظلعك),²⁴⁸ yani 'insanlar arasında ayıplanacak bir şeyle meşhur olma!' yahut 'kendi maslahatını koruyup ıslah ettikten sonra başkalarının işleriyle meşgul ol' anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁹

Takvâ terim olarak kişinin başta şirk olmak üzere²⁵⁰ kendisini günaha düşürecek şeylerden koru(n)masıdır. Bunu ise az konuşmak,²⁵¹ emredileni yerine

²³⁸ Abdalbâkî, **Müfehres**, C. II, s. 1195- 1198. (Uludağ, 285 kez geçtiğini söylemektedir. Bkz.: Süleyman Uludağ, "Takvâ", **DİA**, Ankara, 2010, C. XXXIX, SS. 484-486, s. 484).

²³⁹ İsfahânî, **Müfredât**, s. 540.

²⁴⁰ İbn Manzûr, **Lisân**, C. XV, s. 401; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 1344; Zemahşerî, **Esâs**, C. II, s. 351; Zebîdî, **Tâc**, C. LX, s. 226; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 540-541.

²⁴¹ Cevherî, **Sihâh**, C. VI, s. 2526-2527; Mustafavî, **Tahkîk**, C. XIII, s. 204.

²⁴² İbn Fâris, **Mekâyis**, C. VI, s. 131; İzutsu, **Allah ve İnsan**, s. 223; İzutsu, **Tanrı ve İnsan**, s. 346.

²⁴³ Özsoy ve Güler, **Konularına Göre Kur'an**, s. 368.

²⁴⁴ Ebû Hamid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed Gazâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Trc. Ahmed Serdaroglu, Bedir Yay, İstanbul, Ekim 2002, C. IV, s. 296; Ömer Kara, *Izutsu'nun Kur'an Semantiğinde Mühmel Boyut: El-Furûku'l-Luğaviyye –Yakın anlamları "Ayrıştırma" Noktasında İzutsu'ya Bir Katkı-*, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XVIII, S. 1, 2005, SS. 16-60, s. 46; Askerî, **Furûk**, s. 243.

²⁴⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. VI, s. 4901-4904; Firûzâbâdî, **a.e.**, s. 1344; Zemahşerî, **a.e.**, C. II, s. 351; Zebîdî, **a.g.e.**, C. LX, s. 227-229; İbn Fâris, **a.e.**, C. VI, s. 131; Vecdî Akyüz, **Kur'an'da Siyasî Kavramlar**, Kitabevi Yay, İstanbul, Ocak 1998, *takiyye maddesi*, s. 216.

²⁴⁶ Zemahşerî, **Esâs**, C. II, s. 351.

²⁴⁷ Zemahşerî, **a.e.**, C. II, s. 351; Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, C. IV, s. 395.

²⁴⁸ Mehmed Efendi, **Vankulu Lugatı**, C. II, s. 2650-2651.

²⁴⁹ Âsım Efendi, **Kâmûs Trc**, C. VI, s. 6038.

²⁵⁰ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Muessesetu Tarihi'l-Arabî, Beyrut, 1423/2002, 2.bs., C. I, s. 81; Elik, **Tevhit Mesajı**, s. 40; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yay, İstanbul 2005, C. IV, s. 64.

²⁵¹ Câsir, "Kur'ân'da İhbât", s. 249.

getirmek, nehy edilenden kaçınmak, yasakları terk etmek ile gerçekleştirmektedir. Hatta Allah'ın rızasını kaybetmeye neden olabilecek her türlü şüpheli veya faydasız şeyi mübah olsa bile terk edip her yönüyle benliğini/zihnini dahi gınahtan koru(n)masıdır.²⁵² Kısaca kişinin kendisiyle ateş/azap arasına ibadet/kulluk kalkanını koyarak kendisini/nefsini Allah'ın ikâbından/İlahi cezasından koruması²⁵³ ve O'ndan gelen her şeye itaat etmesidir.²⁵⁴ Dikkat edilirse **Allah'a karşı sorumluluk bilincini kuşanma** anlamına intikal ettirilen takvâ,²⁵⁵ Cahiliyede kullanılan maddî kaynaklı korkuların aksine, Kur'ân'ın nüzul süreciyle beraber dinî, ahlâki ve manevi kaynaklı soyut korkulara dönüşmüştür. Böylece takvâ adeta Kur'ânî/îmânî dindarlığa ait derûnî/içsel bir boyut kazanmıştır. Neticede fitrî bir olgu olan korku, güce inanan kabile insanını, hakka-hukuka inanan bir topluma ve ahlâki değerlere sahip şahsî sorumluluğunun bilincinde bireylere dönüştürdüğünü söyleyebiliriz.²⁵⁶

Bu bağlamda “**takvâ**”, ‘terk ile uzlaşma’, ‘sevgi ile korku’, ‘hassas bir sorumluluk hissi ile derin bir hürmet duygusu’, ‘*Allah'ın kanunları ile kendi içindeki Allah inancı'nın tam merkezinde yer alarak denge kurmaktır. Bu dengenin duygulardaki uyumu ise, ‘bütünleşmiş insan şahsiyetini ve iradeyi harekete geçiren ahlâki güç’ü ortaya çıkarmıştır. Bu sayede tüm davranışlarını olumlu/iyi hale yönlendiren kararlılık/sebat, amelde mükemmellik, kendisi ve dış dünya ile barışık,*

²⁵² Ebû't-Tâhir Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî, **Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâîfî'l-Kitâbi'l-Azîz**, Thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Abdu'l-Alîm et-Tahâvî, el-Meclisu Li's-Suûnî'l-İslâmiyye/İhyâu't-Turâsî'l-İslâmî, Kahire, 1416/1996, 3.bs, C.V, s. 257; Ebû Abdillâh İbn Kayyım el-Cevziyye, **Sabredenler ve Şükredenler**, Trc. Zeynelabidin Tatlıhoğlu, İnsan Yay, İstanbul, 2005, 9.bs, s. 33; İsfahânî, **Müfredât**, s. 540-541; Cürçânî, **Ta'rîfât**, s. 142; Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, Thk. Halil el-Mansûr, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, s. 141-142. Gazâlî, **İhyâ Trc.**, C. IV, s. 288; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâric Trc**, SS. 187-282.

²⁵³ Celâleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî ve Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, **Tefsîru Celâleyn**, Thk. eş-Şeyh Safiyyu'r-Rahman el-Mubarekfûriyyu, Dâru's-Selâm, Riyâd, el-Memleketu'l-Arabîyyetu's-Suûdiyye, 1421/2001, s. 19; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Meâllî Türkçe Tefsir**, İstanbul Müftülüğü Ktp, nr. 1280, Matba-î Ebuzziya, İstanbul, 1935, 1.bs, C. VI, s. 4479-4480; İbn Atıyye, **Muharrar**, C. II, s. 100; İzutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 349-350.

²⁵⁴ Cevziyye, **a.g.e.**, s. 328 ve 798.

²⁵⁵ Esed, **Kur'ân Mesajı**, s. 749-750.

²⁵⁶ İzutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 42-43 ve 78-81; İsmail Hilmi Bilgi, “*Kur'ân'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır?*”, **Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: Journal of Balıkesir University Faculty of Theology**, 2015, C. I, Sayı: 2, SS. 229-251, s. 232-235 ve 248-251.

dengeli bir yaşam olarak ortaya çıkmış *ödev* fikri tesis edilmiştir.²⁵⁷ Dolayısıyla *dinin değişmez ölçütü* olarak **takvâ**,²⁵⁸ Allah şuuru –*Allah bilincini içinde canlı tutmak*–,²⁵⁹ Rasul’e ittiba ve güçlü bir ahiret inancı ile orta bir yolu dengeleme halidir. Keza Hz. Peygamber’in Veda Hutbe’sindeki hitabında insanlığın ortak atası Hz. Âdem’in *topraktan yaratıldığı*nın hatırlatmasının, bireysel eşitlik, sosyal adalet ve toplumsal birlik-bütünlük ilkesine ve başlangıçtaki fitrata-vicdana²⁶⁰ uygun dine dönüldüğüne dair bir vurgu olduğu kanaatindeyiz. Hal böyle olunca takvâ; Allah’ın rızasına tâbi ve gazabından korkan²⁶¹ kişinin amellerini değerlendiren zihnî sorumluluk hâlet-i ruhiyesi,²⁶² sözün eyleme dönüştüğü²⁶³ sorumluluk bilinci, imanî olgunluğun her türlü dinî ve ahlâki davranışa yönelttiği kalbi bir haslettir.²⁶⁴

Şahsî sorumluluk ilkesini ön plana çıkaran Kur’ân, toplumun sosyo-kültürel yapısının fert üzerindeki akli, zihni, kalbi ve ameli gidişatı üzerinden imani ve ahlâki değerleri Allah’ın rızası ile itaati merkeze koyarak dengelemektedir. Özellikle **Hz. Peygamber** ile **müminlerin hasleti** olan²⁶⁵ **sekîne** ve **takvâ**, **îmânın kuşattığı** kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle ikisi de **kalpte** gerçekleşen ve

²⁵⁷ Muhammed Abdullah Draz, **Kur’ân Ahlâkı**, Trc. Emrullah Yüksel ve Ünver Günay, İz Yay, İstanbul, 1993, s. 363-364; Seyyid Abdüllatif, **Kur’ân’ın Zihni İnşası**, Trc. Mehmed Kürşad Atalar, Pınar Yay, İstanbul, Aralık 2010, 1.bs, s. 112-119; Behiy, **İnanç ve Amelde Kur’ani Kavramlar**, s. 165-174; İsmail Raci Farûkî, **Tevhid**, Trc. Ejder Okumuş, Mahya Yay, İstanbul, Ağustos 2017, 2.bs, s. 210-218; Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, Trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara, Şubat 2016, 14.bs, SS. 64-90; İkbâl, **Düşüncenin Yeniden İnşası**, SS. 31-60; Yusuf Işıcık, **Kur’an’ı Anlamada Temel İlkeler**, Esra Yay, Ankara, 1997, s. 15-16.

²⁵⁸ Bkz.: Hucurât, 49: 13- ... Allah’ın yanında en değerli, en üstün olanınız, takvâda en ileri olanıdır. (Heyet, **a.g.e.**, s. 517).

²⁵⁹ Salih Akdemir, **Son Çağrı Kur’ân**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Aralık 2009, 2.bs., s. XXXIII-XXXIV.

²⁶⁰ Fitrattan kastımız; bozulmamış yaratılışa, **şahsî sorumluluk ilkesine uygun tevhid/din üzere yaşayan** bireylerin **insanî kıvamı** yani **insaniyetinin tam halidir**. **Vicdandan** kastımız ise; bir davranışın iyiliğine veya kötülüğüne karar vermek için **Allah’ın takdir ettiği ölçü doğrultusunda** gerek ferdî hayatı gerekse toplum hayatını **dengelemesidir**. (Daha detaylı bilgi için bkz.: Yaşar Düzenli, **Kur’ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, İFAV Yay, İstanbul, 2000, s. 94 vd; Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, s. 60 vd.).

²⁶¹ Seyyid Kutub, **Fizilâl-il-Kur’ân**, Trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa, Hikmet Yay, İstanbul, 1972, 2.bs., C. XII, s. 435.

²⁶² Fazlur Rahman, **İslam ve Çağdaşlık**, Trc. Alparslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbaçoğlu, Ankara Okulu Yay, Ankara, Şubat 2016, 8.bs, s. 239.

²⁶³ Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin en-Nisâbüri, **Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reğâibu’l-Furkan**, Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1996, C. I, s. 235.

²⁶⁴ Seyyid Süleyman Nedvi, **İslâm Ahlâk Nizâmı**, Trc. Ali Genceli, Erkam Yay, İstanbul, 1990, s. 17.

²⁶⁵ Bkz.: Fetih, 48: 26.

gerek **her bir ferдин kendisine has** tecelli etmesi gerekse **kişiden kişiye farklı mertebeleri** olması²⁶⁶ hasebiyle aralarında sıkı bir anlam ilişkisi bulunan kavramlardır. Bu hususta **sekîne** ve **takvâ**, **kulun Allah'tan razı** olduğunun göstergesi **kalbin**, bütün olaylar karşısında *soğukkanlı, sakin, tevâzulu/ağırbaşlı, huşûlu oluşu ve sükûnetini koruyabilmesi*, bütün *ahlâki güzellikleri benimseme ve hayatta uygulama, Allah'ın istemediklerinden sakınma, kulluk bilincinin idrakinde yaşama, insanların şeref ve haysiyetlerine saygılı olan insan-ı kâmil* kişilerin *saf/derûni/içsel* dindarlığının tezahürü bağlamında birbirine yakın anlamlı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabiri caizse **Kur'ân ahlâkı ölçüsünde dinamik-aktif** bir hayatı²⁶⁷ şiar edinen kulların, Allah katındaki **değer ölçütü** ve **denge unsuru** olan **takvâ** ile **ne kazanınca çılgınca bir sevinç, ne de kaybedince derin bir üzüntü** hissetmeksizin²⁶⁸ ifrat ve tefritten uzak orta bir yol üzere yaşamaları olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu dengeli tevhidî yolu şiar edinen her bir ferдин, hayatını, duruşunu, konumunu, **hedefini her kaybettiğinde** tekrar tekrar **kalbinin sükûnete** ermesine ve **yenile(n)mesine** vesile olan **sekîne** ile **kalbinin ibresi oynamadan** tevhid üzere âhenk ve muvâzene sağlayacak bir duruş göstermesi olarak ifade edilebilir.

C. Kur'ân'da “Sekîne” Kavramı İle Zıt Anlamı Olan Kelimeler

Birbirinin zıddı/karşıtı olan –iman ile küfür gibi–²⁶⁹ kavramların sıfat, nitelik ve anlam bakımından farklı manalarla ifade edilmesi, kişinin zihninde daha net ve vurgulu bir biçimde canlandır(ı)lmasına olanak sağlayacaktır.²⁷⁰ Bu bağlamda Kur'ân'ın inşa ettiği ilâhî mesajı anlamak için sekîne kavramının sistem içinde

²⁶⁶ Daha detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Merter, **Dokuz Yüz Katlı İnsan** –Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi–, Kaknüs Yay, İstanbul, 2016, 15.bs, SS. 83-165.

²⁶⁷ Mehmet Çalışkan, “*Hucurât Sûresi Bağlamında Takva –Taqwa-Devotion-In the Context of Surah Hucurat*”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, C. XI, S: 11, SS. 91-119, s. 95-96.

²⁶⁸ İbn Âşûr, **Tahrîr ve't-Tenvir**, C. XXIX, s. 167- 169.

²⁶⁹ İzutsu, **İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı**, s. 276.

²⁷⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, **İlmü'd-Delâle**, Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1998, 5.bs, s. 208-209; İsfehânî, **Müfredât Trc.**, s. 576; Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul, 1998, 2.bs, s. 137.

kazandığı değeri ve tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisiyle ifade edildiği mananın zıt/karşıt anlamı olan kunût ve harac kelimeleri üzerinden izah etmeye çalışacağız.

1. Kunût (Aşırı Karamsarlık)

Kur'an'da altı yerde geçen²⁷¹ 'kunût (قنوط)' yeise düşmek,²⁷² ümit kesmek, ümitsizliğe kapılmak,²⁷³ aşırı üzüntü, kederlenmek, kesilmek, kopmak, men etmek manalarına gelirken tefil babında ise *başkalarını ümitsizliğe düşürmek* diye tanımlanmaktadır.²⁷⁴ Bilhassa 'Allah'ın rahmetinden ümidini kesmek,²⁷⁵ cesareti kırılmak,²⁷⁶ gayretsizlik, rehavet, tembellik, geleceği karanlık görüp çalışıp çabalamayı bırakmak anlamları öne çıkmaktadır.²⁷⁷ Ayrıca kunût ile yeisin müterâdif oldukları söylene de,²⁷⁸ kunût ümitsizlikte mübalağa ifade etmektedir.²⁷⁹ Özellikle yeis ve kunût kavramlarının yan yana kullanıldığı Fussilet sûresi 49. âyetin²⁸⁰ fa'ül kalıbında (yeûsun/kanûtun) mübalağa sigasıyla gelmesi dikkate alındığında yeis, ümitsizliğin tekrarlayarak çoğalması kunût ise, yeise nazaran daha kuvvetli adeta ümitsizliğin son raddesi/aşaması şeklinde izah edilmektedir.²⁸¹

²⁷¹ Abdalbâkî, **Müfehres**, C. II, s. 967.

²⁷² Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, C. III, s.434; Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yay, İzmir, t.y., C. X, s. 5431; A. Fikri Yavuz, **Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi**, Sönmez Yay, İstanbul, t.y., s. 483; Abdalbâkî Gölpinarlı, **Kur'an-ı Kerim ve Meâli**, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 568.

²⁷³ Cevherî, **Sihâh**, C. VI, s. 1155; İbn Fârîs, **Mekâyis**, C. V, s. 32.

²⁷⁴ Zebîdî, **Tâc**, C. XX, s. 56-58.

²⁷⁵ İbn Manzûr, **Lisân**, C. VII, s. 386; Mustafavî, **Tahkîk**, C. IX, s. 360; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. XI, s. 5344; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 812; Hasîrizâde, **Nûru'l-Furkân**, C. II, s. 163; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Thk. Şuayib Arnavudî, Müessesetü'r-Risâle, 1999, C. XXXIX, s. 368, No: 6- 19. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 812.

²⁷⁷ Mehmed Âkif Ersoy, **Kur'an-ı Kerim'den Âyetler (Meâl – Tefsir) – Mev'izeler**, drl. Suat Zühtü Özalp, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 150; Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, İnkılâp ve Aka Basımevi, 18.bs., İstanbul, 1984, s. 209; Humeyd-Melluh, **a.g.e.**, C. XI, s. 5351.

²⁷⁸ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, **Meânî'l-Kur'ân**, Thk. İbrahim Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1428/2007, C. III, s. 65.

²⁷⁹ Askerî, **Farklar**, s. 363; Hasîrizâde Muhtâr Efendi, **a.g.e.**, C. II, s. 191.

²⁸⁰ Bkz.: Fussilet,41:49- (لَا يَسْأَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ) “İnsan hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, (yeise düşer, üzülüverir) karalar bağlar. (Heyet, **a.g.e.**, s. 482).

²⁸¹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, **en-Nuket ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdi)**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, t.y., C.V, s. 188; Zemahşerî, **Keşşâf**, C.IV, s. 210; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebû's-Suûd, **İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l Kur'âni'l-Kerîm**, Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetu'r-Riyad el-Hadise, Riyad, t.y., C. V, s. 51.

Bu açıklamalara binâen bireyin kırılma anlarında ortaya çıkan²⁸² **kunût** ‘kalpte hâsıl olan aşırı ümitsizliğin yüzde müşahade edilmesi veya âkibeti hususunda aşırı karamsarlık izlerinin belirginleşmesi’ neticesinde **kişinin yaptığı eylemlerde haddi aşarak**²⁸³ **karalar bağlamasıdır**. Her ne kadar kişi kendini, aşamayacağı sınırlar ile çevrili gördüğünde **tam bir karamsarlık** ve **aşırı ümitsizliğe** kapılsa da, kişinin Allah’ın rahmetinden ümit kesmesi, onun iman zayıflığının sonucu olarak Allah’ın hükümlerine razı olmayıp boyun eğmediğinin bir göstergesidir.²⁸⁴ Zira Allah’ın rahmetinden ümitvar olmak farzken, bunun aksi olumsuz bir inanç bağlamında Allah’a güven problemine sebebiyet vereceğinden hem günah, hem de küfre yakınlık olarak kabul edilmektedir.²⁸⁵ Başka bir deyişle ümitsizlik aslında her şeye kadir ebedi olanın takdirini kavrayamamanın getirdiği **acizlik**²⁸⁶ ve **herşeyin ölçüsü olan Allah’a** gerçekten inanmamanın sonucu oluşan **güvensizlik** duygusuyla **kişinin ahlâki şahsiyetinin çökmesidir**.²⁸⁷ Hal böyle olunca maddi-manevi herşeyden ümit kesmek ve tamamen karamsar olmak bireylerin kendisine gelmesine, toplumların ayağa kalkmasına imkân vermeyen bir acziyete yani bir nevi “ölüm/yok oluş”a sevk etmektedir.²⁸⁸ Sonuç itibarıyla ümitlerin tükendiği tehlikeli ve zor anlarda kişiyi **harekete geçiren imanına** eşlik eden **tam bir teslimiyet**,²⁸⁹ samimiyet, sükûnet, güven, gayret, sabır, **kararlılıkla mücadele** ve **gafletten kurtulmasına** vesile olan **sekînenin tam tersi ruhları uyuşturan kunût**, tehlikeye karşı koymayı dahi düşünmeden **aşırı karamsar** ve **mutlak ümitsiz** kişinin

²⁸² David West, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, Trc. Ahmet Cevizci, Paradigma Yay, İstanbul, 1998, s. 202.

²⁸³ Yavuz Kurt, “Kur’an’da Yeis Kavramı”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, Mayıs, 2017, s. 16.

²⁸⁴ Zemahşerî, **Keşşâf**, C. II, s. 543; Humeyd-Melluh, **Nadreti’l-Naîm**, C. XI, s. 5345-5351.

²⁸⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, C. X, s. 5268.

²⁸⁶ Soren Kierkegaard, **Ölümcül Hastalık Umutsuzluk**, Trc. Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Ayrıntı Yay, İstanbul, 2001, s. 23- 61.

²⁸⁷ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, s. 65-68; Wilhelm Weischedel, **Felsefenin Arka Merdiveni**, Trc. Sedat Umran, İz. Yay, İstanbul, 1997, s. 105.

²⁸⁸ Resul Öztürk, “Kelâmî Açından Ümitsizlik ve İman İlişkisi”, **EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-**, Erzurum, 2008, C. XII, S: 34, SS. 43-56, s. 44-46; Mehmet Sarı, “Mehmet Âkif Ersoy’un Bir Şiirinde Karamsarlık ve Ümit”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, S: 2, Aralık 2003, SS. 167-191, s. 171 vd.

²⁸⁹ Rene Descartes, **Ruhun İhtirasları**, Trc. Mehmet Karasan, M.E.B. Yay, İstanbul, 1997, s. 132-133; Kemal Demirel, **Tanrının Onuru İnsan**, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 1997, s. 108; Zig Ziglar, **Olumsuz Bir Dünyada Olumlu Çocuklar Yetiştirmek**, Trc. E. Özlem Suer, Beyaz Yay, İstanbul, 1998, s. 153-154.

Allah'tan yana kayboluşu neticesinde onun mücadele ve hareket kabiliyetini de yok eden bir acziyet halidir.

2. Harac (Gönül Darlığı)

Aslı bir araya gelmekte olan iki şeyin arasındaki dar neredeyse tek görünecek kadar birleşmiş aralık olan **'harac** (حرج)²⁹⁰ kelimesi; yakınlık, sıklık, darlık, darın en darı, dapdaracık, sıkışma, sıkıştırma, karmakarışık hale getirme, sıkıntı, günah, günahkâr, kabahat, suç kaynağı, şek ve şüphe gibi manalara gelmektedir.²⁹¹ Nitekim Kur'ân'da "darlık, sıkıntı,²⁹² suç, günah,²⁹³ şek ve şüphe"²⁹⁴ gibi lügat manalarında kullanılan²⁹⁵ **harac**, Kur'ân'da onbeş yerde geçmektedir.²⁹⁶ Bu manalara ilaveten 'göğsün ya da kalbin aşırı daralması, can sıkıntısı,²⁹⁷ nefsin kalpte oluşturduğu huzursuzluk hali,²⁹⁸ gözün görme yetisinin/kapasitesinin azalması, yerden talaz/toz fırtınası zuhur edip ortalığı toz toprak kaplamasına da (حرج الغبار إذا انضم)²⁹⁹ **harac** denilmektedir. Yine ağaçların içiçe girip birbirine dolandığı çobanların ve vahşi hayvanların dahi içine asla giremediği sık ağaçlıklı yer anlamına gelmektedir.³⁰⁰ Bu manalardan hareketle Hz. Ömer (v. 26/644) En'âm sûresi 125. âyeti³⁰¹ "*Kâfirin kalbine hayır, hak ve doğruluk namına hiçbir şey ulaşmaması*"³⁰² anlamını vermiştir.

²⁹⁰ İsfahânî, **Müfredât**, s. 112.

²⁹¹ Ebû'l-Kâsım İsmail b. Abbâd Sâhib, **el-Muhît fi'l-Luğa**, Thk. Muhammed Hasan Âlu Yâsîn, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1414/1994, 1.bs, C. II, s. 400-401; Ferâhidî, **Kitabu'l-Ayn**, C. III, s.76-77; Cevherî, **Sihâh**, C. I, s. 305-306; İbn Fâris, **Mekâyis**, C. II, s. 50; Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 178-179; İbn Manzûr, **Lisân**, C. II, s. 233-234; Zebîdî, **Tâc**, C. V, s. 473-474; Firûzâbâdî, **Kâmûs**, s. 183-184; Mustafavî, **Tahkîk**, C. II, s. 219-220.

²⁹² Bkz.: Hac, 22: 78; Mâide, 5: 6; En'âm, 6: 125.

²⁹³ Bkz.: Nûr, 24: 61; Tevbe, 9: 91.

²⁹⁴ Bkz.: A'râf, 7: 2; Nisâ, 4: 65.

²⁹⁵ Firûzâbâdî, **Besâir**, C. II, s. 447.

²⁹⁶ Abdalbâkî, **Müfehres**, C. I, s. 325-327.

²⁹⁷ Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî Ahterî Efendi, **Ahterî-i Kebîr**, Dâru'l-Tabâati'l-Âmira, y.y., 1293/1875, s. 286; Ferâhidî, **a.g.e.**, C. III, s. 76; İbn Fâris, **a.e.**, C. II, s. 50.

²⁹⁸ İsfahânî, **a.e.**, s. 112.

²⁹⁹ Cevherî, **a.g.e.**, C. I, s. 306; Âsım Efendi, **Kâmûs Trc.**, C. I, s. 933.

³⁰⁰ Sâhib, **Muhît**, C. II, s. 400; Zebîdî, **Tâc**, C. V, s. 475; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. II, s. 234;

³⁰¹ Bkz.: En'âm,6:125- (... فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا ...) "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslama açar; kimi de sapırtmak isterse göğsü çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır ve bunun ötesinde imanın gireceği tüm yollar tıkanırdığından kalbi sıkıştıkça sıkışır dapdaracak olur. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir." (Heyet, **a.g.e.**, s. 144).

³⁰² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1401/1981, 1.bs, C. XIII, s. 192-193.

Aslında İbn Abbas (v. 68/687) da benzer şekilde “*Otlayan bir hayvan bu yeşilliğin bulunduğu yere nasıl ulaşamazsa, kâfirin kalbine de hikmet ulaşmaz*”³⁰³ yani **kalbinde nurun geçebileceği ne bir boşluk, ne de bir geçiş yolu bulunmaz** şeklinde izah etmiştir.³⁰⁴

En kritik durumlarda ortaya çıkan **haracın** temelinde, şüphelerle dolu olumsuz duygular ile yaşam işlevlerinin önemli ölçüde bozulması sonucu psikolojik **rahatsızlığa varan aşırı kalp daralması, ruhu sarsan yoğun sıkıntı** ve içsel durumlarda **karmakarışık olma hali** öne çıkmaktadır. Bu yüzden **Allah’a teslim olma ve hakka boyun eğme yetisini tamamen yitirmekte** olan kişi, kişiliksizlik ya da kimliksizlik sorunu yaşarken sıkıştıkça sıkışan göğsü ise kendisine sunulan inanç ilkelerinin yani **hak ve hakikatin gireceği bir yol bulamamaktadır**. Bu durumda harac, *kişiyi Allah’tan uzağa düşürmekte, onun kâinat, dünya, çevre, toplum, aile anlayışına ve ahlâki kişiliğine zarar vermektedir*. Dolayısıyla harp esnasında çatışmanın şiddetlendiği sıkıntılı zamanlarda *Allah’ın rahmetine teslimiyet ve îmânla güven, sabır, huzur ve sükûnetini muhafaza edenlerin* vasfı olan **sekînenin zıddına harac** özgür iradesiyle Allah’ı bilinçli reddeden³⁰⁵ kişinin psikolojik, ahlâki, akli ve kalbi hareketlerine tesir eden ve *hayal kırıklıklarına sürükleyen bir iç tatminsizlikle daima memnuniyetsiz, kronik huzursuz, aşırı duygusal sıkıntı hali* şeklinde tezahür etmektedir.

D. DEĞERLENDİRME

Sekînenin kavramsal boyutunun ele alındığı bu bölümde kavramın lügat manaları incelendiğinde kendisiyle hareket ve sükûnun dengelendiği bir hayatı kuşatan cesaret, sebat, rahatlık, kararlılık, güven gibi **huzur bulup sakinleştiren her**

³⁰³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Ya’kûb el-Ferrâ, **Meâni’l-Kur’ân**, Thk. Muhammed Ali Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâtî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1403/1983, 3.bs, C. I, s. 353-354.

³⁰⁴ Ebû’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Firuzâbâdî, **Tefsîr-i İbn Abbâs (Tenvîrû’l-Mikbâs Min Tefsîr-i İbn Abbâs)**, Trc. Cevher Caduk, İlkhârî Yay, İstanbul, 2016, 1.bs, C. II, s. 241.

³⁰⁵ Özsoy-Güler, **Konularına Göre Kur’an**, s. 99-101.

şey anlamı öne çıkmaktadır. Nitekim yakın anlamlı kavramlardan anlayabildiğimiz kadarıyla bu durum, *kendi nefesine ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını yerine getiren ferdin, imanın kesinliği üzerine tesis ettiği ahenkli, dengeli, aktif bir hayat yolculuğu ve Kur'ân'ın ahlâki değerleri ölçüsünde sözün eyleme, maneviyatın ahlâka dönüştüğü bir toplum düzeni şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Oysa aşırı uç noktalarda kronikleşen* kaygı, sıkıntı, ümitsizlik ve karamsarlığın zıt/karşıt anlamı olan *sekînenin kalp huzuru, gönül rahatlığı, ruh dinginliği, manevi sükûnet, ifrat ve tefritten uzak –haddi aşmaya mani olan– mutedil eylemler ve Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirme şuuruyla hayatını istikamet üzere gerçekleştirme gayreti* olduğunu söyleyebiliriz.

Bu açıklamalara binâen *sekîne, ahlâki eylemler ve iradî seçimler doğrultusunda Rabbini kalbin, zihninin ve hayatın merkezine alan bir dünya görüşüne tâbi olmanın sonucunda kazanılmış ve artık karakter haline gelmiş ahlâki bir duruştur. Böylece kendi kalbinde ve benliğinde imanı bir kimlik halinde kökleştirmiş insân-ı kâmil mertebesindeki müminler, hayatını, duruşunu, konumunu, hedefini her kaybettiğinde; sükûnetini, dinginliğini, sakinliğini, cesaretini, mücadelesini tekrar tekrar yenileyerek, yola devam edecek güç bulmuşlardır. İşte her ferdin kendi gayretinden neşet eden bu ilkeli-ahlâklî duruş, dinamik-aktif bir hayatın dengelendiği mükemmel bir halin yaşanmasıdır.*

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ LİTERATÜRDE SEKÎNE KAVRAMI

“Din” ya da “dinle ilişkili olmak”, kendi içinde *insan olarak yaşamaktır*. Yani *din*; toplumsal yaşam ve bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan ve en nihayetinde *insanın konumunu* belirleyen ve ortaya koyan bir olgudur. Bu bağlamda insanlığın yaratılışından beri karşımıza çıkan dinsel olguların temelinde, *inanınların zihninde kutsalın bir tezahürü* olan **söylemsel** yahut **simgesel kavramlar**, ritüeller, **ibadetler** hatta **ahlâk kurallarının** az ya da çok kapsamlı bir biçimde ortaya koyduğu bir *dünya görüşü*, *evrensel algılar/fenomenler*, *ilahi kanunlar* ve *çevresel faktörler* söz konusudur.¹ Bu sebeptendir ki **din**, kutsalın tecrübesiyle bütünleşen akıl sahibi kişileri, kendi iradî seçimleriyle ve ilahi kanunlarla hayırlı şeylere sevk etmektedir.² Üstelik insanlık tarihinden günümüze kadar ne dini inançlardan yoksun bir toplum, ne de dinsiz bir cemiyet varolmuştur.³ Şu da bir gerçek ki insanoğlunun inandığı şeyler farklılık gösterse de zaman; zihnî yetiler, kültürel gelişimler ve çevresel etkenler gibi faktörlerden oldukça az etkilenen ortak birtakım kutsalların var olduğunu ortaya koymuştur.⁴

Ebû Mansûr el-Mâturîdî (v. 333/944) bu durumu ‘*bütün dinlerin özünü oluşturan ‘fitrî din’, tek bir dinden neşet eden ilahi dinlerden meydana gelir*’ diye izah etmektedir. Bundan dolayı fitrî dinin aslı ve temeli olan ‘**tevhîdî din**’in hiçbir dönemde değişmediğini, değişmeden kalacağını, birbirini nesh eden kanunları, hükümleri, şariatları olsa bile yine de özünde birbiri içinde devam eden ve yaşayan ortak bir noktada birleştiğini söylemektedir.⁵ Nitekim Kur’ân, kendisinin yeni bir

¹ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, Trc. Lale Arslan, Kabalcı Yay, İstanbul, Ocak 2003, 1.bs, SS. 16-55; Mahmut Aydın, **Anahatlarıyla Dinler Tarihi**, Ensar Yay, İstanbul, Ağustos 2011, 2.bs, SS. 15-16; Emrullah Yüksel, “*Din Fenomeni*”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 1999, S: 1, s. 79.

² Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, Din Bilimleri Yay, Konya, 2004, s. 13-14.

³ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yay, Ankara, 2002, s. 1; Henri Bergson, **Ahlak ile Dinin İki Kaynağı**, Trc. Mehmet Karasan, MEB Yay, Ankara, 1962, s.127.

⁴ Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 37-49; Abdullah Rıza Ergüven, **Dinlerin Kökeni ve İslamda Reform**, Berfin Yay, İstanbul, 1996, SS. 31-91.

⁵ Hanifi Özcan, **Mâturîdî’de Dini Çoğulculuk**, İFAV. Yay, İstanbul, 1995, SS. 19-132.

vahiy olmadığını⁶ aksine kendisinden önceki kitapları tasdik edici (musaddık),⁷ koruyucu (muheymin)⁸ ve en önemlisi daha önceki kitaplarda bildirilen emirlerin gerek tahrif edilerek⁹ gerek unutturularak¹⁰ yahut gizlenerek kaybolmuş hakikatini açığa çıkartmak üzere¹¹ vahyedilen son kitap olduğunu beyan etmektedir.¹²

Bu doğrultuda konunun daha iyi anlaşılması açısından bir örnek üzerinden açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. İnsanlık tarihinin kutsal metinlerinden biri olan Maya-Kişeler'in kitabı Popol-Vuh'ta yerin ve göğün yaratılışı, "*Yeri, göğü ve içindekileri altı günde (altı evrede) yarattı, yedinci gün gökyüzünün kalbine çıktı.*" şeklinde izah etmekte ve bu izahını kozmik bir dörtgen biçimiyle de sembolize etmektedir.¹³ K.M.'te¹⁴ Çıkış, 20: 11- "*Çünkü ben, RAB gökleri, yeri, denizi ve onlarda bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci günde istirahat ettim.*"¹⁵ şeklinde geçmektedir. Öte yandan Kur'an'da¹⁶ "*Biz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yarattık. Bize hiçbir yorgunluk da çökmedi/dokunmadı.*"¹⁷ Kaf sûresi 38.âyetin meâlinden hareketle *altı gün* konusunda **tasdik edici**, lakin *istirahat etmek hususunda hatayı düzeltici* belki de *özüne intikal ettirici* niteliktedir.

Bütün bu veriler bize gösteriyor ki Kur'an, muhatap kitleye kendi bildikleri kültür kodları, dilsel donanımları ve dinsel eylemleri üzerinden konuşmaktadır. Dolayısıyla dinî kutsal metinleri irdelemekle *sekîne* kavramının daha iyi

⁶ Bkz.: Nisâ, 4: 163-164; Yûnus, 10: 94; Ahkâf, 46: 7-9; vb.

⁷ Bkz.: Bakara, 2: 41-89-91-97-101; Âli İmrân, 3: 3-81; Nisa, 4: 47; Mâide, 5: 48; En'âm, 6: 92; Ahkâf, 46: 30; Sâf, 61: 6; vb.

⁸ Bkz.: Mâide, 5: 48.

⁹ Bkz.: Mâide, 5: 13- ... Böylece o yahudiler **kelimeleri yerlerinden oynatarak kitapları olan Tevrat'ı tahrif ederler.** Kendilerine tebliğ edilen **ahkâmın önemli bir bölümünü de unuttular...** (Heyet, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, s. 109).

¹⁰ Bkz.: Mâide, 5: 14- ... Biz nasraniyiz, hristiyanız diyenler de **kendilerine tebliğ olunan İncil'in öğütlerinden önemli bir bölümünü unuttular...** (Heyet, **a.g.e.**, s. 110).

¹¹ Bkz.: Mâide, 5: 15- Ey ehl-i kitap! Muhakkak **kitaptan gizlediklerinizin pek çoğunu açıklayan** Rasul'ümüz size gelmiştir... (Heyet, **a.g.e.**, s. 110).

¹² Bkz.: Mâide, 5: 3- ... İşte bugün size dininizi ikmal/kemal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslam'ı beğendim. ... (Heyet, **a.g.e.**, s. 110).

¹³ Raphaël Girard, "**Popol-Vuh**" **Maya-Kişeler'in Kutsal Kitabı** (Orj. Adı- Le Popol-Vuh Histoire Culturelle des Maya-Quichés), Trc. Suat Tahsuğ, Ruh ve Madde Yay, İstanbul, 1991, s. 25-27.

¹⁴ Benzer ifadeler için bkz.: Tekvin/Yaratılış, 1: 31 ve 2: 1-3.

¹⁵ **Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahid**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015, s. 76.

¹⁶ Benzer ifadeler için bkz.: Bkz.: Hûd, 11: 7; Secde, 32: 4; Kaf, 50: 38; Hadîd, 57: 4.

¹⁷ Heyet, **a.g.e.**, s. 520.

anlaşılmasını sağlayacak veriler ve bu kavramın değiştirilmiş yahut yeniden değer kazanmış biçim(ler)ini ya da anlam(lar)ını elde etme imkânı bulabileceğiz.

Bu bağlamda özellikle kadim dinlerin yazılı kutsal metinleri ve kutsal bir yapıya bürünen şifahi/sözlü söylemleri içerisinde anlamca sekîne ile yakın manalar ihtiva eden **kundalini** (ile irtibatlandırılması)¹⁸ dikkatimizi çekmiştir. Bu kavramın gerek anlam, gerek kullanım alanlarının sekîne ile örtüşmesi bizi Hinduizmin sözlü geleneği içerisinde en eski kutsal metni olan Vedalar ve Upanişadlar'ı¹⁹ incelemeye sevk etmiştir. Dinlerdeki erginleme törenlerine benzetilen '*kundalini*' içimizdeki kutsal gücü açığa çıkartan²⁰ hassas bir enerji olarak²¹ izah edilmektedir. Nitekim omuriliğin altında yer alan sakrum (skambha) kemiğinden kaynaklanan bu enerji²² adeta kişinin *kalbinde tecelli eden Tanrı'nın ruhsal yansıması* veyahut *zihninde O'nun dışı halindeki görünümüdür*.²³ Böylece **zihni**, soluğu, **duyuları** (gözler, kulaklar, vd.) ve **tüm uzuvları kontrol edebilen kişi manevî açıdan sükûna kavuşmaktadır**.²⁴ İşte bu sükûnet sayesinde kişi, *cehalet ve yanlışlıktan kurtulurken zihnen Tanrı'ya tefekkür etmeye ve ruhen ilahi huzuru bulmaya ulaştıran aklının* yardımıyla *kendine hâkim* olabilmektedir.²⁵ Ayrıca kundalininin Miraç olayındaki

¹⁸ Bkz.: Mâlik İlyas Tanrıbağı, "**Sekîne, Rûh, Hikmet**", Karina Yay, Ankara, Ağustos, 2016, 1.bs, SS. 25-253.

¹⁹ Kürşat Demirci, **Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar**, İşaret Yay, İstanbul, Ağustos 1991, 1.bs, s. 11-13.

²⁰ Judith Coney, **Sahaja Yoga Socializing Processes in a South Asian New Religious Movement**, Oxford University Press, England, 1999, s. 24-29; Andre Padoux, "*Kundalini*", **Encyclopedia of Religion**, Ed., Mircea Eliade, Macmillan Publishing Company, New York, 1986, C. VIII, s. 402.

²¹ Aidan A. Kelly, "*Kundalini*", **The Encyclopedia of Cult, Sect and New Religion**, Ed., James R. Lewis, Prometheus Books, New York, 2001, s. 461.

²² Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, Trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay, Ankara, Aralık 1991, 1.bs, s. 150-153; Nasuh Günay, "*Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri*", **Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007/2, S: 19, SS. 51-79, s. 76.

²³ Nigel Powell, **Meditation Sahaja Yoga**, Corvalis Publishing, London, 2005, s. 39-46; Grégoire de Kalbérmaten, **The Third Advent**, Ed. Alan Wherry, Penguin Books, London, 2003, SS. 197-221; René Emmanuel, **Hint, Yunan ve Mısır Mitolojilerinde Gizemli Bilgilerin Kaynakları**, Trc. Halûk Özden, Ruh ve Madde Yay, İstanbul, 1995, 2.bs, s. 75-77.

²⁴ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, Trc. Sema Rıfat, Simavi Yay, İstanbul, 1993, s. 82-85; Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Trc. Ali Berktaş, Kabalcı Yay, İstanbul, Kasım 2003, 1.bs, C. I, s. 297-304 ve C. II, SS. 64-85; Günay, **a.g.e.**, SS. 54-77.

²⁵ **UPANİŞADLAR**, "*Tanrının Soluğu*", drl. Mehmet Ali Işım, Dergâh Yay, İstanbul, Mart 1997, 2.bs, SS. 30- 116.

Burak atı olduğuna dair inanışlar²⁶ dinî literatür açısından oldukça zayıf görünmektedir. Buna rağmen özünde **kundalini** ile **sekînenin**; **manen huzur bulma**, **kendine hâkim olma**, **hâkimiyet kurma** ve **sükûnet** anlamlarında örtüştüğü gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

A. Kitab-ı Mukaddes'te Sekîne Kavramı

1. Yahudi Literatüründe Sekîne Kavramı

Sâmî-İbrâhîmî dinî gelenek içinde yer alan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam; ortak coğrafi-tarihî geçmişleri ve aynı vahiy kaynağından gelmeleri sebebiyle pek çok benzer dinî-etnik kuralda karşılıklı etkileşime girmişlerdir. Lakin Yahudi inanç sisteminin temelinde bir din olmaktan ziyade, etnik kimliklerini hiç bozulmadan korumak bağlamında, hem bir hayat tarzı hem de bir topluluğa aidiyeti yani seçilmiş bir halka üyeliği esas alması²⁷ ve bir ahit dini olması²⁸ noktasında öteki dinlerden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla temelde aynı kaynağa dayanan ortak bir kavram, farklı din müntesiplerince aynı şeyi ifade etmemekte ya da değişik kültüre mensup kişilerce aynı şekilde anlaşılmamaktadır. Bu doğrultuda “*sekîne*” kavramının Yahudi dini literatüründe yazılı ve sözlü gelenek içerisinde kullanılmaya başladığı dönemden itibaren geçirdiği evreler ve kazandığı manalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Nitekim Yahudi *sözlü geleneği içinde yer alan “şehina/şekina”* ile bu kavram arasında Yahudilik ve İslam dininin temel dinî metinleri ve karşılıklı kültür anlayışları açısından ele alınıp ilişki kurulmasının da önemli olduğu kanaatindeyiz.

M.S. I. yy.'da nihai haline kavuşan²⁹ ve Yahudilikteki **yazılı kutsal kitap geleneğini** (külliyyatını) oluşturan **Tanah/Eski Ahid/Ahd-i Atîk; Tevrat, Neviim** ve

²⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Flore Descieux, **The Light of the Koran: Knowledge Through Sahaja Yoga**, İngilizceye Trc. Caroline McCarty, Ritana Books, New Delhi, 1998.

²⁷ Daniel Birnstiel, **Din Dilinde Mucize** –“Yahudilikte Mucize”–, Trc. Esin Kızılkın, Kuramer Yay, İstanbul, Eylül 2015, SS. 57- 75, s. 58- 75; Eliade, **Dinsel İnançlar**, C. II, s. 312; Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, **DİA**, İstanbul, 2013, C. XLIII, s. 187.

²⁸ Baki Adam, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, MEB Yay, Ankara, 2006, s.35.

²⁹ Muhtemelen Tevrat/Torah, Musa'dan (a.s.) yaklaşık 900 sene sonra ancak bu halini alabilmiştir. Bkz.: Hikmet Tanyu, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları –İlmî İnceleme ve Tenkidi–”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1966, C. XIV, SS. 95-124, s. 123; Eldar

Ketuvim'den meydana gelmektedir. Tanah'ın en kutsal bölümü olarak kabul edilen ve *eğitmek, öğretmek*,³⁰ *rehberlik* gibi manalara gelen Ar. **Tevrat- İbr. Torah/Tora, Yahudilerin tâbi oldukları dinî yahut örfî kanunlarını** içine alan *Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar* ve *Tesniye*'den oluşmaktadır. Bilhassa Musa'nın (a.s.) öğretisi '*torat Moşe*' şeklinde geçen **Tevrat/Torah** lafzı dinî referansa sahip olan, ancak asla değişmeyen ilkeler ve yasalar olması sebebiyle **kimlikten ziyade bir öğretiyi**³¹ hatta **mutlak hayat kaynağını** ifade etmektedir.³²

Mabedin yıkılmasından sonra (M.S.70) Yahudi din bilginlerinin (rabbiler)³³ Tevrat/Torah'a yaptıkları geniş yorumları, zaman içerisinde nesilden nesile aktarılan vahiy ürünü **sözlü gelenek** haline gelmiştir. *Rabbiler* tarafından **Kutsal Kitab'**ın **şerhi/tefsiri olan bu sözlü yasanın** yazılı metnine **Talmud** denilmiştir. K.M.'in asıl şerhi olan *Mişna* (tekrarlama/temrin) ve onun yorumları olan *Gemara*'nın (gelenek halini almış öğretiler) birleştirilmesiyle bu sözlü yasa (sözlü Tevrat/Torah=Talmud) meydana gelmiştir. III-VII. yy.'lar arasında derlenen ve *öğrenim* anlamına gelen Talmud'un; *Kudüs Talmudu* (Talmud Yerusalmi) ve bundan daha kapsamlı nakli delillerin yanısıra aklî delillerin de olduğu *Babil Talmudu* (Talmud Baveli) olmak üzere iki şerhi mevcuttur. Talmud külliyatı içerik olarak; hukuki, ailevi, felsefi ve sosyal konuları ihtiva eden **ahkâm** kısmı *Halakhah* ve ahlâki kuralların misallerle canlandırılarak açıklandığı **kıssa** kısmı *Haggadah*'dan oluşmaktadır.³⁴

Hasanoğlu, "*Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi*", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2015, C. XVII, S: 32, SS. 25-48, s. 40.

³⁰ Bkz.: Levililer, 10: 11- Rabbin Musa vasıtasıyla İsrailoğullarına bildirdiği bütün **kanunları** kendilerine **öğretmelisiniz**. K.M., **a.g.e.**, s. 112.

³¹ Kollektif, **Dinler Tarihi Ansiklopedisi Eski Dinler/ Şamanizm ve Musevilik**, Medya Ofset, İstanbul, 1999, C. I, s. 257- 261; Tümer-Küçük, **a.g.e.**, SS.193-221; Aydın, **Anahatlarıyla Dinler Tarihi**, SS. 285-312.

³² Eliade, **Dinsel İnançlar**, C. II, s. 311.

³³ Hem Tevrat/Torah şeriatının koruyucuları hem de bu şeriatın yorumcuları olup Yahudi yargı görevini üstlenen din bilginlerine '**rabbiler**' denilmektedir. (Bkz.: M. İzzet Derveze, **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, Yarı Yay, İstanbul, 6.bs, Şubat 2015, C. I, s. 463.).

³⁴ Yaşar Kutluay, **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, Anka Yay, İstanbul, 2001, 2.bs, s. 169-170 ve 262-266; Ekrem Buğra Ekinci, **İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler**, Arı Sanat, İstanbul, 2003, s. 43-48; Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, Seba Yay, Ankara, 1997, s. 9-10; Yûsuf Besalel, "*Talmud*", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, Mayıs 2002, 1.bs, C. III, SS. 695-711; Eliezer Berkovits [and Stephen G. Wald (2nd ed.)], "*Talmud*", **Encyclopaedia Judaica Second Edition**, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum, Macmillan Reference, Detroit, USA, 2007, C. XIV, SS. 469-481; Eliade, **Dinsel**

Bütün bu açıklamalardan sonra sh-k-n (shakkan) kökünden türetilmiş soyut bir isim olan ‘*şehina/şekina*’ kelimesi ele alındığında ‘*oturmak, ikamet etmek, yerleşmek*’ anlamına gelmektedir.³⁵ Söz konusu kavram, fiil kalıbı³⁶ haricinde eldeki K.M.’lerde³⁷ de yer almamaktadır.³⁸ Böyle olmakla beraber **Tanrı’nın nurunun** ya da bizzat kendisinin yaşadığı mekân bağlamında **mishkan** yani “*mabed, toplanma çadırı veya ahid çadırı*” anlamında Yahudi sözlü geleneği içerisindeki Targumlarda³⁹ rastlanmaktadır.⁴⁰ Buradaki kullanımlara göre **Tanrı’nın her yerde bulunmasına** mukabil⁴¹ ‘insan tarafından duyularla tanrısal kişiliğinin algılanıp kavranmasına delalet eden soyut bir yansıması’ olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴² Hatta Musa’nın (a.s.) Mısır’dan çıkarken beraberinde taşıdığı iki sandık/tâbûtta biri Yûsuf’un (a.s.) bedeninin karşılığıyken,⁴³ diğer sandığın içinde O’nun *tasavvur edilmesinin kanıtı* olarak kabul edilen **yazılar** yani **şekina** bulunmaktadır.⁴⁴ Yine çöldeyken *Rabb’in*, yolda kendilerine rehberlik ettiğinin⁴⁵ kutsal bir tezahürü olan **buluta** da, **şekina**

İnançlar, C. III, s. 177-186; Tümer-Küçük, **a.g.e.**, SS.201-222; Aydın, **Anahatlarıyla Dinler Tarihi**, SS. 268-312.

³⁵ Reuven Firestone, “*Shekhinah*”, **Encyclopaedia of the Qur’ân**, ed. Jane Dammen McAuliffe, Koninklijke Brill NV, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, C. IV, SS. 589-591, s. 589; Raphael Patai, “*The Shekhina*”, **The Journal of Religion**, Vol. 44, No. 4, The University of Chicago Press, Oct, 1964, SS. 275-288, s. 277. (Metinde **to settle down** şeklinde geçen ifadenin *oturmak, yerleşmek* anlamlarının yanı sıra **sükûnet bulmak, karar bulmak ve karar vermek** manaları da bulunmaktadır. Bkz.: J. K. Birge, S. Huri, C. T. Riggs, A. Tietze, **Redhouse Sözlüğü**, Redhouse Yay, İstanbul, 1972, 9.bs, s. 943.).

³⁶ Çıkış, 24:16- “Yehova tüm ihtişamı, izzeti ve nuruyla Sina dağı üzerinde **durdu/indi/ikamet etti. (shakkan)**”; Çıkış, 25:8- “İsrail çocuklarının arasında **oturayım** diye (**shakihanti**)...; İşaya, 8:18- “...Sion dağında **ikamet eder/oturur...(shokken)**”; Yoel, 3:17- “Mukaddes dağım Sion’da **oturan/ikamet eden** Tanrı’nız Yehova’yım...(shokken)” vb. Bkz.: Patai, **a.g.e.**, s. 275-276.

³⁷ Elde bulunan en eski İbranice elyazması K.M.ler, M.S. VII. ve X. yy.’da yazılmış nüshalardır. Bkz.: Tanyu, **a.g.e.**, s. 103.

³⁸ Yûsuf Besalel, “*Şehina*”, **Yahudilik Ansiklopedisi**, C. III, s. 666.

³⁹ Tevrat/Tora’nın şerhi/tercümesi olan Targum Onkelos ve Nevîim’in şerhi Targum Jonathan’ın Aramice yazılması ve yahudilerin artık bu dili anlamamaları sebebiyle tercümeleri Babil Talmudu’na dâhil edilmiştir. Bkz.: Yehuda Komlosh, “*Targum Sheni*”, **Encyclopaedia Judaica 2nd ed.**, C. XIX, s. 513-515; Ömer Faruk Harman, “*Yahudilik*”, **DİA**, C. XLIII, s. 200-201.

⁴⁰ Besalel, “*Şehina*”, C. III, s. 666; Patai, **a.g.e.**, s. 276.

⁴¹ Luke Devine, “*How Shekhinah Became the God of Jewish Feminism*”, **Feminist Theology**, The University of Edinburg, Vol. 23, No.1, 2014, SS. 71–91, s. 73.

⁴² Patai, **a.g.e.**, s. 277-279.

⁴³ Bkz.: Çıkış, 13:19- “Musa, Yusuf’un kemiklerini kendisiyle beraber aldı...” K.M., **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁴ Patai, **a.g.e.**, s. 278-279. (Talmud Bavli: Sota, 13a-b, vb. ifadeler için Mekhilta, Beshallah’a dayandırarak bu çıkarımı yapmıştır.).

⁴⁵ Bkz.: Çıkış, 14: 20 ve 40: 34-38; Sayılar, 9:15-23 ve 10:11-12.

denilmiştir.⁴⁶ Ancak bu duruma yani Tanrı ve şekina şeklindeki antropomorfik/insan biçimci ifadeler içeren çevirilere Rabbi Eliezer Berkovits (1908–1992) gibi bazı rabbiler, *ilahi çoğulculuk* ve *Tanrı'nın varlığının duyularla idrak edilebilir bir sembole* dönüşmesi sebebiyle karşı çıkmaktadırlar.⁴⁷ Dolayısıyla **Tanrı'yı ifade etmek** için **memra yakara** (=noble word=kutsal kelim) gibi aracı kavramlar kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar.⁴⁸

Yazılmamış yasa, yasanın ruhunun ruhu, gizli veya saklı gelenek anlamına gelen ve Yahudi mistisizminin en gizli öğretilerine sahip **Kabala**'da “*şehina/şekina*”; ‘ruhlar ağacı/sefirot ağacı, sözlü Tevrat, Tanrı'nın dişil dengesi, hikmetin (evrensel bilgelik) öncüsü ve habercisi’ anlamlarına gelmektedir.⁴⁹ Bu öğretinin düşüncelerini sefirot ağacı üzerinden kısaca izah edersek; **sefirot** (ilahi küre) bir yandan bilgelik, kuvvet ve güzelliği temsil ederken, diğer taraftan merhametle şiddet arasında denge sağlamaktadır. On ışık küresinden oluşan bu ilahi küreyi birbirine ibrani alfabesinin yirmi iki harfi, yirmi iki ayrı yoldan bağlayarak ağacı oluşturmaktadır. Nitekim **Tanrı'nın kutsal evi ile evren arasındaki doğrudan ilişkiyi** temsilen Ahid Sandığı'nın süslerinin nakşedildiği sefirot ağacını oluşturan bu kürelerin toplamı Mişna'ya göre *Otuz İki Bilgelik Yolu*'nu göstermektedir.⁵⁰

Son tahlilde *şekina*; mabed/toplanma çadırı,⁵¹ ahid sandığı (tâbûtu'l-ahd),⁵² Tanrı'nın nuru, (dişi) kutsal ruh,⁵³ ilahi varlık,⁵⁴ bulut, Tanrı'nın dişil dengesi, sefirot ağacı gibi anlamlara gelmektedir. İlk dönemlerde *şekina/şehina*; kişinin bazen ışık, bazen ateş veya bulut gibi duyularla Tanrı'nın oradaki mevcudiyetinin

⁴⁶ Manly P. Hall, **Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, Trc. Murat Sağlam ve Ela Gürdemir, Mitra Yay, İstanbul, Nisan 2008, 1.bs, s. 413. (Bu kaynaktan alıntı yapılmıştır: Flavius Josephus, “*The Baraita/Çadır Kitabı*”, **The Works of Flavius Josephus**, Oxford, 1839).

⁴⁷ Patai, **a.g.e.**, s. 283-286.

⁴⁸ Alan Unterman [and Sharon Faye Koren (2nd ed.)], “*Shekhinah*”, **Encyclopaedia Judaica 2nd ed.**, C. XVIII, SS. 440-444, s. 441.

⁴⁹ Hall, **a.g.e.**, SS. 344-378; Eliade, **Dinsel İnançlar**, C. III, s. 190-198.

⁵⁰ Hall, **a.g.e.**, s. 370-378.

⁵¹ Bkz.: Levililer, 9: 23-24; Sayılar, 14: 10 ve 16: 19-42.

⁵² Bkz.: I. Kırallar, 8: 9- “... **Ahid sandığının** içine Musa'nın koymuş olduğu **iki taş levhadan başka, içinde hiçbir şey yoktu.**” K.M., **a.g.e.**, s. 351.

⁵³ Patai, **a.g.e.**, s. 282-283.

⁵⁴ Birnstiel, **a.g.e.**, s. 65.

hissedilmesine⁵⁵ denilmekteyken, zamanla Tanrı'nın dışı ortağı/Tanrıça anlamlarına büründüğünü söyleyebiliriz.⁵⁶ Öte yandan Yahudi sözlü geleneği içerisinde yer alan şekinanın, sekîne olarak müslümanlar tarafından taklit ve tatbik edildiği iddiasının,⁵⁷ mesnedsiz olduğu kanaatindeyiz. Keza zaman içinde tevhid ekseninden uzaklaşmak, kavramı ilk kullanılan anlamından farklı bir manaya dönüştürmüştür. Bununla beraber sekîne; İbranice⁵⁸ veya Arapça⁵⁹ olsun ya da olmasın, Kur'ân'daki kullanımları bağlamında hem arapçalaşmıştır,⁶⁰ hem de yeni bir anlam ve boyut kazanmıştır. Kaldı ki anlam bakımından birbirlerinden tamamen farklı olan **şekina** ile **sekînenin**; anlamca yeni bir boyut kazandırılarak kullanılması bir taklit değil, aksine var olanın ilahi bir müdahale ile düzeltilmesidir.

2. Hristiyan Literatüründe Sekîne Kavramı

Türkçe'ye "Hristiyan" olarak intikal ettirilen ve Yunanca 'İsa'ya tâbi olup izinden gidenler' manasına gelen *khristianos* kelimesinden⁶¹ veya 'Rab'bin oğlu' *kyrios*dan türemiştir. Söz konusu kelime, 'Tanrı'nın oğlu İsa Mesih' anlamında *Hristos* biçiminde kavramlaşmıştır.⁶² Hristiyanlığın Kutsal Kitabı, Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Eski Ahit'te geçen genel ilke

⁵⁵ Beinin Joel, "Sekîne", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Trc. Ahmed Ateş, M.E.B. Yay, İstanbul, 1972, 1.bs, C. X, s. 327.

⁵⁶ Nermin Öztürk, "Yahudilikte Tanrıçalar ve Kutsalın Feminin Boyutları", Bütün Yönleriyle Yahudilik, (18-19 Şubat 2012 Uluslararası Sempozyum), **Dinler Tarihi Araştırmaları- VIII**, Ankara, 2012, SS. 383-396, s. 393; Devine, **a.g.e.**, s. 77-78.

⁵⁷ Ignaz Goldziher, "Müslümanlarda Sekîne Kavramı", Trc. Mehmed S. Hatiboğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, SS. 142- 153, s. 153.

⁵⁸ Köken itibariyle İbranice olduğunu söyleyenler için bkz.: Arthur Jeffery, **The Foreign Vocabulary of the Qur'an**, ed. Benoytosh Bhattacharyya, Maharaja Gaekwad Oriental Institute (Kahire Şarkiyat Enstitüsü), Baroda, 1938, s. 173-174; Cemâleddin el-Hallak Muhammed b. Muhammed Said b. Kasım el-Kâsımî, **Mehâsinu't-Te'vîl**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.bs, 1418/1997, C. II, s. 181-182; vb.

⁵⁹ Köken itibariyle Arapça olduğunu söyleyenler için bkz.: Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Thk. Merkezu'd-Dirâsâtî'l- Kur'âniyye, eş-Şuûnu'l-İlmiyye (Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu), Suudi Arabistan, t.y., C. II- III, SS. 728-934; Semîh Ebû Muğulî, **Kur'an'ın Dilleri** [Kur'an'da Arapça Olmayan Kelimeler], Trc. Muammer Erbaş, İnsan Yay, İstanbul, Ekim 2003, 1.bs, SS. 13-71; İsmail Fennî Ertuğrul, **Hakikat Nurları**, Sebîl Yay, İstanbul, 1994, 2.bs, s. 39-44; vb.

⁶⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tefsiru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Beşşâr b. Avvâd b. Ma'rûf el-Bağdâdî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994, 1.bs, C. I, s. 33-36; Subhî es-Sâlih, **Dirâsât fî Fıkhi'l-Luğa**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, Lübnan, 1976, s. 316-317; vb.

⁶¹ Kollektif, **Dinler Tarihi Ansiklopedisi Hristiyanlık**, C. II, s. 3.

⁶² Eliade, **Dinsel İnançlar**, C. II, s. 393.

ve yargılar doğrultusunda konuları, zamanın getirdiği yeni şartlara göre yeni bir ahlâk anlayışı ile yeniden yorumlayan Yeni Ahit ya da Ahd-i Cedit; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna olmak üzere kilise tarafından kabul edilen dört incilden oluşmaktadır. Hatta bunu “*Eski Ahit yalnız Yahudi halkına mahsusken, Yeni Ahit tüm insanlığa hitap eder*” biçiminde formüle etmektedirler.⁶³ Bilhassa Hz. İsa (a.s.) ile kendisi vasıtasıyla iletişim kurulduğuna inanılan **kilise**,⁶⁴ **İsa’nın bedeninde**⁶⁵ **kardeşliği**⁶⁶ **simgelemiştir**⁶⁷ ve toplumun hayatına rehberlik yapmıştır.

Bu bağlamda Yahudi dini geleneğinden beslenen Hristiyan kilise babaları, yazılı ve sözlü gelenek doğrultusunda **shekhinah/şekina** kelimesinin *ahid sandığı* manasına binâen bu kavramın; *izzet, zafer* anlamına⁶⁸ geldiği gibi *İsa Mesih*’i de *sembolize* ettiğini söylemişlerdir.⁶⁹ Aynı şekilde **Tanrı’nın nuru** ve **kutsal ruhtan**⁷⁰ hareketle bu kavram, Allah’ın insan şahsiyetinde en mükemmel halini ifade eden⁷¹ “*İsa Mesih*” ile özdeş kabul edilmiştir.⁷²

İşte bu doğrultuda ister Tevrat ve İncil’e dayandırılarak⁷³ kadınların, erkeklerin kontrolü altında onlara bağımlı alt bir statüye indirgenmesi olsun,⁷⁴ ister tüm kutsalların kaynağına ibadet edebilme yetisi olsun,⁷⁵ feminist bir oluşum olarak ortaya çıkan bu yeni hareketin adı, “*Tanrıça Hareketi*” manasına gelen *shekhinah*

⁶³ Kollektif, **a.e.**, C. II, .s. 20-21.

⁶⁴ Bkz.: Matta, 16:18; Resullerin İşleri, 2: 43-47.

⁶⁵ Bkz.: I. Korintoslulara Mektup, 1:30- 12:12.

⁶⁶ Bkz.: Galatyalılar, 3:28; I. Korintoslulara Mektup, 1: 4 vd.

⁶⁷ Adam, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, s. 46.

⁶⁸ Bkz.: I. Samuel, 4: 22- “...**izzet/zafer** israilden gitti; çünkü **Tanrı’nın sandığı** gitti.” Yuhanna, 17: 22- “Bana verdiği **izzeti/zaferi** ben de onlara verdim...” K.M., **a.g.e.**, s. 282 ve 113.

⁶⁹ Abdurrahman Küçük, “*Ahid Sandığı*”, **DİA**, İstanbul, 1988, C. I, s. 535.

⁷⁰ Bkz.: Yuhannanın Birinci Mektubu, 1: 3- ...**Baba ile** ve Oğlu İsa Mesih iledir; 4: 1-2- ...**Tanrı’nın ruhu** İsa Mesih’in bedeninde geldi; vd. K.M., **a.g.e.**, s. 250-253.

⁷¹ Mehmet Aydın, **Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1995, s. 81.

⁷² Salime Leyla Gürkan, “*Sekine*”, **DİA**, Ankara, 2009, C. XXXVI, SS. 329-331, s. 331.

⁷³ Bkz.: I. Korintoslulara Mektup, 11: 8-9 ve 14: 34-37; I. Timoteosa Mektup, 2: 11-14.

⁷⁴ Simone De Beauvoir, **KADIN: “İkinci Cins”**, Trc. Bertan Onaran, Panel Yay, İstanbul, 1986, s. 106; Judith Chelius Stark, **Feminist Interpretations of Augustine**, “*Rosemary Radford Ruether- 1. Augustine: Sexuality, Gender and Women*”, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2007, s. 54-56.

⁷⁵ Chava Weissler, “*Meanings of Shekhinah in the ‘Jewish Renewal’ Movement*”, **Journal of Jewish Women’s Studies & Gender Issues**, No. 10, JewishWomen’s Spirituality (2), Indiana University Press, 2005, SS. 53-83, s. 53.

olmuştur.⁷⁶ Muhtemelen Süleyman'ın Meselleri'nde **hikmeti**, *Tanrı'nın eşi/Tanrıça* veya **shabbat ceremony/şabat ayinini**, *Tanrı'nın gelini* şeklinde yorumlayan kabbalist yahudiler,⁷⁷ bu hareketin çıkış noktasını oluşturmuştur. Özetlersek Hristiyanlık'ta "*shekhinah/şekina*"; ahid sandığı, izzet, zafer, İsa Mesih ve feminist hareketin yüklediği yeni değeriyle tanrıça manalarında kullanılmaktadır.

B. Hadislerde Sekîne Kavramı

VII. yy.'ın başlarında doğan İslamiyet, hedefi bir olan, bu hedef merkezinde hidayet üzere dengeli hareket eden ve bunu davranışlarıyla hayatında uygulayan bir ümmetin temellerini atmıştır. Bilhassa "(فإن خير الحديث كتاب الله وخير الهدي هدى محمد)" *Şüphesiz sözün en hayırlısı, Allah'ın Kitabı'dır. Rehberliğin en hayırlısı da, Muhammed'in rehberliğidir.*"⁷⁸ doğrultusunda en doğru örnek olarak gösterilen⁷⁹ ve vahyin diline muhatap olan Hz. Peygamber (s.a.v), bu dilin dünya görüşünü hayatına taşıyarak ümmete önderlik etmiştir.⁸⁰ Şüphesiz ki Rasulullah (s.a.v); gerek söz, fiil, takrîr,⁸¹ vb. tüm eylemleri, gerek ilahî ve vicdanî sâikler doğrultusunda tatbik ettiği mesajları, bir bütün halinde sîretiyle gerçekleştirmiştir.⁸²

Dolayısıyla Rasulullah'ın (s.a.v) eylemlerinin kaydedilmesi demek olan hadisler, Kur'ân'da geçen ifadelerle ilişkin açıklık getirmesi ve müminlerin hayatında bu emirlerin uygulanma biçimini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zira

⁷⁶ Daha detaylı bilgi için bkz.: Raphael Patai, **The Hebrew Goddess**, Ktav Publishing House, New York, 1967, s. 28 vd.

⁷⁷ Sharon Faye Koren, "*Shekhinah as Female Symbol*", **Encyclopaedia Judaica 2nd ed.**, C. XVIII, s. 443-444; Patai, **a.g.e.**, s. 276-77; Eliade, **Dinsel İnançlar**, C. II, s. 296-301.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel (Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eşŞeybânî), **el-Müsned**, Çağrı Yay, İstanbul, 1402/1982, C. IV, s. 126-127; Muslim (Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî), **el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl ani'l-Adl ilâ Rasûlillah**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y., hadis nr. *Cum'a 43*, C. I, s. 592; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, **es-Sunen – Sunenu'd-Dârimî**, Çağrı Yay- Dâru Sahnûn, İstanbul, 1981, *Mukaddime 23*, C. I, s. 69.

⁷⁹ Bkz.: Ahzâb, 33: 21- "İçinizden Allah'ı ve ahireti umanlar için **Rasulullah'ta tam bir örneklik vardır.**" Heyet, **a.g.e.**, s.420; Kalem, 68: 4- "Sen **yüce bir ahlâk üzeresin.**" Heyet, **a.g.e.**, s.564.

⁸⁰ Ayşenur Fidan, "*Kur'an Dili – Nebvî Dil İrtibatı: Vahiyle İnşâ Olan Rasulullah (s.)'in Kur'an Dili ile İstişhâdî*", **İ. Ü. Temel İslam Bilimleri Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu- 1**, Ensar Yay, İstanbul, Kasım 2017, 1.bs, SS. 155-175, s. 161.

⁸¹ Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa eş-Şâtibî, **el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm**, Thk. Abdullah Dirâz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1341, C. IV, s. 3.

⁸² Mehmet Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, Kuramer Yay, İstanbul, Şubat 2018, 1.bs, s. 131-135.

Kur'ân'ın getirdiği esasların canlı temsilcisi, uygulayıcısı ve ilk müfessiri olan Hz. Peygamber⁸³ ve bizzat kendisi ile eylem birlikteliği içinde olan ashabının, Kur'ân'dan anladıkları manaların bilinmesi demek, Allah'ın muradının bilinmesi demektir.⁸⁴ Bu bağlamda **hadis/sünnet** mutlak olarak, *Kur'ân'ın tamamlayıcısı* konumundadır.⁸⁵ Bu açıklamalara binâen ferdi ve ictimâî hayat kaidelerinin alındığı ikinci kaynak olan *Rasulullah*'ın (s.a.v)⁸⁶ Kur'ânî dünya görüşünü yansıtan *hadis*lerde “*sekîne*”nin hangi anlamlarda kullanıldığını ve nasıl izah edildiğini anlama imkânı bulabileceğiz.

«(عن أبي هريرة -رضي الله عنه-) ...وما اجتمع قومٌ في بيتٍ من بيوتِ الله يتلون كتابَ الله، ويتدارسونه بينهم، إلا نزلت عليهم السكينة، وغشيتهم الرحمة وحفتهم الملائكة وذكرهم الله فيمن عنده...»⁸⁷.

“Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; ...Bir cemaat, Allah'ın evlerinden bir evde toplanıp, Allah'ın kitabını okur ve onu aralarında müzakere eder, anlayıp kavramaya çalışırlarsa, mutlaka üzerlerine **sekîne** iner ve kendilerini, Allah'ın rahmeti kaplar. Melekler onların etraflarını kuşatır, Allah Teâlâ da onları kendi nezdinde bulunan meleklerin arasında anar...”⁸⁸

Bu hadis, Allah nezdinde ilmin önemini vurgulamakta ve ilmin temelinin Kur'ân öğrenmek olduğu hususunda müminleri teşvik etmektedir. Hatta **meseleleri çözmek için Kur'ân ilminin öğrenildiği**, müzakere edildiği, manalarının kavrandığı, **hakikatlerinin farkına varılarak okunduğu** yerlerde ve bu hakikatleri **hayata geçirerek uygulayan** müminlerin üzerine ‘sekîne’ ineceği müjdelenmektedir. Bu hadiste zikredilen ‘sekîne’ kelimesi; ‘*Allah'ın rahmetinin*

⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş- Şâfiî, **er-Risâle**, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 31-33; Subhî es-Sâlih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, Lübnan, 1408/1988, 17.bs, s. 289.

⁸⁴ Hüseyin Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, t.y., s. 20.

⁸⁵ Sadreddin Gümüş, **Kur'ân Tefsirinin Kaynakları**, Kayıhan Yay, İstanbul, Haziran 1990, 1.bs, s. 52.

⁸⁶ Muhammed Esed, **Yolların Ayrılış Noktasında İslâm**, Trc. Hayrettin Karaman, İz Yay, İstanbul, 2013, s. 81-83.

⁸⁷ Muslim, “*Zikr*”, 38-39, (hadis nr.: 2699-2670); Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 349, “*Vitr*”, 14; Tirmîzî, “*Kırâat*”, 12; İbn Mâce, “*Mukaddime*”, 17; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. II, s. 252.

⁸⁸ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, **Riyâzü's-Sâlihîn**, Trc. M.Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, Erkam Yay, İstanbul, 1430/2009, hadis nr.: 247, C. II, s. 228; hadis nr.: 1025, C. V, s. 154; hadis nr.: 1451, C. VI, s. 297-298.

kuşatması, gönlünü derin bir huzur ve muhabbet kaplaması⁸⁹ manalarında kullanılmaktadır. Aynı şekilde ‘vakar, tatmin olma, Allah’tan hakkıyla korkma, Allah’a karşı saygılı olma, kalbin itmi’nânı yani kalbindeki sıkıntının kaybolarak, Kur’ân’ın nuruyla kalbin temizlenerek manevî doyuma ulaşması, kendisiyle huzur ve sükûna kavuşulan davranışlar neticesinde ortaya çıkan duygu ve düşünceler⁹⁰ anlamlarına da gelmektedir.

«(عن ابن عباس -رضي الله عنهما-) أنه دفع مع النبي -صلى الله عليه وسلم- يوم عرفة، ...

وقال: «أيها الناس، عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ» فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بِالْإِضَاعِ».⁹¹

‘İbn Abbas’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre; Arefe günü Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte dönüyorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) arka tarafta bazı kimselerin bağırıp çağırdığını, devesini dövdüğünü ve develerin böğürdüğünü duyunca şöyle buyurdu: ‘İnsanlar! **Yavaş olun! Acelecilik yaparak sevap kazanılamaz.**’⁹²

Vedâ haccında Arafat’tan Müzdelife’ye giderken meydana gelen olayda Rasulullah (s.a.v.), sahabeleri **acele etmek, gürültü çıkarmak** ve başkalarına **eziyet etmek** hususunda ikaz etmektedir.⁹³ Bu durumda ‘sekîne’; ‘ağırbaşlı, vakûr, sakin, hayırlı amelleri ifa ederken dahi mutedil-dengeli, kendisiyle gönlün huzur bulup sükûnete kavuşulduğu bir hal’ olarak karşımıza çıkmaktadır.

«(عن البراء -رضي الله عنه-) قال: رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يومَ الأحزابِ

يَنْقُلُ التُّرَابَ- وقد وارى التُّرَابُ بَيَاضَ بَطْنِهِ- وهو يقول :

والله! لولا أنت ما اهتدينا ... ولا تصدقنا ولا صلينا

فأنزلن سكينة علينا ... وثبت الأقدام إن لاقينا

⁸⁹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay, Ankara, 1988, 1.bs, C. III, s.227-228; C. VII, s.199; C. X, s.149.

⁹⁰ İmâm Nevevî, *a.e.*, C. II, s. 228-233; C. V, s. 156; C. VI, s. 298.

⁹¹ Buhârî, “Hac”, 94; Muslim, “Hac”, 268; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 63; Tirmizî, “Hac”, 4; Nesâî, “Menâsik”, 203.

⁹² İmâm Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, hadis nr.: 706, C. IV, s. 139.

⁹³ İmâm Nevevî, *a.e.*, hadis nr.: 706, C. IV, s. 139-140.

إِنَّ الْأُلَىٰ قَدْ بَعَوْا عَلَيْنَا ... إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَبِينَا).»⁹⁴

“Berâ’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre; Rasulullah’ı (s.a.v.), Ahzâb gazvesinde –hendek kazılırken– toprak taşırken gördüm. Öyle ki toprak, karnının beyazlığını örtmüştü. Kendisi de şunları söylüyordu:

Allah’ım! Senin hidayetinin olmasaydı;
Bizler ne sadaka verir, ne de namaz kılardık.
Öyleyse mutlaka **üzerimize sekînetini** indir!
Düşmanla karşı karşıya geldiğimizde ayaklarımızı sabit kıl!
Zira bunlar –Hakk’a ve hakikate karşı gelerek– bize zulmettiler...
Şayet fitne çıkararak bize sıkıntı vermek isterlerse de, direnme
gücü ver.”

Bu hadiste geçen beyitlerin, Hayber’in muhasarasında söylendiğine dair farklı rivayetler olmakla beraber iki şâirin tevârüd etmeleri de mümkündür. Kaldı ki hadis harp, sıkıntı, fitne vb. zamanlarda kâh cesur kişileri teşvik, kâh düşmana korku salmak için bu tarz şiirlerin söylenebileceğini göstermektedir.⁹⁵ Bu minvalde ‘sekîne’; ‘sıkıntı ve eziyetlere karşı metanet, serinkanlılık, kalbe inen huzur, güven, din hususunda sebat gibi gönüldeki ızdırıp ve çalkantıların giderilerek sükûnete kavuşması’ anlamlarına gelmektedir.

«(عن أبي هريرة -رضي الله عنه-) إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَأْتُوهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ، وَأَتُوهَا وَأَنْتُمْ تَمَشُّوْنَ، عَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ. فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا، وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا»⁹⁶

“Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Namaza başlandığı zaman (kâmet getirildiği zaman), namaza koşarak değil, **üzerinizde sekîne** bulunarak, *sakin, ağırbaşlı bir şekilde* yürüyerek geliniz. Yetiştirdiğiniz kadarını imamla (cemaatle) birlikte kılınız; yetişemediğiniz rekâtları da kendiniz tamamlayınız.”⁹⁷

⁹⁴ Buhârî, “Megâzî”, 29-38, “Cihad”, 34, “Kader”, 16, “Temenna”, 7, “Edeb”, 90, “Fetih”, 6 (hadis nr.: 2836); Muslim, “Cihad”, 123-124-125-132; Ebû Dâvûd, “Siyer”, 18; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/ 431, IV/ 447-448.

⁹⁵ Ebû’l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî, **Sahîh-i Muslim ve Tercemesi**, Trc. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yay, İstanbul, 1388/1969, C. V, s. 472-482.

⁹⁶ Buhârî, “Ezan”, 20-21-23, “Cum’a”, 18; Muslim, “Mesâcid ve Salât”, 151-155; Ebû Dâvûd, “Salât”, 54; Tirmîzî, “Salât”, 127-244; İbn Mâce, “Mesâcid”, 14; Nesâî, “İmâme”, 57.

⁹⁷ İmâm Nevevî, **Riyâzü’s-Sâlihîn**, hadis nr.: 705, C. IV, s. 137.

Hadis; namaz üzerinden kişinin, **hayatının her anında şahsiyetini ve sükûnetini muhafaza ederek ağırbaşlı, vakûr ve huşû içerisinde hareket etmesi** gerektiğini söylemektedir.⁹⁸ Nitekim ‘sükûn ve itmi’nân, sebat ve temkin’ manasında bir mastar olarak kullanılan ‘sekîne’; ‘nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle oluşan kalp oturması, gönül ısınması’ anlamlarına gelmektedir.⁹⁹

«(عن أبي هريرة -رضي الله عنه-) سمعتُ رسولَ الله صَلَّى الله عليه وسلّم يقول: 'الفَخْرُ والخِيَلَاءُ فِي الْفَدَّادِينَ، أَهْلُ الْوَبَرِ وَالسَّكِينَةِ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ'».¹⁰⁰

“Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Övünme, kendini beğenme, böbürlenme, başkasını hakir görme, çalım satma vb. işler ehl-i veber yani çadırdaki yaşayan feddâdlar arasındadır. Lakin **sekîne**, koyun besleyenler ile beraberdir.”

“Feddâdîn” kelimesinin; iki yüz ile bin arasında deveye sahip olanlar, çöllerde yaşayan bedeviler, saban yahut sabanı çeken öküz gibi anlamları olmakla beraber daha ziyade burada “yüksek sesle bağırp çağırarak yaygaracılar” manası tercih edilmiştir.¹⁰¹ Dolayısıyla ‘sekîne’; ‘kibir, gurur, büyüklenme ve övünme’nin zıddı olarak ‘tüm bunları frenleyecek yetiye sahip mütevazı, alçakgönüllü, sükûnetini her dem muhafaza eden ağırbaşlı, vakarlı ve sakin’ kimselere mukabil kullanılmıştır.

«(عن زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ -رضي الله عنه-) كُنْتُ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَغَشِيَتْهُ السَّكِينَةُ...».¹⁰²

“Zeyd b. Sâbit’in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: ‘Ben Rasulullah’ın yanında (oturuyor) idim. Birden kendisini **sekîne** kapladı.’ ...”

⁹⁸ Alâud’Dîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî (el-Kâşânî), **Bedâi’u’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâ’i**, Thk. Alî Muhammed Mu’avvîd, Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1402/1982, C. I, s. 218; İmâm Nevevî, **a.e.**, hadis nr.: 705, C. IV, s. 137-138; İbrahim el-Hazimî, **Yedi İmamın İttifak Ettikleri Hadîsler**, Trc. Hanîfî Akın, Polen Yay, İstanbul 2006, s. 134-135.

⁹⁹ Mehmet Sofuoğlu, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, Ötüken Yay., İstanbul, 1987, C. II, s. 679.

¹⁰⁰ Buhârî, “*Bed’u’l-Halk*”, 15, “*Menâkıb*”, 1, “*Megâzî*”, 74; Muslim, “*İman*”, 85, (52); Muvatta, “*İsti’zân*”, 15, (2, 920).

¹⁰¹ Canan, **a.g.e.**, C. XIII, s. 472-474.

¹⁰² Ebû Dâvûd, “*Cihad*”, 19; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V/ 190-191.

Hadis, cihad ile ilgili âyetlerin¹⁰³ inzâli esnasında Hz. Peygamber (s.a.v.) de meydana gelen hali tasvir etmektedir.¹⁰⁴ Burada ‘sekîne’; ‘*vahyin gelişi esnasında Rasulullah’ın içine girdiği sükûn ve gaybet* –ilahî, kutsî, gaybî bir halin kendisini kaplaması– *hali*’ni¹⁰⁵ izah etmektedir. Her ne kadar bu gaybet halinden ötürü ‘sekîne’nin; ‘*melek* hatta *Rûhu’l-Kuds* (Cebrâil)’¹⁰⁶ olduğuna dair bazı yorumlar bulunsa da bu izahatlar isabetli görünmemektedir.

Son tahlilde inceleyebildiğimiz hadisler bağlamında “*sekîne*”nin, ‘*sükûnet, kalbe inen huzur, güven, itidâl*’ gibi lügat manalarıyla örtüştüğü görülmektedir. Buna rağmen ‘*vakûr, huşû, itmi’nân*’ gibi yakın anlamların kullanıldığı bazı hadisler olduğu gibi ‘*alçakgönüllülük, melek*’ gibi tamamen farklı manalar içeren hadisler de mevcuttur.

C. DEĞERLENDİRME

Hiçbir gelenek diğerinden bağımsız olmadığı gibi, hiçbir kitabî din de kendini diğer kitabî dinlerden soyutlayamaz. Bununla beraber her dinin kendine has öğretileri, ilkeleri ve yasaları mevcuttur. Söz gelişi gelenek-görenekle içiçe geçmiş milli bir kültüre dayanan Yahudi yasalarını, Tevrat/Torah’tan neşet eden şeriat oluştururken; Hristiyanlıkta Tanrı kelimasının mücessem hali İsa Mesih (a.s.), şeriatın ta kendisidir. İslam’da ise; Allah kelamı olan Kur’ân-ı Kerîm, şeriatın en temel kaynağıdır.¹⁰⁷ Hal böyle olunca merkeze alınan kaynaklar doğrultusunda sekîne ile ilgili telakkiler/görüşler de değişiklik arz etmektedir.

¹⁰³ Nisâ, 4: 95- (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ...)
“Müminlerden –özür sahibi olanlar dışında– oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz... (Heyet, **a.g.e.**, s. 94).

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd Suleyman b. Eş’as b. İshak es-Sicistânî, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, Trc. Necati Yeniel, Hüseyin Karapınar, Şamil Yay, İstanbul, 1991, C. IX, s. 490-493.

¹⁰⁵ Mecdû’d-Din Ebû’s-Sa’âdât el-Cezerî b. el-Esîr, **en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs**, Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979, C.II, s. 385.

¹⁰⁶ Goldziher, **a.g.e.**, C. XXVI, s. 148-153; Joel, “*Sekîne*”, **MEB**, C. X, s. 327.

¹⁰⁷ Ömer Faruk Harman, **Din Dilinde Mucize**, Kuramer Yay, İstanbul, Eylül 2015, s. 101.

Bu kavram; Yahudilikte, Tevrat'ta yer alan olağanüstü olaylar (bulut, çalı, vb.) bağlamında Tanrı tasavvuru ile irtibatlandırılırken; Hristiyanlıkta bizzat İsa Mesih (a.s.) olarak izah edilmektedir. Yani görülemeyecek¹⁰⁸ soyut bir varlığı, duyularla algılanan somut bir varlığa dönüştürmektedirler. İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'den anladığını yaşayarak hayatına yansıtan ve onunla bütünleşen Rasulullah'ın (s.a.v.) kendi sözleri olan hadislerde ise,¹⁰⁹ kavramın anlam bakımından benzerliklerini ve farklılıklarını tespit ettik. Şöyle ki **sekîne**; ahlâklı, ilkeli ve dengeli bir hayat tarzını şiar edinenlerin vasfı olarak zikredilmektedir. Bunu yerine getirirken *durum her ne olursa olsun sükûnetini muhafaza eden ve Rabbini hayatın merkezine alan bir dünya görüşüne tâbi olmaktadırlar*. Buna rağmen *sekîneyi, melek* olarak izah eden hadislerin özellikle yahudilerin Tanrı tasavvuru ile anlam ve kullanım bakımından benzerlik gösterdiği de aşîkârdır.

Aslında sh-k-n ve s-k-n **imla** ve **telaffuz** olarak benzemektedir. Keza *sükûnet bulmak, oturmak, yerleşmek* ve *konut manasına gelen 'mishkan ve mesken'*in de benzerlik gösterdiğini dikkate almaktayız. Bunun yanısıra Hristiyanlıkta İsa (a.s.) ve Yahudilikte Yusuf'un (a.s.),¹¹⁰ ahlâk ve fazilet açısından Allah'ın insan şahsiyetinde en mükemmel hali anlamında *şekina-shekhinah* ile ifade edildiğini de göz ardı etmemekteyiz. Aynı şekilde Rasulullah'ın (s.a.v), makam, izzet, ahlâk, vb. tüm güzel huyları vasfedilirken (...السكينة لباسه...)¹¹¹ *sekîne* ile ifade edilmesi de dikkate şayandır. Kısaca kitabî gelenek içinde yer alan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da, *en üstün ahlâka sahip* kişilere ait bir vasfı olarak “**şekina-shekhinah-sekîne**”nin zikredilmesi dikkatimizi çekmiştir.

¹⁰⁸ Bkz.: En'âm, 6: 103- Gözler, Allah'ı göremez... (Heyet, **a.g.e.**, s. 141); A'râf, 7: 143- Sen (Musa), Beni asla göremezsın... (Heyet, **a.g.e.**, s. 167).

¹⁰⁹ Muhammed Gazali, **Kur'an'ı Anlamada Yöntem**, Trc. Emrullah İşler, Sor Yay, Ankara, Ekim 1993, s. 53- 54.

¹¹⁰ Benzer bir ifade için bkz.: Mü'min (Gâfir), 40: 33- ... Nihayet Yusuf vefat edince “Allah ondan sonra peygamber göndermez” dediniz... (Heyet, **a.g.e.**, s. 471).

¹¹¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn**, Thk. Nâsır b. Süleyman es-Sa'vî, Ali b. Abdurrahman el-Karâ'vî v.dğr., Dâru's-Sumay'î, Riyad, Suudi Arabistan, 1432/2011, 1.bs, C. IV, s. 2728.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEKÎNE KAVRAMI İLE İLGİLİ ÂYETLER

Allah'ın kitabını en mükemmel şekilde anlamayı hedefleyen müfessir, Kur'ân'da geçen kelimeleri, nâzil olduğu zamanda kullanılan anlamlarına göre tefsir etme gayretindedir.¹ Bunun için “sebeb-i nüzul” yani âyetlerin nâzil olduğu günlerde vukuu bulan olayları ve bunlara ortamın verdiği tepkilerin sebebini bilmesi, Kur'ân mesajını anlamasında en sağlam yollardan biridir.² Ne var ki her sûre ve âyetin nüzul sebebi olmadığı gibi belirli sebep, olay veya kişiler hakkında nâzil olan âyetler de, hiçbir zaman Kur'ân mesajlarını sınırlandırmaz.³ Bunun yanında dönemin şartları ile “nüzul ortamı”nın bilinmesi kadar âyetlerin “siyâk-sibâk”ı, nâzil olduğu ‘*zaman dilimi*’nin mekânsal referansı olan “Mekkî-Medenî”⁴ bilgisi ve kullanılan kavramların kazandıkları yeni manaların doğru tespit edilebilmesi sayesinde Allah'ın muradının daha doğru şekilde aktarılabilceği kanaatindeyiz. Bu tespitler neticesinde coğrafi, tarihi ve sosyo-kültürel bağlamlar ortaya çıkarılabildiği gibi Kur'ân âyetleri hakkında söz söylemenin de mümkün olabileceğini düşünmekteyiz.

Dolayısıyla vahiy ile toplum arasındaki ‘*diyalektik*’ ilişkiyi açıklayan *Mekkî-Medenî* sûreleri tespit etmek gerekmektedir.⁵ Bunun tespitinde en meşhur görüş, Kur'ân sûrelerinin esas alındığı *hicret* hadisesidir.⁶ Zira hedefledikleri İslam

¹ Muhammed Abdu'l-Azîm ez-Zerkanî, *Menâhîlul-Irfân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1409/1988, C. II, s. 58-59.

² Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, Trc. M. Said Şimşek, Hibaş Yay, Konya, t.y., SS. 103- 132; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule Yay, İstanbul, Kasım 2012, 2.bs, s. 52-56.

³ Şevket Kotan, *Kur'ân ve Tarihselcilik*, Beyan Yay, İstanbul, 2001, s. 352-354.

⁴ Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, Thk. Merkezu'd-Dirâsâtî'l- Kur'âniyye, Mücemmeu'l-Melik Fahd li Tibâati'l-Mushafi's-Şerif, Medine, Suudi Arabistan, t.y., C. I, s. 43- 44.

⁵ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer Yay, İstanbul, Mart 2016, 1.bs, SS. 49- 57.

⁶ Daha detaylı bilgi için bkz.: Bedru'd-Dîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire, t.y., C. I, SS. 187-205; Suyûtî, *İtkân*, C. I, SS. 43-105.

toplumunun inşası⁷ ve Mekkelilerin uyguladıkları şiddetin bir neticesi olarak “**hicret**”⁸ eden Rasulullah (s.a.v.) ve müminler nezdinde *Medine*, tarihsel ve kültürel ortamın farklılaşması, vahyin dilsel yapısının değişmesi ve yasamanın hâkim olduğu hüküm âyetlerinin inzâlinde dolay⁹ Kur’ân üslubunda etkili olmuştur. Bilhassa tevhid esaslarına göre inşa edilmiş tek toplum olan Medine,¹⁰ ‘*İslam davası*’nın toplumsal düzenlemelerle tamamlandığı,¹¹ siyasî anlamda ‘*İslam Devleti*’ne dönüştüğü,¹² ahlâki hasletlerle bezendiği, sosyal hayatın dengelendiği başarılı bir döneme tekabül etmektedir. Şüphesiz “*sekîne*”nin, mümin şahsiyetlerin bu düsturları içselleştirildiği Medine döneminde yer alması da dikkate şayandır.

A. Nüzul Sırasına Göre Kur’ân’da Sekîne Kavramı İle İlgili Âyetler

Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içerisinde ele alacağımız¹³ *sekîne* kavramını, nüzul sürecini takip ederek inceleyeceğiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla s-k-n ve türevleri –bilhassa miskîn bağlamında– erken dönemden itibaren nâzil olan Mekî âyetlerdendir. Oysa sadece Medenî sûrelerde yer alan ‘*sekîne*’ kavramı, özellikle harp zamanlarında ortamla ilişkili kullanılmaktadır. Bu kavram, ilk olarak erken Medenî sûrelerden olan ‘*Bakara sûresi*’nde zikredilmiştir. Bunu geç dönem Medenî sûrelerden olan ‘*Fetih* ve *Tevbe* sûreleri’ takip etmiştir. Dolayısıyla tefsir kaynaklarını ele alacağımız bu bölümde, konumuzu sadece *sekîne* kavramının geçtiği âyetlerle sınırlandırmayı tercih ettik.

⁷ William Monthgemery Watt, **Hz. Muhammed: Peygamber ve Devlet Kurucusu**, Trc. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 97; Şerafettin Gölcük, **Kur’an ve Mekke**, İz Yay, İstanbul, 2011, 3.bs, s. 26.

⁸ Abdu’l-Melik b. Hişâm el-Himyerî, **es-Sîretu’n-Nebeviyye**, Thk. Suheyl Zukâr, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1412/1992, C. I, s. 214.

⁹ M. İzzet Derveze, **Kur’an’ı Anlamada Usûl –el-Kur’anû’l-Mecid–**, Trc. Vahdettin İnce, Ekin Yay, İstanbul, 2012, 3.bs, s. 37- 39.

¹⁰ Ali Şeriatî, **Dine Karşı Din**, Trc. Doğan Özlük, Fecr Yay, Ankara, Mayıs 2015, 7.bs, s. 43- 44.

¹¹ Ömer Özsoy ve İlhami Güler, **Konularına Göre Kur’an [Sistematik Kur’an Fihristi]**, Fecr Yay, Ankara, Haziran 2015, 19.bs, s. 584

¹² Muhammed Âbid el- Câbirî, **Fehmü’l Kur’ân Nüzul Sırasına Göre Tefsir**, Trc. Muhammed Coşkun, İlimyurdu Yay, İstanbul, 2014, 1.bs, C. III, s. 473- 477.

¹³ Halis Albayrak, **Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine**, Şule Yay, İstanbul, Kasım 2015, 7.bs, s.47-52.

1. Bakara Sûresi 2: 248 (Hicrî II. Yıl / 12. ay - 20. ay arası
– Bedir Gazvesi’nin Gerçekleştiği Yıl)

«وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٤٧) وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٢٤٨) فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمِ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةٌ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (٢٤٩)».

“247. Peygamberleri onlara: “Bilin ki Allah, Tâlût’u size hükümdar olarak gönderdi” dedi. Bunun üzerine: “Biz, hükümdarlığa ondan daha lâyık olduğumuz halde, kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş imkânlar verilmemişken o, bize nasıl hükümdar olur?” dediler. Peygamber: “Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve bedende kendisine üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.” dedi. 248. Peygamberleri onlara “O’nun hükümdarlığının alâmeti, Tâbût’un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tâbût’un içinde Rabbinizden size bir *sekînet* (*tuma’nînet*, *ferahlık* ve *sükûnet*), Mûsâ ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir bakiyye vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz, sizin için bunda büyük bir alâmet vardır.” dedi. 249. Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, “Biliniz ki Allah, sizi muhakkak bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna; kim ondan içmezse bendendir” dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve ona iman edenler beraberce ırmağı geçince; “Bugün Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur” dediler. Allah’a kavuşacaklarını umanlar ise; “Nice az sayıda birlikler vardır ki, Allah’ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir” dediler.”¹⁴

¹⁴ Heyet, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, s. 40- 41.

Bakara sûresinin, Medine’de ilk nâzil olan sûre olduğu hususunda ittifak bulunmaktadır.¹⁵ Öte yandan on yıl gibi uzun bir inzâl sürecine sahip sûrede yer alan âyetler, Medine döneminin farklı zamanlarına tekabül etmektedir.¹⁶ Bu âyete gelince nüzul sebebiyle ilgili herhangi bir rivayet nakledilmemektedir.¹⁷ Bununla beraber âyetin siyâk-sibâk ve tarihî bağlamları dikkate alındığında, Medine’deki yahudileri, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nübüvvetine iman etmeyip, ona karşı çıkmaları konusunda ikaz etmek veya müminleri, Rasulullah (s.a.v.) ile beraber cihada katılma hususunda teşvik etmek üzere nâzil olmuştur.¹⁸ Her ne kadar kıssa Bedir Gazvesi’ni işaret etse de,¹⁹ cihad izninin akabinde gerçekleşen gazveler (h. II. yıl/ 12.ay- 18.ay arası) ile Benû Kaynukâ Gazvesi (h. II. yıl/ 20. ay) arasında bir dönemde gerçekleştiği kanaatindeyiz.²⁰ Diğer bir konu ise âyette geçen *sekîne* kavramının anlaşılabilmesidir ki bunun için, öncelikle *tâbût* ve *bakiyye* lafızlarını izah etmek gerekmektedir.

“**Tâbût**” (تَابُوتُ); ‘dönmek, müracaat etmek’ manasına gelen *tevb*’in (تَوْب) masdarı olup ‘içerisine emanet konulup saklanacak sandık/kap,’²¹ herkesin dönüş mekânı, daima kendisine geri dönecek veya döndürülecek şey’ anlamındaki *fe‘alût* (فَعْلُوت) vezninin mübalağa sigasıdır.²² İ‘lâl kaideleri gereği *tevebût* (تَوْبُوت), *tâbût*’a

¹⁵ Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, **Esbâbu’n-Nuzûlî’l Kur’ân**, Thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991, 1.bs, s. 24; .Suyûtî, **İtkân**, C. I, s. 57- 58.

¹⁶ Câbirî, **Fehmü’l Kur’ân**, C. III, s. 43- 44; Gözeler, **a.g.e.**, s. 222.

¹⁷ M. İzzet Derveze, **Et-Tefsiru’l-Hadîs**, Trc. Vahdettin İnce ve Mustafa Altınkaya, Ekin Yay., İstanbul, Aralık 1997, C. V, s. 279.

¹⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Thk. Dr. Abdullah b. Abdu’l-Muhsin et-Turkî, Dâru Âlimu’l-Kutub, Riyad, Suudi Arabistan, 1424/2003, 1.bs, C. IV, s. 456- 460.

¹⁹ Burhâneddîn Ebi’l-Hasan İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, **Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyâtî ve’s-Suver fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Thk. Şerafeddîn Ahmed, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1398/ 1978, 1.bs, C. III, s. 425.

²⁰ Daha detaylı bilgi için bkz.: Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, İnsan Yay, 2013, 4.bs, s. 447- 451 ve SS. 470- 534; Gözeler, **a.g.e.**, SS. 234- 253.

²¹ Bkz.: Tâ-Hâ, 20: 39- “Musa’yı sandığa koy...” (أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ...)

²² Ebû’l-Kâsım Cârû’llah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, Thk. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Ali Muhammed Mu’avvid, Mektebetu’l-Ubeykân, Riyad, 1418/1998, 1.bs, C. I, s. 473; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili Yeni Meâlli Türkçe Tefsir**, İstanbul Müftülüğü Ktp, nr. 1280, Matba-î Ebuzziya, İstanbul, 1935, 1.bs, C. I, s. 830- 831; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr el-Câmiu beyne Fennî’r-Rivâyeti ve’d-Dirâyeti min İlmi’t-Tefsîr**, Thk. Abdurrahman Umeyra, Daru’l-Vefâi, Beyrut, Lübnan, 1418/1997, 2.bs, C. I, s. 454.

(تَابُوتٌ) dönüşmüştür ki bu haliyle Kureyş lehçesi/kırâati tercih edilmiştir.²³ Aynı zamanda *tâbût*; Tanrı'nın aralarında hazır bulunmasının bir sembolü olarak Hz. Mûsâ tarafından yapılan²⁴ ve israiloğullarının yanlarındayken; sulh zamanlarında kalplerine sükûnet, harp meydanlarında ise sebat veren '*Ahit Sandığı*' anlamına gelmektedir.²⁵ Hatta bu tâbûtta destek alarak harpte düşmana karşı galibiyet kazanmaktadırlar.²⁶ Tâbût'un içerisinde 'Fatîha Sûresi'ne eşdeğer olan 'on emir',²⁷ 'Hz. Musa'nın (a.s.) rehberliğinde yazılıp Levililere teslim edilen Tevrat'ın bir nüshası'²⁸ yahut 'Âdem'den (a.s.) itibaren tüm peygamberlerin tasvirlerinin (temâsil-i enbiya) bulunduğu bir sandık'²⁹ olduğuna dair rivayetler, gerek naklî delillerin zayıflığı gerekse aklî kabullere aykırılığı bakımından tutarsız görünmektedir.³⁰ Muhtemelen

²³ Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el- Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve's-Seb'î'l-Mesânî**, Thk. Ali Abdu'l-Bârî Atiyye, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, 1.bs, C. II, s. 167- 168; Mütercim Âsım Efendi, **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2014, 1.bs, C. I, s. 292.

²⁴ Bkz.: Çıkış, 25:10 vd.; Çıkış, 30:26; Çıkış, 40:20-21; Sayılar, 10:33-36; Yeşu, 3:6 vd.; Yeşu, 4:5 vd.; kıssa genel olarak Samuel sıfırlarında (I. Samuel, 3:3'ten II. Samuel, 6:18'e kadar) anlatılmaktadır. K.M., a.g.e., SS. 280- 318.

²⁵ Muhammed et-Tâhir b. Aşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1984, C. II, s. 492- 493.

²⁶ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü'l-Kitab, Kahire, 1979, C. I, s. 206; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî, **Te'vîlâtü'l- Kur'ân**, Thk. Ahmed Vanhoğlu ve Bekir Topaloğlu, Dâru'l-Mizân, İstanbul, 2005, C. II, s. 141; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân**, Thk. Dr. Muhammed İbrâhîm el-Hafnâvî ve Mahmûd Hâmid Usmân, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1416/ 1996, 2.bs, C. III, s. 244; Muhyiddîn İbni'l-'Arabî, **Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâtü'l-Kur'ân min Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddîn İbni'l-'Arabî**, drl. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, Matbaatu Nadr, Dimaşk, 1410/1989, C. I, s 369- 370.

²⁷ Cemâleddin el-Hallak Muhammed b. Muhammed Said b. Kasım el-Kâsımî, **Mehâsinu't-Te'vîl: 'Tefsîru'l- Kâsımî'**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1418/1997, 1.bs, C. II, s. 180-181; Bikâî, **Nazmu'd-Durer**, C. III, s. 420.

²⁸ Ebu'l-Â'lâ Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri**, Trc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, v.dğr., İnsan Yay, İstanbul, Şubat 2005, C. I, s. 194- 195.

²⁹ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî Ebu's-Suûd Efendi, **Tefsîrî Ebî's-Suûd: İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezayâyî'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., C. I, s. 423; İbn Acîbe Ahmed b. Muhammed el-Hasenî, **Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd**, Thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân, el-Heyetu'l-Mısıriyyetü'l-Ammetü'l-Kitâb, Kahire, 1419/1999, C. I, s. 275; Celâleddîn Mahallî- Celâleddîn Suyûtî, **Tefsîr-i Celâleyn**, Trc. Ali Rıza Kaşeli, Fatih Enes Kitabevi Yay, İstanbul, Nisan, 1997, s. 150.

³⁰ Ebû Muhammed Muhyî's-Sunne el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begâvî, **Begâvî Tefsiri Meâlimu't-Tenzîl**, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Muslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyad, 1414/1993, 2.bs, C. I, s. 298- 299; Muhammed Abduh- Muhammed Reşid Rıza, **Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Hakîm "Tefsiru'l Menâr"**, Trc. Harun Ünal, Mehmet Erdoğan, Niyazi Beki, İbrahim Tüfekçi, Ekin Yay, İstanbul, Haziran 2011, C. III, s. 14-16.

bu rivayetler yahudilerin, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini inkâr etmeleri ve mesajını tasdik etmemeleri üzerine aktarılagelmiştir. Aslında bu tarihi kıssanın tafsilatıyla aktarılması dahi, onun nübüvvetine açıkça delalet etmektedir.³¹ Özellikle 'kalb'in; hikmetin sandukası/evi ve bilgiyi sızdırmayan kap'³² anlamından dolayı 'tâbût'a da; 'kalp veya gönül' manası verilmiştir.³³ Nitekim işâri tefsirlerde gerek bu manaya binâen, gerek tâbût kavramındaki devamlı dönüp-durma halinin, kalpteki bir halden başka bir hale evrilip-çevrilmesine benzetmeleri sebebiyle kalp demişlerdir. Bu doğrultuda *tâbûtu kalp, sekîneyi ilim, ihlas*,³⁴ *îmân* ve *üns*, bakiyyeyi ise *kelime-i tevhidin takvası* –tevhidin içselleştirilerek tatbik edildiği takva hali– olarak yorumlamışlardır.³⁵ Her ne kadar Molla Gürânî (v. 893/1488) bu izahı çelişkili bulsa da,³⁶ tâbûtun içerisinde sekînenin olmasından dolayı **kalp** diye yorumlamak daha isabetlidir. Şöyle ki: israiloğulları nezdinde gelecekte *gönüllerini değiştirecek bir alamet*³⁷ veya *muhteviyatını bildikleri dinî kâidelerin bir sembolü* olan tâbûtun gelmesi, *kalplerinin hakikate iman ederek yatışmasına sebep olacaktır*. İşte ona biat etmeyip bu isyan ve bozgunculukla zayi olmuş kalplerin yerine gelmesiyle *güven, sebat, sükûnet, itmi'nân ve huzur hali* olan *sekîne* ortaya çıkacaktır.³⁸

³¹ Ebu's-Suûd, **İrşâd**, C. I, s. 424- 425.

³² Ebû'l-Fida İsmail İmadu'd-Dîn b. Ömer b. Kesîr, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri**, Trc. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay, İstanbul, 1987, C. I, s. 565; Râğıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Seyyid Keylani, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 1999, s. 72.

³³ Mecdü'd-Din Ebû's-Sa'âdât el-Cezerî b. el-Esîr, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs**, Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979, C.I, s. 103.

³⁴ Râğıb el-İsfehânî, **Tefsîru'r-Râğıb el-İsfehânî**, Thk. Dr. Hind binti Muhammed b. Zâhid Serdâr, Câmiatu Ummi'l-Kurâ-Dâru'l-Vatan, Riyad, 1422/2001, 1.bs, C. I, s. 510; Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Dr. Mahmûd Ahmed el-Atraş, Dâru'r-Reşîd, Dimeşk-Beyrut, 1421/2000, 1.bs, C. I, s. 211.

³⁵ Ebû'l-Cennab Ahmed b. Ömer b. Muhammed Necmeddîn-i Kubrâ, **et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye fî't-Tefsîri'l-İşâriyyi's-Sûfî**, Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 1.bs, C. I, s. 319- 320.

³⁶ Mahmut Ay, "Fatîha ve Bakara Sûreleri Örneğinde Molla Gürânî'nin Beydavî Eleştirisi", **İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi- Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-**, Haziran 2011, 1.bs, SS. 385-426, s. 414.

³⁷ Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir**, Trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret Yay, İstanbul, 1423/2002, s. 74- 75.

³⁸ Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, C. I, s. 832.

“**Bakiyye**” (بَقِيَّة); ‘tamamen yok olup, son bulma’nın zıddı olup ‘sebat etmek, daha önceki duruma bakmaksızın devam etmek, evvelki hali üzerine sebat etmemek, süreklilik, kararlılık’ anlamındaki b-k-y’nin (ب ق ي) masdarıdır.³⁹ Bu âyette geçen bakiyyenin mahiyetiyle ilgili; ‘bir ölçek menn (kudret helvası), Musa’ya (a.s.) verilen taş levhaların parçaları yani kırıntıları,⁴⁰ Musa’nın âsâsı, Musa’nın ayakkabıları ile Harun’un sarığı,⁴¹ Tevrat’tan bir nebze’⁴² şeklinde farklı rivayetler gibi ‘ilim, kendilerine emredilen şey hususunda Allah yolunda cihad ederek bizzat düşmanla harp etmeleri’⁴³ tarzında değişik yorumlar yapılmıştır. Kısaca bakiyye, ‘*cihad, Musa ve Harun’un geride bıraktıkları mukaddes şeylerden bazı kalıntılar, şeriata ait birtakım hükümler, ilim, dinî bilgi ve anlayışlar*’ anlamlarına gelmektedir. Bakiyye hakkında; ‘*mahiyetinin ne olduğu kesin olarak izah edilmemiştir*’ diyen görüşü tercih eden İbn Cerîr et-Taberî (v. 310/923), herhangi bir görüşün tercih edilmemesini ve bu kadarıyla yetinilmesi gerektiğini bildirmektedir.⁴⁴ Bu konuda hemfikir olmakla beraber **Kur’ân’ın kendine has dili ve üslubu gereği** diğer manalar da düşünülmeli göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla ‘bakiyye’nin lügat manaları dikkate alındığında sanki ‘*Musa ve Harun’un –ilim, şeriat, vd.– bıraktıklarından evvelki haliniz üzere devam ediyorsunuz hatta o kadar ki geride neredeyse hiçbir kırıntısı bile kalmamış*’ yorumu da gözden uzak tutulmamalıdır.

“**Sekîne**”nin mahiyeti ve keyfiyeti hakkında ihtilaf eden müfessirler, değişik rivayetler aktararak pek çok farklı görüş bildirmişlerdir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. ‘*Sekîne’nin müşahhas bir varlık olduğunu söyleyenler onun; kedi başına benzer başı olan bir yaratık,*⁴⁵ tâbûtun içerisinde zafer kazanacakları vakit inilti gibi ses çıkaran bir suret, insan yüzünü andıran bir yüze sahip uğultulu esen bir

³⁹ Hasan el-Mustafavî, **et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2009/1430, C. I, s. 242-245.

⁴⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, **Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân**, Thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1398/1978, s. 92.

⁴¹ Said Havva, **el-Esâs fî’t-Tefsîr**, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay, İstanbul, 1989, C. II, s. 114.

⁴² Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, C. I, s. 833.

⁴³ Ebû’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnu’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr**, Thk. Zuheyr eş-Şavuş, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407, 4.bs, C. I, s. 295-296; Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, C. IV, s. 476; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. III, s. 247.

⁴⁴ Taberî, **a.g.e.**, C. IV, s. 477.

⁴⁵ Mukâtil, **a.g.e.**, C. I, s. 206.

çeşit rüzgâr,⁴⁶ ihtilafa düştükleri mevzuyu açıklayan ilahi bir ruh,⁴⁷ vb. rivayetleri aktarmışlardır.

2. ‘*Sekîne*’nin bir cisim olduğunu söyleyenler onun; içinde peygamberlerin kalbinin yıkandığı cennetten gelen altından bir tas,⁴⁸ İsrailoğullarına nâzil olmuş bazı âyetler yani Tevrat⁴⁹ olduğunu söylemişlerdir.

3. ‘*Sekîne*’nin manevî bir şey olduğunu söyleyenler onun; tuma’nînet yani kendisiyle muzaffer olacaklarına inandıkları kalplerinde oluşan güvene dayalı bir sükûnet hali,⁵⁰ Rablerinin rahmeti, rahmet,⁵¹ israiloğullarının bildikleri birtakım alametler sebebiyle kendilerini yatıştıran ve huzura kavuşturan güven,⁵² itmi’nân, hudû,⁵³ vakar,⁵⁴ ferahlık, sebat, sükûn, emniyet⁵⁵ ve sükûnet bulacakları şeyler⁵⁶ olarak yorumlamışlardır.

4. ‘*Sekîne*’nin ne olduğunun bilinmediğini söyleyenler,⁵⁷ onun hakkında sahih/gerçek bir nass bulunmadığı gibi kuvvetli bir delil getirildiğine dair hiçbir şey bilmediklerini ifade etmişlerdir.⁵⁸

Aslında ‘*hafiflik ve telaş*’ın zıddı olan “*sekîne*”;⁵⁹ kişinin iç dünyasındaki çalkantıların yatışarak iç huzuru, gönül dinginliği bulması ile fiillerinde kararlı ve istikrarlı olması, kalpteki itmi’nân, vakar, sebat, cesaret, güven, huzur ve sükûnete

⁴⁶ Taberî, **a.g.e.**, C. IV, s. 467- 471; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, **en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîri'l- Mâverdî**, Thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, C. I, s. 315- 316.

⁴⁷ İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l-Mesîr**, C. I, s. 294; Kurtubî, **a.g.e.**, C. III, s. 245.

⁴⁸ Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl**, C. I, s. 299.

⁴⁹ Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, C. II, s. 169.

⁵⁰ Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, **Bahru'l-Ulûm: Tefsîr-i Semerkandî**, Thk. Alî Muhammed Mu'avvîd, Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, C. I, s. 219.

⁵¹ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'ân Tefsiri**, C. III, s. 979; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, C. I, s. 458.

⁵² Abduh-Rıza, **Tefsiru'l Menâr**, C. III, s. 16; Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadîs**, C. V, s. 279.

⁵³ İbn Âşûr, **Tahrîr ve't-Tenvîr**, C. II, s. 493.

⁵⁴ Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mucâşî el-Ahfeş el-Evsat, **Meânî'l-Kur'ân**, Thk. Faiz Faris, Dâru'l-Beşîr, Kuveyt, 1981, 2. bs, C. I, s. 180.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1401/1981, 1.bs, C. VI, s. 191- 192.

⁵⁶ Muhammed Ali Es-Sâbûni, **Safvetü't-Tefâsîr**, Trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İz Yay, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2003, 1.bs, C. I, s. 288.

⁵⁷ Râzî, **a.g.e.**, C. VI, s. 192; Yazır, **a.g.e.**, C. I, s. 833.

⁵⁸ Mâturidî, **Te'vîlât**, C. II, s. 142; Hasîrîzâde Mehmed Elif b. Ahmed Muhtâr Efendi, **Kur'ân Lugatı en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugatı'l-Kur'ân**, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015, 1. bs, C. I, s. 502.

⁵⁹ Yazır, **a.g.e.**, C. I, s. 832.

kavuşması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca *kalbin sükûnu* manasına gelen sekîne,⁶⁰ bu âyette *israiloğullarının bildikleri ve kendisiyle rahatladıkları bazı âyetler/alâmetler*⁶¹ yahut *kendisi sayesinde huzur ve sükûnet buldukları her şey* anlamında kullanılmaktadır.⁶²

Genel olarak âyetle ilgili yorumları toparlarsak; âyet-i kerimede geçen ‘tâbût, sekîne ve bakiyye’ ile ilgili ‘tefsirlere geçmiş tafsilatlı rivayetlerin kaynağı **israiliyyat**’ olup, bu konu hakkında ‘*ne Kur’ân-ı Kerîm’de bir bilgi mevcuttur, ne de Hz. Peygamber’den ulaşan sahih bir rivayet vardır*’⁶³ diyen görüşün, en doğru ve sağlam görüş olduğu kanaatindeyiz. Kaldı ki, aktarılan rivayetlerde **sekînenin**; *kedi suretinde bir yaratık, insan yüzüne benzeyen bir çeşit rüzgâr, konuşan bir ruh gibi muhtevasını Allah’ın bildiği müşahhas bir varlık* olması da neredeyse imkânsız bir şeydir.⁶⁴ Ayrıca **tâbûtun** da, *ahid sandığı* gibi **mücessem bir nesne olması** da mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu âyetin bağlamı ve nüzul ortamı dikkate alındığında, bilhassa bildikleri tarihî gerçeklikler ve toplumun sosyo-kültürel kodları üzerinden fitne ve fesadı ortadan kaldırmaları için muhataplarına bir ders vermekten ibarettir. Adeta israiloğullarının kutsal kitaplarındaki ilahi mesajları göz ardı etmelerine bir ikaz, Hz. Peygamber’in nübüvvetini inkâr etmelerine ise konumunu ortaya koyarak bir cevap verilmiştir. İşte bu bağlamda İlâhi kelâmın âyetteki vurgusu cihada teşvikten ziyade *nübüvveti iman edilmesi* ve gerek harp gerekse sulh anlarında *Rasulullah’a* (s.a.v) *tâbi olunması*dır.

Bu bağlamda, israiloğullarının **dinî düsturları** sembolik olarak⁶⁵ ‘tâbût’la formüle edilmiştir. Muhtemelen israiloğullarının *tüm varlığına nüfuz eden* ve

⁶⁰ Allâme Muhammed Huseyin et-Tabâtâbâî, **el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Muessesetu’l-A’lemi li’l-Matbûât, Beyrut, 1417/1997, C. II, s. 293- 295.

⁶¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, C. IV, s. 472; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. III, s. 246.

⁶² Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî el-Hâzin, **Lubâbu’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl- Tefsîru’l-Hâzin**, Thk. Abdusselam Muhammed Ali Şâhîn, Dârul-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995/1415, C. I, s. 181.

⁶³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, **el-İsrâiliyyât ve’l-Mevdûât fî Kutubi’t-Tefsîr**, Mektebetu’s-Sunne, Kahire, 1408/1987, 4.bs, s. 170- 171; Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyyât**, D.İ.B. Yay, Ankara, 1979, s.207-208.

⁶⁴ Mâturidî, **Te’vîlât**, C. XIV, s. 12.

⁶⁵ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı** (*Mefhûmu’n-Nass Dirâse fî Ulûmu’l-Kur’ân*), Trc. Mehmet Emin Maşalı, Otto Yay, Ankara, Kasım 2013, 3.bs, SS. 225- 248.

hayatlarının her alanında güç oluşturan bizzat içeriğini kayb ettikleri **iman esasları** hatırlatılmış olmalıdır. Kanaatimizce bu âyette ‘*sekîne*’; *Allah’ın hükmüne tâbi* olarak ‘*iman*’larına yaraşır bir şekilde, kendilerini *istikamete* sevkeden, *zafer–güç* kazandıran ve *dengeli* davranmaya sevkeden *ilahi bir rehberlik* tir.

2. Fetih Sûresi 48: 18 (Hicrî VI. Yıl / 69. ay- Zi’l-Kâde – Bey’atu’r-Rıdvân)

«قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدُّعُونَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (١٦) لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا (١٧) لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا (١٨) وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (١٩)».

“16. Bedevilerden seferden geride kalmış olanlara de ki: “Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlarla, teslim oluncaya yahut müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama daha önce olduğu gibi geri dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğrattır.” 17. Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onları altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de yüz çevirirse onu acı bir azaba uğrattır.” 18. *Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara sekîne (kalplerinde sarsılmaz bir iman, eylemlerinde pekişmiş ve sağlamlaşmış bir sükûnet, icraatlerinde kuşku götürmez bir şuur ve istikamet) vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.* 19. Yine onları elde edecekleri birçok ganimetlerle de mükâfatlandırdı. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁶⁶

Müfessirlerin ittifakına göre sûre, Hudeybiye barışının akabinde Rasulullah (s.a.v.) ve ashabı Mekke’den Medine’ye dönerken h. VI. yılda (69. ay- Zilkâde

⁶⁶ Heyet, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, s. 513.

ayının sonlarında) bir gece vakti nâzil olmuştur.⁶⁷ Sûre adını ilk âyette geçen '*fetih*' kelimesinden almıştır.⁶⁸ Ayrıca sûrenin tamamının Hudeybiye hakkında⁶⁹ ve bütün olarak tek seferde nâzil olduğu⁷⁰ söylenmiştir. Aslında bu hususta ilgili kanaat sahipleriyle hemfikir olmakla beraber nüzul ortamının daha iyi resmedilebilmesi için söz konusu sûreyi olayların tarihi gidişatına göre aktarmayı tercih ettik. Çünkü müfessirler –Bakara sûresi hariç– sekîne kavramının, sadece yakın anlam(lar)ını zikretmekle yetinmişlerdir. Bu çerçevede elimizden geldiği kadar âyetin bağlamını dikkate alarak nüzul ortamı içerisinde açıklamaya gayret edeceğiz.

Hendek Gazvesi'nin ardından; güneyde Mekke ile kuzeyde Yahudi merkezi haline gelen Hayber, İslam Devletini tehdit etmekteydi. Birlikte Medine'ye saldırıp işgal etmek için yapılan antlaşma ise, müslümanların huzurunu kaçırmaktaydı.⁷¹ İşte bu siyasî ve askerî gelişmeler yaşanırken Hz. Peygamber (s.a.v.) rüyasında ashabıyla beraber güven içinde Mekke'ye girerek Kâbe'yi ziyaret etme adetleri üzere –saç traş, vakfe, ihram, vd.– Hac ibadetini eda ettiğini gördü.⁷² Bunu bir işaret kabul eden Rasulullah (s.a.v.) ile bu çağrıya icabet eden müslümanlar, h. VI. yılın Zilkâde ayının başında beraberlerinde kurbanlıkları olduğu halde Kâbe'yi ziyaret etmek üzere yola

⁶⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, **el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd**, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvid, v.dğr., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, 1.bs, C. IV, s. 132- 133; Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî Vâd'î, **es-Sahîhu'l-Müsned min Esbâbi'l-Nuzûl**, Mektebetu's-San'âi'l-Eseriyye, San'a, Yemen, 1425/2004, 3. bs, s. 210- 212; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî, **Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît**, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, 1.bs, C. VIII, s. 89; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Thk. Dr. Abdullah b. el-Muhsin et-Turkî, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1427/ 2006, 1.bs, C. XIX, s. 294- 295; Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, Thk. Dr. Abdullah b. el-Muhsin et-Turkî, Merkez Hecer li'l-Buhûs ved'Dirâsât el-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 1423/2003, 1.bs, C. XIII, s. 455- 460; İbn Âşûr, **a.g.e.**, C. XXVI, s. 141-142; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4401- 4402; Câbirî, **a.g.e.**, C. III, s. 419; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Trc. Mehmet Yazgan, Beyan Yay, İstanbul, Şubat 2017, SS. 289- 313.

⁶⁸ Mustafa Öztürk, **Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Mayıs 2016, 1.bs, s. 1000.

⁶⁹ Suyûtî, **a.g.e.**, C. XIII, s. 455.

⁷⁰ Vâhidî, **Esbâbu'n-Nuzûl**, s. 285.

⁷¹ Hamidullah, **a.g.e.**, s. 212.

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, **Kitâbu'l-Megâzî**, Thk. Marsden Jones, Dâru'l-Â'lemî, Beyrut, 1409/1989, 3.bs, C. II, s. 571- 573; Martin Lings, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Trc. Nazife Şişman, İnsan Yay, İstanbul, Aralık 1984, s. 364.

çıktılar.⁷³ Rasulullah'ın (s.a.v.) her ihtimale karşı, Kureyşlilerin tepkisini öğrenmek üzere Mekke'ye gönderdiği kişi, müslümanların Mekke'ye sokulmayacağı gibi kendileriyle savaşmak için hazırlık yapıldığını haber verdi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.), Hudeybiye'de konaklayacaklarını söyledi ve elçilik yapması için Osmân b. Affân'ı (v. 35/656) görevlendirdi.⁷⁴ Ne var ki Mekke'de hapse atılan Osmân'a (r.a.) dair haberler, müslümanlara öldürüldüğü şeklinde ulaştı. Bu haberler üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), gölgelendiği bir ağacın altında, ashabından gerekirse ölünceye kadar savaşacaklarına dair sözleşerek biat aldı.⁷⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu biat, h. VI. yıl/ 69. ay- Zilkâde ayında⁷⁶ gerçekleşmiştir.

Aslı 'bir şeyi satmak-satın almak' olan 'bâ'a'dan (عَبَا) türeyen "bey'at" (بَيْعَة) terim olarak; 'tevhîde ve dinî hükümlere bağlılık, Rasulullah'ın (s.a.v.) risâletine iman, tasdik ve itaat etmek üzere ahitleşmek' anlamında kullanılmaktadır.⁷⁷ Bu âyette belirtilen biate: "bey'atu'r-rıdvân (Allah'ın razı olduğu biat)" ve "bey'atu's-şecera (ağacın altındaki biat)"; ashaba binâen: "ashâbu's-şecera (ağacın altında biat edenler)"; ağaca binâen: "şeceratu'r-rıdvân; denilmiştir.⁷⁸ Aslında 'rıza (رِضَا)', irade yahut buyruk anlamında olup üzerlerine nimetlerin açıklanması manasına Allah'ın zâtî sıfatı olarak değil; sıfat-ı ilâhî olarak gelmiştir.⁷⁹ Yani yapılan bu biatle müslümanlar, Allah'ın ilahî kudretinin hükmüne rıza gösterdiklerini beyan

⁷³ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebeviyye**, Thk. Abdu'l-Kerîm Sâmî el-Cundî, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2003, 1.bs, s. 123; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dâru lhyâi't-Turâs, Beyrut, 1423/2002, 2.bs, C. IV, s. 72; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 314.

⁷⁴ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, Thk. el-Hâfız es-Seyyid Azîz Bey, v.d., Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1417/1997, 3.bs., C. I, s. 280- 283; Lings, **a.g.e.**, s. 365- 370; Hamidullah, **a.g.e.**, s. 215- 216.

⁷⁵ Vâkîdî, **Megâzî**, C. II, s.602- 603; İbni Hibbân, **Sîre**, C. I, s. 283; Buhârî, "**Cihâd**", 110; Buhârî, "**Megâzî**", 36; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, C. VII, s. 62- 63; Vâhidî, **Vasît**, C. IV, s. 139-140; Suyûtî, **Durru'l-Mensûr**, C. XIII, s.479- 483; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4422- 4424; Lings, **a.g.e.**, s. 371; Hamidullah, **a.g.e.**, s. 216; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XIII, s. 7350-7351; Abdulfettâh Abdülğânî Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, Trc. Salih Akdemir, Fecr Yay, Ankara, 1995, s. 27- 29.

⁷⁶ Miladî olarak yaklaşık Mart 628 tarihine denk gelmektedir. Bkz.: Gözeler, **a.g.e.**, s. 191.

⁷⁷ Cengiz Kallek, "**Biat**", **DİA**, İstanbul, 1992, C. VI, SS. 120- 124.

⁷⁸ Ebû Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah b. Nasır Sa'dî, **Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahman fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân**, Thk. Abdurrahman b. Mualla el-Luveyhik, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, 1.bs, C. II, s. 793- 794; Şulul, **a.g.e.**, s. 744.

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b.Ğalib b. Atıyye, **el-Muharraru'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz**, Thk. Abdu's-Selâm Abdu's-Şâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, C. V, s. 133; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4424.

etmişlerdir.⁸⁰ Bunun için Allah'a ve Rasul'üne yapılan bu biat, âyette belirtildiği şekilde Allah'ın rızasını kazandırdığı gibi, cennetle de müjdelenmelerine vesile olmuştur.⁸¹

Öte yandan âyetteki *yakın bir fetihten* (فَتْحًا قَرِيبًا) maksûd tartışılmalıdır. Sözlükte **maddî** veya **manevî kapalı olan bir şeyi açma** anlamına gelen “**fetih**” (فَتْح) kelimesi ‘gözle görülen kapalı bir nesneyi açmak’ yahut ‘keşifle kalbi, sırrı açmak’⁸² ve *basiretle gamı, kederi gidermek gibi kapalı mevzuları açmak*⁸³ şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bilhassa ‘*düşman toprağının harp yoluyla ele geçirilmesi*’⁸⁴ anlamından hareketle müfessirler fetihten maksadın; ‘*Hayber’in fethi*,⁸⁵ *Mekke’nin fethi*,⁸⁶ *Ridde ehli harbi* (قتال أهل الردة) –tüm kâfirlere karşı zafer kazanana kadar verilen mücadele),⁸⁷ *Hecr–Fedek arazisi*,⁸⁸ *Hudeybiye barışı*⁸⁹ hatta *kolaylaştırmak, yol göstermek*,⁹⁰ *aralarında hüküm vermek*⁹¹ gibi farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bu

⁸⁰ Câbirî, **Fehmü’l Kur’ân**, C. III, s.427.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/ 450; Buhârî, “*Megâzî*”, 64/37; Tirmizî, “*Menâkıb*”, 57; Hâzin, **Tefsîru’l-Hâzin**, C. IV, s. 159- 160; Muhammed Rıza, **Muhammed**, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, Beyrut, 1988, s. 224.

⁸² Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esâsu’l-Belâğa**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998, 1.bs, C. II, s. 4.

⁸³ İsfahânî, **Müfredât**, s. 370; Ömer Nasuhi Bilmen, **İstanbul’un Tarihçesi ve Sûre-i Fetih Tefsiri**, Gelenek Yay, İstanbul, 2003, s. 70.

⁸⁴ Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, C. VI, s. 4405; Mahmut Şit Hattab, **el-Mustalahâtü’l-Askeriyye fî’l-Kur’ân’il-Kerîm**, Dâru’l-Feth, Beyrut, 1386/1966, C. II, s. 562.

⁸⁵ Zemahşerî, **Keşşâf**, C. V, s. 535; İbnu’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, C. VII, s. 419; Suyûtî, **Durru’l-Mensûr**, C. XIII, s. 458; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 297.

⁸⁶ Vâhidî, **Vasît**, C. IV, s. 132; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. V, s. 534; İbnu’l-Cevzî, **a.g.e.**, C. VII, s. 419; Suyûtî, **a.g.e.**, C. XIII, s. 461; Kurtubî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 296.

⁸⁷ Bıkâî, **Nazmu’d-Durer**, C. XVIII, s. 273.

⁸⁸ İbn Acîbe, **Bahru’l-Medîd**, C. V, s. 397; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4425.

⁸⁹ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Ya’kûb el-Ferrâ, **Meâni’l-Kur’ân**, Thk. Muhammed Ali Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâtî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1403/1983, 3.bs, C. III, s. 64; Ebû İshak İbrahim b. Serî ez-Zeccâc, **Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh**, Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, 1.bs, C. V, s. 19- 20; Vâhidî, **a.g.e.**, C. IV, s. 132- 133; Hâzin, **a.g.e.**, C. IV, s. 152- 153; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. V, s. 534; İbnu’l-Cevzî, **a.g.e.**, C. VII, s. 418- 419; Suyûtî, **a.g.e.**, C. XIII, s. 458- 460; Kurtubî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 295- 296; Hayreddin Karaman, (Komisyon bşk.) v.dğr., **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, D.İ.B. Yay, Ankara, 2006, C. VII, s. 75.

⁹⁰ Ebû Ali Emînüddîn (Emînü’l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, **Mecma’u’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Dâru’l-Murtedâ, Beyrut, 1427/2006, 1.bs, C. IX, s. 139- 140; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî (es-Sa’lebi), **el-Cevâhiru’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Thk. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu’avvîd, Dâru İhyâi’t-Turâs, Beyrut, 1418/1997, 1.bs, C. V, s. 248- 249.

⁹¹ Ebû’l-Abbas Abdullâh b. Abbas b. Abdilmuttalib, **Tenvîru’l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs**, drl. Ebû’t-Tâhir Mecdu’d-Dîn Muhammed b. Yâ’kub b. Muhammed el-Firuzâbâdî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, 1.bs, s. 542; Mukâtil, **Tefsîru Mukâtil**, C. IV, s. 65;

yorumlar içerisinde en isabetli görüşün, *Hz. Peygamber ile Kureyşli müşrikler arasında hüküm veren Hudeybiye Barışı* olduğu kanaatindeyiz. Zira bu antlaşmayla İslam Devleti olarak varlığı kabul edilmiş, akabinde fetihler hız kazanmış, birçok zafer elde edilmiş ve pek çok kişi de müslüman olmuştur.⁹² İlâveten antlaşmanın akabinde Hayberli yahudiler ile Mekkeli müşriklerin ittifakı bozulduğu gibi⁹³ İslam davetinde yeni bir dönem açılarak pek çok başarı elde edilmiştir.⁹⁴

Bu doğrultuda âyette geçen ‘**sekîne**’ (فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ) *dinlerinde sebat ederek hakk’a tâbi olmalarının* neticesinde Allah’ın kendilerinden razı olduğunun göstergesi olarak⁹⁵ ‘**itmi’nân**’ yani kalplerinde hâsıl olan vefa ve güvenin tam bir huzur, sabır, dinginlik ve sükûnete ulaşmış halidir.⁹⁶ Keza Ebu’l’Â’lâ Mevdûdî (v. 1399/1979) sekînenin; yüce bir amaç uğruna tam bir gönül hoşnutluğu içinde korkusuzca canlarını hiçe sayan ve *her ne pahasına olursa olsun bir adım dahi geri atmadan, sorumluluk bilinciyle işlerini irade ve kararlılıkla yerine getiren kişinin ruh ve kalp halinin* bir yansıması olduğunu söylemektedir.⁹⁷ Bu bağlamda Tâhir b. Âşûr (v. 1394/1973); ‘*onların, vaat edilen fethin muhakkak gerçekleşeceğine yakînen inandıklarını Allah bildiği için sekînenin gerçekleşmesini de gerekli kıldı*’ şeklinde yorumlamıştır. Çünkü âyette; ‘*onların kalpleri*’ (الَىٰ قُلُوبِهِمْ) yerine, ‘*onlar*’ (aleyhim– عَلَيْهِمْ) denilerek, ‘*kalplerin, onlar yani bizzat kendileri olduğu*’

Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkezi Cum’ati’l-Mesâcid li’s-Sekâfeti ve’t-Turâsi bi Dubey, Bağdat, 1426/2005, s. 160; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, Thk. Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 1989, C. III, s. 255; Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî, **el-Garîbeyn fi’l-Kur’ân ve’l-Hadîs**, Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1.bs, Mekke, 1419/1999, s. 1405; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, **Kitâbu Te’vîli Müşkilî’l-Kur’ân/Müşkilâtü’l-Kur’ân**, Thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Beyrut, 1401/1981, s. 493.

⁹² Ebû’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnu’l-Cevzî, **Tezkiretu’l-Erîb fi Tefsîri’l-Garîb**, Thk. Ali Hüseyin Bevvab, Mektebetu’l-Maârif, Riyad, 1986, C. II, s. 163; Suyûtî, **Durru’l-Mensûr**, C. XIII, s.459- 460; Kurtubî, **el-Câmi**, C. XIX, s. 296- 297; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4405-4406; M. İzzet Derveze, **Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, Yarin Yay, İstanbul, 6.bs, Şubat 2015, C. II, s. 538- 540.

⁹³ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s.216 ve s. 687.

⁹⁴ Câbirî, **Fehmü’l Kur’ân**, C. III, s.427.

⁹⁵ Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, C. VIII, s. 91; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebû’s-Suûd, **İrşâdu’l-Aklî’s-Selîm ilâ Mezâya’l Kur’âni’l-Kerîm**, Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetu’r-Riyad el-Hadise, Riyad, t.y., C. V, s. 162.

⁹⁶ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, C. VII, s. 63; Zemahşerî, **Keşşâf**, C. V, s.543.

⁹⁷ Mevdûdî, **Tefhimu’l Kur’ân**, C. V, s. 417- 418.

bildirilmiştir.⁹⁸ Aslında bu yorum da, Mevdûdî'nin ifade ettiği bu ruh ve kalp hali şeklindeki izahından çok da uzak değildir. Adeta bu itaat, sadakat ve vefakârlıklarından dolayı Allah; onların kalplerine iman, ihlas, ünsiyet, yakîn, vakar, sabır, iç huzuru ve sükûna kavuşturan sekîne indirmek suretiyle istikamet üzere hareket etmelerini sağlamıştır.⁹⁹

3. Fetih Sûresi 48: 26 (Hicrî VI. Yıl / 69. ay- Zi'l-Kâde – Hudeybiye Antlaşması)

«هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَلَوْ لَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فَنُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةً بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (٢٥) إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (٢٦) لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا (٢٧)».

“25. Onlar, inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram’a sokmayan, (yolda) bekletilen kurbanların yerlerine ulaşmasını menedenlerden başkaları değildir. Eğer Mekke’de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkeklerle mümin kadınları bilmeden ezmeniz sebebiyle üzüntüye kapılma ihtimaliniz olmasaydı, Allah savaşı önlemezdi. Dilediklerine rahmet etmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı, elbette onlardan inkâra sapmış olanları elemli bir azaba çarptırırđık. 26. O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlerin gönüllerine *sekîne* (sadece Allah’ın iradesine râm olmak/boyun eğmek üzere kalplerinde yerleşmiş sükûnet, soğukkanlılık, güven ve davranışlarında koşulsuz sadakat, teslimiyet, vakar yani taşkınlıktan uzak, sinirlerine hâkim, ceza vermeye gücü yettiği halde kendisini kontrol altına alan mutedil-dengeli hali destekleyen mesâbeler/dereceler) indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâayık ehil kimselerdi.

⁹⁸ İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 176.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, C. XIV, s. 30- 31; Suyûtî, *a.g.e.*, C. XIII, s.483; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 7350-7351; İbn Atıyye, *Muharrar*, C. V, s. 134; İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. V, s. 398.

*Allah her şeyi hakkıyla bilendir. 27. Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse güven içinde ya saçlarınızı tıraş ederek ya da kısaltarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fethi de takdir buyurmuştur.”*¹⁰⁰

Bu âyetin siyâk-sibâkı ve nüzul ortamı Hudeybiye antlaşmasının yapılması ve bunun akabinde tarafların sergilemiş olduğu tutuma işaret etmektedir. Şöyle ki; Rasulullah (s.a.v.) ve beraberindekilerin ölüm üzerine biatleştigi haberi Kureyşliler arasında duyulunca durumun vahametini kavrayıp ivedilikle Suheyl b. Amr (v. 18/639) başkanlığında bir heyet gönderdiler. Heyet, ilk iş Osmân'ın (r.a.) öldürülmediğine ve sağ olarak teslim edileceğine dair güvence verdi. Daha sonra 'Müslümanların, bu sene umre yapmaksızın Medine'ye geri dönmeleri' şartını kabul etmeleri üzerine, barış görüşmelerine başladı. Nihayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekkeli müşriklere birçok imtiyaz tanıyarak ve öne sürdükleri bütün ağır şartları kabul ederek bir barış antlaşması imzaladı. Lakin hac vazifesinin eda edilmeden geri dönülmesi, iltica talebiyle gelenlerin –Ebû Cendel (v. 18/639 [?]) gibi– tek taraflı olarak iade edilmesi, antlaşma metninden 'Muhammed Rasulullah/Allah'ın Rasulü Muhammed' ibaresinin silinerek yerine 'Abdullah'ın oğlu Muhammed' yazılması gibi zahiren kendilerinin aleyhine görünen ve tahammül edemedikleri bu tavizler karşısında ashab dirense de; her konuda Rasulullah'a kesin itaat ettiler.¹⁰¹ Nitekim siyasî, askerî ve idarî anlamda bu antlaşmanın, ne kadar büyük bir başarı ve gerçek bir fetih olduğunu Müslümanlar, zamanla yaşayarak anlamışlardır. Hatta bu antlaşmaya karşı çıkan Ömer b. Hattab (v. 23/644) dahi;¹⁰² “İslam'da, Hudeybiye'den daha muazzam bir fetih olmamıştır”¹⁰³ demekten kendini alamamıştır. Söz konusu antlaşmaya; “Hudeybiye Antlaşması (Musâlahatu'l-Hudeybiyye), Hudeybiye Barışı (Sulhu'l-Hudeybiyye), Hudeybiye Umresi

¹⁰⁰ Heyet, **Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, s. 514.

¹⁰¹ Vâkıdî, **Megâzî**, C. II, s. 603- 613; Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Thk. Mustafa Abdi'l-Vâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1396/1976, C. III, SS. 320- 336; Abdu'l-Melik b. Hişâm el-Himyerî, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Thk. Ömer Abdus-Selâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1410/1990, 3.bs, C. III, s. 263- 269; İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'ân Tefsiri**, C. XIII, s. 7362-7372; Lings, **H. Muhammed**, s. 371- 375; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s. 216- 218; Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, C. III, s. 420- 421.

¹⁰² Suyûtî, **Durru'l-Mensûr**, C. XIII, s.505- 506; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4432- 4433; v.dğr.

¹⁰³ Vâkıdî, **a.g.e.**, C. II, s. 606- 610.

(Umretu'l-Hudeybiyye)" gibi isimler verilmiştir.¹⁰⁴ Keza Müslümanların, Hudeybiye'de *on küsur gün* yahut *yirmi gün* arasında kaldığına dair rivayetlere göre bu antlaşma,¹⁰⁵ h. VI. yıl/ 69. ay- Zilkâde ayında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede öncelikle âyette geçen *hamiyyetu'l-câhiliyye* ve *takva* ile ilgili yorumlar aktarılacaktır; daha sonra nüzul ortamı ve metin içi bağlamı doğrultusunda *sekîne kavramı* izah edilecektir.

“**Hamiyye**” (حَمِيَّة); ‘*canlıların bedenindeki kuvvetli/şiddetli harareten doğan sıcaklık veya ateş-güneş gibi kızgın cevherler*’ manasına gelen h-m-y (ح م ي) kökünden türemiştir.¹⁰⁶ ‘Her şeyin uç kısmı, bir yerin en yüksek noktası/zirvesi, böbürlenmek, büyüklenmek, kibirlenmek’ anlamındaki ‘*enf-eneffe-enife*’ (أَنَفَ-أَنَفَ) ve ‘menfi bir durum karşısında kontrolsüz taşkınlık yapmak, öfkeye kapılmak, öfke patlaması yaşamak’ manasına gelen ‘*gadab/gazap*’a (غَضَب) ‘hamiyye’ denilmiştir.¹⁰⁷ Hamiyye; daha ziyade ahlâki bir terim olarak; ‘kalbin derinliklerinde sabit olan –din, namus, soy-sop, kan bağı gibi– şeref duygusuna saldırı olduğunda ortaya çıkan kuvve-i gadabiyenin coşup çoğalması, öfkenin kabarması, utanç verici bir şey yapmaktan kaçınma hatta vazgeçme’ gibi durumlar için kullanılmıştır.¹⁰⁸

“**Cahiliye/Câhiliyye**” (جَاهِلِيَّة) sözlükte; ‘ilimden yoksun olmak, olması gereken durumun hilafına davranmak veya bir şeye, olduğundan farklı inanmak’ anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ İlk dönemlerde cahiliye; bilgisizlik manasına gelen ‘ilm’in zıddı cehaletlere denilirken, özellikle tarihsel olarak ‘**bi’set**’le beraber ‘*hilm*’in zıddı

¹⁰⁴ Muhammed Hamidullah, “*Hudeybiye Antlaşması*”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 298; Murat Sarıcık, **H. Muhammed’in Çağrısı– Medine Dönemi**, Nesil Yay, İstanbul, Ocak 2009, s. 285.

¹⁰⁵ Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 740- 745.

¹⁰⁶ Bikâî, **Nazmu’d-Durer**, C. XVIII, s. 329- 330; İsfahânî, **Müfredât**, s. 132.

¹⁰⁷ Vâhidî, **Vasît**, C. IV, s. 143; Zemahşerî, **Esâs**, C. I, s. 216- 217; Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, C. V, s. 72; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 132-133; Ahmed Mustafa el-Merâgî, **Tefsîru’l-Merâgî**, Mektebetu Mustafa el-Halebî, Kahire, Mısır, 1365/1946, 1.bs, C. XXVI, s. 108.

¹⁰⁸ Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, C. VI, s. 4431; Şevkânî, **a.e.**, C. V, s. 72; Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtif ez-Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Trc. Ahmed Naim, (Mütercim ve Şarih: Kamil Miras), D.İ.B. Yay, Ankara, 1981, 6.bs, C. VII, s. 361- 365.

¹⁰⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 102; Eyyûb b. Musa el-Hüseynî Ebû’l-Bekâ el-Kefevî, **el-Küllîyyât Mu’cemu fi Mustalahâtı ve’l-Furûki’l-Luğaviyye**, Thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısri, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2.bs, 1419/1998, s. 350.

olan cehaletlerden kaynaklanan *barbarlık*,¹¹⁰ *kabalık*, *kargaşa*, *anarşi*, *harp tarafgirliği*, *hafifmeşreplik*, *hoyratlık*, *acelecilik*, *asabiye/kavmiyetçilik* gibi olgular için kullanılagelmiştir.¹¹¹ İslam metodolojisinde **cahiliye**; *İlahi şeriatın yoksun imanî kopuşların olduğu bozuk inanç sistemi*, *ahlâkî yaptırımların sosyal statüye göre şekillendiği çarpık düzen*, *toplumsal-siyasal ve sosyo-kültürel yaptırım gücünün salt menfaate dayan(dırıl)dığı müşrik zihnin karakteristik düşünce yapısı* gibi **Rabbani nizama aykırı her sistemin** adı olarak şiarlaşmıştır.¹¹²

“**Hamiyyetu’l-câhiliyye**” (حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةِ), hamıyyeden bedel olarak gelmiştir.¹¹³ Buna göre kalplerindeki o küstahça böbürlenmeyle *asabiyetini merkeze alan değer yargılar sistemine* yahut putperest Arapların karakteristik özelliklerinden dolayı *ilahi hidayeti kabule mani olan zihin yapısına* vurgu yapılmıştır.¹¹⁴ Gerek bu manalara binâen, gerekse âyetin yakın yahut uzak geçmişte gerçekleşmiş bir olayı ‘*hatırlatmak*’ yani “*hani o –hadisenin gerçekleştiği– an ki...*” anlamındaki “**iz**” (ذِ)¹¹⁵ lafzıyla başlamasına istinaden farklı iki görüş serd edilmiştir. Şöyle ki; ‘hakkı–tapındıkları ilahlardan gayrısını– kabule mani olan’ cahiliye taassubu/*putperest bağnazlığıyla*, Rasulullah’ı (s.a.v.), Mescid-i Haram’dan men eden Ebû Cehil’in (v.

¹¹⁰ Cevad Ali, **el-Mufasssal fî Tarihî’l-Arab kable’l-İslâm**, y.y., nşr. Câmiatu Bağdâd, 1993/1413, 2.bs, C.I, s. 37- 42; Ignace (Ignaz) Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, Trc. Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj Yay, Ankara, Mart 1993, 1.bs, s. 16; Ramazan Altıntaş, **Bütün Yönleriyle Cahiliyye**, Ribat Yay, Konya, 1996, s. 5- 10.

¹¹¹ Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, **Bulûğu’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahvâli’l-Arab**, Thk. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., C. I, s. 15- 17; Ahmed Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh, **Fecru’l-İslâm**, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1975, 11.bs, s. 69- 70; Toshîhiko Izutsu, **Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, Ekim 2011, 4.bs, s. 77.

¹¹² Seyyid Kutub, **Fizilâl-il-Kur’ân**, Trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa, Hikmet Yay, İstanbul, 1972, 2.bs, C. XII, s. 465- 466; C. IV, s. 269- 272; Muhammed Âbid el-Câbirî, **Arap- İslâm Aklının Oluşumu**, Trc. İbrahim Akbaba, Kitabevi Yay, Aralık 2001, 3.bs, SS. 55- 219; Mehmet Yolcu, **Kur’an’ın Zihniyet Değiştirmesi**, Eylül Yay, İstanbul, 2003, s. 115- 119; Izutsu, **a.g.e.**, s. 78 vd.

¹¹³ Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, C. V, s. 72; Ebû’s-Suûd, **İrşâd**, C. V, s. 165.

¹¹⁴ Râzî, **Mefatîhu’l-Ğayb**, C. XXVIII, s.101-102; Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, C. VI, s. 4431; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 334- 335; İbn Âşûr, **Tahrîr ve’t-Tenvîr**, C. XXVI, s. 193- 194; Izutsu, **a.g.e.**, s. 81- 82; Esed, **Kur’ân Mesajı**, s. 1050- 1051.

¹¹⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbu’l- Ayn**, Thk.Abdulhamid Hindâvî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, t.y., C. I, s. 61- 62; Muhyî’d-Dîn ed-Dervîş, **İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânuhu**, Dâru’l-Yemâme, Dimeşk, 1424/ 2003, 9.bs, C. VII, s. 235; Muhammed Seyyid Tantâvî, **Nûru’l-Yakîn: Mu’cem Vasît fî İ’râbi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Mektebetu Lubnân Nâşîrûn, Kahire, 2003, s. 348.

2/624) davranışı hatırlatılmıştır.¹¹⁶ Diğer görüşe göre bu, Hudeybiye’de yaşanan olaylarla alakalıdır. Zira Mekkeliler, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabının, Mescid-i Haram’da umre yapmalarına mani olmuşlardır.¹¹⁷ Keza Suheyl b. Amr, ‘*Bismillâhirrahmânirrahîm*’ yerine ‘*Bismikallahumme*’; ‘*Muhammed Rasulallah*’ yerine ‘*Muhammed b. Abdullah*’ yazılması şartıyla antlaşmayı imzalamıştır.¹¹⁸ Kanaatimizce her iki görüşte mümkündür; ancak Hudeybiye’deki olayların hatırlatılması daha evlâdır.

Bu bağlamda *hamiyyetu’l-câhiliyyenin* tam tersi bir duruş olarak “**kelimetu’t-takva**”¹¹⁹ (كَلِمَةُ التَّقْوَى) denilmesi üzerine farklı görüşler aktarılmıştır. Bu yorumlara göre ‘*takva*’; ‘*Lâ ilahe illallah* (لا إله إلا الله)’, ‘*Lâ ilahe illallah Muhammed Rasulallah* (لا إله إلا الله محمد رسول الله)’, ‘*Bismillâhirrahmânirrahîm* (بسم الله الرحمن الرحيم)’, ‘*sebat ve ahde vefa/sulh ahidnamesi*’, Rabbinin hududlarına sıkı sıkıya riâyet ettiren *kelime-i tevhid/iman*’, ‘her hak sahibine, hakkını teslim ederek yapılan *cihad*’, ‘*ihlâsla beraber yapılırca anamlanan*, ‘Allah’a karşı sorumluluklarını dikkatlice yerine getiren ve bunlardan tezahür eden şuurla dengesini koruyanların istikamet üzere sebat etmesi’ olarak tanımlanmıştır.¹²⁰

İşte bu doğrultuda âyette geçen ‘**sekîne**’ (فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ); ‘*hamiyye*’nin tam tersine ilahi ve kudsî bir lütuf/ihsan olarak (مَوْهَبَةٌ إِلَهِيَّةٌ), *Allah’ı hayatının merkezine alan* Rasul (s.a.v.) ve müminlerin, üstün *ahlâki tutumlarına*

¹¹⁶ Suyûtî, **Durru’l-Mensûr**, C. XIII, s. 507- 508.

¹¹⁷ Mukâtil, **Tefsîru Mukâtil**, C. IV, s. 75- 76; Vâhidî, **Vasît**, C. IV, s. 143; Mâturîdî, **Te’vîlât**, C. XIV, s. 39- 40; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 335; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4431- 4431.

¹¹⁸ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, C. VII, s. 70; Zemahşerî, **Keşşâf**, C. V, s. 548; İbn Kesîr, **Hadislerle Kur’ân Tefsiri**, C. XIII, s. 7357; İbn Acîbe, **Bahru’l-Medîd**, C. V, s. 402- 403; İbnu’l-Cevzî, **Zâdu’l-Mesîr**, C. VII, s. 441; Ebû’s-Suûd, **İrşâd**, C. V, s. 165.

¹¹⁹ ‘*Takva*’nın kavramsal çerçevesi birinci bölümde zikredilmiştir. Bu yüzden sadece sûrenin bütünlüğü içerisinde burada ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹²⁰ İbn Abbas, **a.g.e.**, s. 546; Mukâtil, **a.g.e.**, C. IV, s. 76; Vâhidî, **a.g.e.**, C. IV, s. 144; Taberî, **a.g.e.**, C. VII, s. 70; Mâturîdî, **a.g.e.**, C. XIV, s. 41; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. V, s. 548; Bîkâî, **a.g.e.**, C. XVIII, s. 329- 332; Kurtubî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 335- 336; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XIII, ss. 7357- 7372; İbn Acîbe, **a.g.e.**, C. V, s. 403- 405; İbnu’l-Cevzî, **a.g.e.**, C. VII, s. 441- 442; Âlûsî, **a.g.e.**, C. XXVI, s. 117- 119; Suyûtî, **a.g.e.**, C. XIII, s. 508- 511; Ebû’s-Suûd, **a.g.e.**, C. V, s. 165; Merâğî, **a.g.e.**, C. XXVI, s. 109-111; Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, **İtticâhâtü’t-Tefsîr fi’l-Karnî’r-Râbi’ Aşera**, Muessetu’r-Risâle, Riyad-Beyrut, 1418/1997, 3.bs., C. III, s. 749; Yazır, **a.g.e.**, C. VI, s. 4434- 4436; v.dğr. tefsirlerden özetlenmiştir.

dikkat çekmektedir.¹²¹ Adeta sekînenin Allah’a, hamiyyenin cahiliyeye izafe edilmesi ile irtibatlandırılan lütf-u İlahî’nin katkıları; onların *zâhiren davranışlarının kontrol altına alınması ve beşerî çabalarının takviye edilmesi* şeklinde kendisini göstermiştir.¹²² Diğer bir incelik ise; âyette ‘alâ’ (عَلَى) harfî cerinin, ‘rasûl ve mu’minîn’ kelimelerinin başında ayrı ayrı zikredilmesidir. Nitekim bu ifade her birinin algı, şuur, feraset, basiret, tahammül gibi insanî özellikleri doğrultusunda ve kendilerine has *mertebe farklılıkları oranında dereceler halinde tecelli ettiğini göstermektedir.*¹²³ Bu çerçevede ‘sekîne’; İlahî şeriatın yoksun müşriklere asla boyun eğmeyen müminlerin, son raddesine gelmiş dini hamiyye/öfke anında kendilerine hâkim olarak *soğukkanlılık ve sükûnetlerini muhafaza ettikleri üstün bir mertebedir.*¹²⁴ Keza sadece tevhid şuuru içerisinde Allah’ın iradesine râm olanların *koşulsuz sadakati*; ruh dinginliği, sebat, vakar, itmi’nân gibi mutedil hallerini destekleyen birtakım meziyetlerdir.¹²⁵

4. Fetih Sûresi 48: 4 (Hicrî VI. Yıl / 69. ay- Zi’l-Kâde – Medine’ye Dönüş Yolu)

«إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (۱) لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۲) وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا (۳) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۴) لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرْ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا (۵)».

“1. Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. 2. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek bütün günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni dosdoğru bir yola iletir. 3. Sana şanlı bir zaferle yardım eder. 4. İmanlarına iman katsınlar diye

¹²¹ Daha detaylı bilgi için bkz.: Ömer Kara, “Bikâf’nin Nazmü’-d-Dürer’inde Yer Alan ‘İhtibâk Metinleri’ -Bir İnşâ Denemesi-”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, C. III, S. 3, SS. 149-224.

¹²² İbn Âşûr, *Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVI, s.194-195; Âlûsî, *a.g.e.*, C. XXVI, s.116-118.

¹²³ Yazır, *a.g.e.*, C. VI, s. 4433- 4434.

¹²⁴ Bikâf, *Nazmu’-d-Durer*, C. XVIII, s. 330- 331; Kutub, *Fîzilâl*, C. XIII, SS. 440- 466.

¹²⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. VII, s. 70; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 548; Kurtubî, *el-Câmiu*, C. XIX, s. 335; İbn Acîbe, *Bahru’l-Medîd*, C. V, s. 402; Yazır, *a.g.e.*, C. VI, s. 4431- 4433.

müminlerin kalplerine sekîne (Rabbinin rahmetini idrak eden kalbin dinginleşmesi ve Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğine yakînen emin olan zihnin, sükûnete erip yatışması ve güven bulmasını) indiren de O'dur. Göklerin ve yerin orduları yalnız Allah'a aittir. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır. 5. Mümin erkeklerle mümin kadınları, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyması ve onların günahlarının üstünü örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur.”¹²⁶

H. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı konakladıkları Hudeybiye mevkinde temsilî umre yapıp, kurbanlarını kestikten sonra Medine'ye doğru yola çıktılar.¹²⁷ Dönüş yolunda bu antlaşmayla ilgili hoşnutsuzluğunu açıkça dile getiren Ömer'in (r.a.), vicdanen rahatsızlığı ve kendisi hakkında azarlayıcı bir hükmün nâzil olacağı korkusu tavırlarına yansımıştı. Keza H. Peygamber'le (s.a.v.) konuşmak istediğinde onun soğuk ve mesafeli tavrı da bu endişelerini iyice arttırmıştı. Oysa bir müddet sonra Rasulullah (s.a.v.), Ömer'i (r.a.) yanına çağırarak şöyle demiştir: “*Bu gece, bana güneşin altındaki herşeyden daha kıymetli bir sûre nâzil oldu.*” Akabinde ashabına, Fetih sûresini okuyup “**apaçık bir fetih**”le müjdelendiklerini bildirdi.¹²⁸ Hâsılı bu sûrenin Hudeybiye antlaşması imzalandıktan sonra Medine'ye dönerken Mekke ile Medine arasında bir yerde gece vakti h. VI. yıl/ 69. ay- Zilkâde ayının son günlerinde inzâl edildiği konusunda ittifak bulunmaktadır.¹²⁹ Bu âyette yer alan *sekîne* izah edilmeden önce metnin iç bütünlüğüne paralel bir yaklaşımla sûrenin ikinci âyetinde ‘H. Peygamber’e (s.a.v.) *isnad edilen zenb*’ ile ilgili görüşler özetlenecektir. Konumuz açısından meselenin detaylarına girmeden sadece gerektiği kadar *zenb* kavramını ele alıp âyetin takrîbi bir meâlini sunmakla yetineceğiz.

“**Zenb**” (ذَنْب) sözlükte; ‘en sona kalan değersiz şeyler, *kuyruk*, büyük kova, bir nesnenin kuyruğundan tutmak ve mecâzi olarak kuyruğundan ayrılmamak yani *bir kimsenin peşinden/izinden gitmek*’ anlamına gelmektedir.¹³⁰ Kur’ânî terim olarak ‘hem dünyada hem ahirette cezayı gerektiren küçük ya da büyük günahlar ve *bizzat*

¹²⁶ Heyet, **Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, s. 511.

¹²⁷ Vâkîdî, **Megâzî**, C. II, s. 613- 617; İbn Kesîr, **es-Sîre**, C. III, s. 334- 337.

¹²⁸ Vâkîdî, **a.g.e.**, C. II, s. 617- 618; Lings, **H. Muhammed**, s. 376- 377; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 294- 295.

¹²⁹ Bu konu Fetih Sûresinin girişinde izah edilmiştir.

¹³⁰ İsfahânî, **Müfredât**, s. 181; Âsım Efendi, **Kâmûs Trc.**, C. I, s. 404- 405.

Allah'a karşı işlenen ağır suçlar/büyük günahlar'a (kebâiru'z-zunûb/كَبَائِرُ الذُّنُوبِ) *zenb* denilmektedir.¹³¹ Bu bağlamda 'zenbike' tamlamasının kullanımından hareketle, birçok görüş zikredilse de,¹³² 'risaletten önceki ve sonrasındaki tüm günahlar',¹³³ yahut 'müşrikler–başkaları tarafından Rasulullah'a atfedilen suçlar',¹³⁴ olmak üzere iki şekilde anlamak daha isabetli görünmektedir. Açıkçası Hudeybiye sürecinde yaşananlar üzerine nâzil olan Fetih sûresinin nüzul ortamı dikkate alındığında; 'Mekkelilerin, Rasul'e (s.a.v.) yönelttikleri suçlamalar ve yaptıkları düşmanlıklar' olarak düşünülmelidir.¹³⁵ Bu görüşlere binâen "Allah, seni potansiyel suçlu kabul eden ve bu yüzden sana, muhtelif suçlar isnad ederek öteden beri düşmanlık yapmaktan geri durmayan müşriklerin kötülüklerinden muhafaza edecek bir zafer lütfedecektir." şeklinde takrîbi bir meâl vermeyi tercih ettik.

Öte yandan âyette geçen 'imanlarına iman katsınlar diye' (لِيُزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ) lafzını Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (v. 256/870) gibi birçok âlim, kalplerde imanın farklı dereceleri olduğunun delili kabul etmişlerdir.¹³⁶ Bu iman artışından maksat; 'şer'î hükümleri –beşerî (sosyal, iktisadi, v.dğr.) ilişkiler alanındaki hadleri– tasdik, iman esaslarının artması, yakîn, ilmin ziyadeleşmesi' diye yorumlanmıştır.¹³⁷ Kanaatimizce 'Hudeybiye'de müminlerin, her ne pahasına olursa olsun Rasulullah'ın (s.a.v.) yanından, asla ayrılmayacaklarına dair söz vermeleri, onların imanlarını daha da perçinlemiştir',¹³⁸ diyen görüş, daha isabetli görünmektedir.

Bu bağlamda Hudeybiye antlaşması neticesinde güvenli bir ortam sağlanarak âyette geçen 'sekîne'ye (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ) mazhar olan müminlerin;

¹³¹ Izutsu, **Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, s. 360- 363.

¹³² Bkz.: Mâverdî, **en-Nuket ve'l-Uyûn**, C. V, s. 310; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, C. V, s. 60; Kurtubî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 298- 300; Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, C. III, s. 422; v.dğr.

¹³³ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, C. VI, s. 4406- 4407; Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, C. XXVI, s. 83.

¹³⁴ Tabersî, **Mecma'u'l-Beyân**, C. IX, s. 141- 142; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Dâru İhyâi't-Tu'râsi'l-Arabî, Beyrut, 1364/1945, C. IX, s. 314- 315.

¹³⁵ Muhammed Coşkun, **Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi**, Fikir Yay, İstanbul, Mayıs 2014, 1.bs, s. 42- 43.

¹³⁶ Ebû'l-Fida İsmail İmadu'd-Dîn b. Ömer b. Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyad, 1418/1997, 1.bs, C. VII, s. 329.

¹³⁷ İbn Abbas, **Tenvîru'l-Mikbâs**, s. 542; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, C. VII, s. 53; Mâturîdî, **Te'vîlât**, C. XIV, s. 13; Vâhidî, **Vasît**, C. IV, s. 135; Zemahşerî, **Keşşâf**, C. V, s. 536; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 301; Ebû's-Suûd, **İrşâd**, C. V, s. 156; Suyûtî, **Durru'l-Mensûr**, C. XIII, s. 469- 470.

¹³⁸ Hasan Elik, **Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri**, Fikir Yay, İstanbul, 1.bs, 2013, s. 1150.

tuma'nînet/gönülleri yatışıp dinginleşmiş ve kalpleri kararlılık, sebat, metanet, huzur ve sükûnete ulaşmıştır.¹³⁹ Ayrıca başlangıcı kati olarak güvenmek olan *sekîne*, gönüldeki tüm şek, şüphe ve korkuları teskin eden bir sükûnet ile kişinin, hayatının her anında *düşünce* ve *eylemlerini Allah'ın yasasına göre yapması*, tüm varlığına nüfuz eden imanla güçlenmiş nefsin, mutmain olduğu şey üzerine sebat etmesi ve kalbinin dinginleşmesi anlamına gelen *itmi'nân* olduğu söylenmiştir.¹⁴⁰ Bunun yanı sıra *Allah'ın hükmü gelinceye kadar sabretmek* (الصبر على أمر الله), *Rabbinin vaadinin gerçekleşeceğine yakîn derecesinde emin olmak* (الثقة بوعده الله),¹⁴¹ *O'nun rahmetini idrak eden tüm kullarına ikram ettiği nimetler ve yardımlar* (الرحمة لعباد الله) olarak yorumlanmıştır.¹⁴² Aslında ilk kez bu âyetle sekînenin yerinin, *müminlerin kalpleri* olduğu belirtilmiştir.¹⁴³ Öyle ki Allah'ın, insanların kalbine yerleştirdiği sekîneyi *inzâl*¹⁴⁴ fiiliyle nitelendirmesi dahi *gönülleri bu yüce hisle şereflendirme amacı* taşımaktadır. Adeta sekîneyle beraber kalplerindeki vesvese, korku, hüzn, endişe gibi haller bertaraf edilip bu vasıfların tam karşısı imanî haller meydana gelmiştir.¹⁴⁵

5. Tevbe Sûresi9: 26 (Hicrî IX. Yıl / 101. ay - 105. ay arası – Huneyn Gazvesi)

«لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ (٢٥) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ

¹³⁹ İbn Abbas, **a.g.e.**, s. 542; Mukâtil, **a.g.e.**, C. IV, s. 67; Taberî, **a.g.e.**, C. VII, s. 53; Zemahşerî, **a.g.e.**, C. V, s. 536; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, C. VIII, s. 91; Âlûsî, **a.g.e.**, C. XXVI, s. 92; İbn Atıyye, **Muharrar**, C. V, s. 126- 127; Kurtubî, **a.g.e.**, C. XIX, s. 301; İbnu'l-Cevzî, **a.g.e.**, C. VII, s. 425; Merâğî, **a.g.e.**, C. XXVI, s. 84- 86; Ebû's-Suûd, **a.g.e.**, C. V, s. 156.

¹⁴⁰ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, C. VI, s. 4408- 4410.

¹⁴¹ İbn Acîbe, **a.g.e.**, C. V, s. 386; Bikâî, **a.g.e.**, C. XVIII, s. 284; Mâverdî, **a.g.e.**, C. V, s. 311.

¹⁴² Suyûtî, **a.g.e.**, C. XIII, s. 469; Tabâtabâî, **Mizân**, C. XVIII, s. 262; Mâverdî, **a.g.e.**, C. V, s. 311.

¹⁴³ Muhammed el-Emîn el-Muhtâr el-Cekenî eş-Şinkîtî, **Edvâ'ul-Beyân fî İ'dâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, C. VII, s. 397.

¹⁴⁴ Kur'an'da vahyin indirilmesi *inzâl* ve *tenzîl* kalıplarıyla/sigalarıyla ifade edilmiştir. **Tenzîl**, *parça parça* indirmek anlamına gelirken; **inzâl**, *maddî-manevî olguların bütün halinde* hepsinin birden in(dir)mesini ifade etmektedir. Bkz. Mustafavî, **Tahkîk**, C. XII, s. 94- 99.

¹⁴⁵ İbn Âşûr, **Tahrîr ve't-Tenvîr**, C. XXVI, s. 149- 150.

كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (٢٦) ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٧)».

“25. Andolsun ki Allah, birçok yerde ve *Huneyn* savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet gerisin geri dönmüştünüz. 26. Bunun üzerine Allah, Rasul’u ile müminler üzerine *sekînetini* (şiddetli korku ve hüznün esnasında kalpleri ne şekilde güven ve huzur bulacaksa, işte o şekilde kendi katından *sükûnetini*) indirdi, bir de sizin göremediğiniz ordular gönderdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır. 27. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Zira Allah bağışlayan, esirgeyendir.”¹⁴⁶

Diğer sûrelerden farklı olarak, Kur’ân’da ‘besmele’ ile başlamayan tek sûredir. Kimi sahabe, Enfâl sûresi ile beraber tek bir sûre,¹⁴⁷ kimi de başlı başına müstakil bir sûre olarak kabul etmiştir.¹⁴⁸ Bilhassa *Rasulullah’ın* (s.a.v.) *sûrenin başında ‘besmele’yi imla ettirmemesi* sebebiyle sûreler arasına besmele yazılmamıştır.¹⁴⁹ Sûrenin pek çok adı vardır.¹⁵⁰ Bunlara göre sûrenin; *ihzar*, *ikaz*, *ültimeaton* ve *ahdi bozanlar* (براءة) anlamına gelen ilk kelimesine nispetle ilk dönemlerde, “*Berâe Sûresi*” denilmiştir.¹⁵¹ Sûrede neredeyse rezil etmedik tek bir kişi bırakmayacak derecede “ve minhum (ومنهم—onlardan bazıları da...)” ifadelerinin çokça yer alması ve *münafıkların gizli yönlerini açıklayıp rezil rüsva etmesinden* dolayı “*Fâdiha Sûresi*” veya “*Azâp Sûresi*” olarak meşhur olmuştur.¹⁵² Daha sonraki yıllarda, müminlere yönelik tevbe ifadeleri ve Allah’ın tevbeleri kabul ettiğine dair atıflar yüzünden “*Tevbe Sûresi*” diye anılmıştır.¹⁵³ Kur’ân’ın en son nâzil olan sûresi olduğu zikredilse de,¹⁵⁴ tertip açısından ‘*Nasr Sûresi*’nden önce gelmektedir.¹⁵⁵ Diğer

¹⁴⁶ Heyet, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, s. 190- 191.

¹⁴⁷ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, C. II, s. 427; Vâhidî, *Vasît*, C. II, s. 475.

¹⁴⁸ Abdullah Draz, *Kur’an’a Giriş*, Trc. Salih Akdemir, Otto Yay, Ankara, Ekim 2017, 7.bs, s. 41; Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, C. II, s. 336- 337; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C. II, s. 375- 376.

¹⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmiu*, C. X, s. 94- 96; Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, C. II, s. 191.

¹⁵⁰ Diğer isimleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Zemahşerî, *Keşşâf*, C. III, s. 5- 6; v.dğr.

¹⁵¹ Ebû’l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hekâiku’t-Te’vîl*, Thk. Yusuf Ali Bedyevî, Dâru’l-Kalemi’t-Tayyib, Beyrut, 1419/1998, 1.bs, C. I, s. 661; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, C. VII, s.270; İbn Âşûr, *Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. X, s.95.

¹⁵² Ebû’l-Abbâs Abdullâh b. Abbas b. Abdilmuttalib, *Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fi’t-Tefsîr min Kutubi’s-Sünne*, drl. Abdulazîz b. Abdullâh el-Humeydî, Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, Mekke, t.y., C. I, s. 449- 450; Suyûtî, *a.g.e.*, C. VII, s. 224- 229; Câbirî, *a.g.e.*, C. III, s. 478- 479.

¹⁵³ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 343.

¹⁵⁴ Vâhidî, *a.e.*, C. II, s. 475; Yazır, *a.g.e.*, C. IV, s. 2441.

bir konu ise sûrenin, topluca tek seferde vahyedildiğini söyleyen görüşlerdir.¹⁵⁶ Gerek içerik, gerekse tarihsel bilgiler, bu görüşü doğrular nitelikte değildir.¹⁵⁷ Ancak sûrenin, Tebûk seferine hazırlık süreci (h. IX. yıl-m. 631/101. ay-Recep ayının başı) ile Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (v. 13/634) emîr-i hac olarak tayin edildiği yolculuk (h. IX. yıl/105. ay-Zilkâde ayının sonu)¹⁵⁸ arasında -hicrî IX. yıl içerisinde bir dönemde- nâzil olduğu kanaatindeyiz.

Diğer bir mevzu ise âyetlerin tertibi meselesidir ki; bu hususta çelişkili birkaç rivâyet mevcuttur. Şöyle ki; Huneyn Gazvesi'nin zikredildiği 25-27. âyetlerin nüzul tarihiyle alakalı, siyer kaynaklarındaki rivayetlerde bu âyetler, gazvenin olduğu h. VIII. yılda (92.ay- Şevvâl ayında) nâzil olmuştur.¹⁵⁹ Bazı müfessirler, bu âyetlerin Tebûk seferinin ardından *hac menâsikini* müşriklere bildirmesi için hacca giden Ebû Bekir'in (r.a.) peşinden gelen Alî b. Ebî Tâlib'in (v. 40/661) okuduğunu ve tertibi olarak bunların, en son inen âyetler olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁰ Âyetlerin kronolojik sıralamasında, sûrede nâzil olan ilk âyeti Mucâhid b. Cebr el-Mekkî (v. 103/721) 25. âyet derken,¹⁶¹ Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767) ise 40. âyet olduğunu rivayet etmiştir.¹⁶² İhtimalen bu âyetler, hicrî IX. yılda, Ebû Bekir'in (r.a.) başkanlık ettiği Zilkâde ayındaki hac yolculuğundan önce, Tebûk seferine hazırlığın başladığı Recep ayından sonraki bir süreçte nâzil olmuştur. Kaldı ki; nüzul ortamı açısından, olayların tarihi gidişatına göre aktarmayı tercih ettik.

¹⁵⁵ Derveze, **a.g.e.**, C. VII, s.270- 271; Derveze, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, C. II, s. 230.

¹⁵⁶ Suyûtî, **a.g.e.**, C. VII, s. 223; Muhammed Abdüh-Muhammed Reşid Rıza, **Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Hakîm "Tefsiru'l-Menâr"**, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1368/1954, 2.bs, C. X, s. 174.

¹⁵⁷ Câbirî, **a.g.e.**, C. III, s. 469- 479; Esed, **a.g.e.**, s. 343; Elik, **a.g.e.**, s. 472.

¹⁵⁸ Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdulkâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-Kutubi'l-Selefiyye, Suudi Arabistan, t.y., 1.bs, C. VIII, s. 82- 83; Şulul, **Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, SS. 961- 970.

¹⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', **et-Tabakâtu'l-Kebîr**, Thk. Riyad Abdullah, Beyrut, t.y., C. II, s.149; el-Hâfız Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, **el-İber fî Haberî men Ğaber**, Thk. Ebû Hâcer Muhammed b. Seîd Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, 1985, C. I, s. 9; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Trc. Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir, MEB Yay, İstanbul, 1991, C. V, s. 696; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C. IV, s. 101; Vâkîdî, **Megâzî**, C. III, s.889.

¹⁶⁰ Ebû'l-Fida İsmail İmadu'd-Dîn b. Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, 1.bs, C. IV, s. 45; Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, C. III, s. 479; Esed, **Kur'ân Mesajı**, s. 346; İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l-Mesîr**, C. III, s. 390- 391; Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'ân**, C. II, s. 191- 192.

¹⁶¹ İbnu'l-Cevzî, **a.e.**, C. III, s. 388- 389.

¹⁶² Mukâtil, **Tefsîru Mukâtil**, C. II, s. 171; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. X, s. 210- 211.

Kur'ân'da adı geçen iki harpten biri olan *Huneyn Gazvesi*; Mekkelilerin h. VIII. yılda Hudeybiye antlaşmasını ihlâl etmesinin akabinde, önce Mekke'nin fethi ve hemen ardından bu fethin devamı niteliğinde askerî bir harekât olarak gerçekleşmiştir.¹⁶³ Hadise; Rasulullah'ın (s.a.v.), Havazin ve Sakif kabilelerinin Taif ile Mekke arasındaki Huneyn vadisinde savaş hazırlığı yaptığını haber alması üzerine onları teslim almak için ordusuyla beraber vadiye doğru yola çıkmasıyla başlamıştır. Bu harekâta; henüz müslüman olmuş Ebû Süfyân Sahr b. Harb (v. 31/651- 652) gibi iki bin Mekkelinin de aralarında bulunduğu kalabalık bir orduyla gidildi. Bu ordu, düşman birliklerinden sayıca çok üstün olmasına rağmen, harbin ilk safhasında neredeyse yeniliyordu. Öyle ki yeni müslüman olanların çoğu cephe gerisine kaçmış, çok kayıplar verilmiş ve ordu da dağılmaya başlamıştı. Ta ki Abbâs b. Abdilmuttalib (v. 32/653) müslümanların Hz. Peygamber (s.a.v.) ve beraberindeki az sayıdaki mümine katılması için bağırmasıyla müslümanlar, toparlanıp saldırıyı kontrol altına aldı ve düşmanı bozguna uğrattı. Böylece geride oldukça büyük bir ganimet bırakan düşmanın bazısı kaçıp Taif'e sığındı, geride kalanlar ise esir alındı. Taif'e kaçanların ardından bir birlik gönderildi, esir düşenler serbest bırakıldı. Ardından Rasulullah'a (beytülmâl) ayrılan beşte bir hisse hariç ganimetler; '*kalpleri ısındırılacak kimseler*'e (müellefe-i kulûb) yüzer deve olmak üzere, kişi başına asgari dört deve ve kırk koyun olarak dağıtıldı.¹⁶⁴

Bu minvalde âyette yer alan '*sekîne*' aslında; kişinin sebat, kararlılık ve sarsılmaz bir imanla mücadele etmesi neticesinde elde edilen bir kazanım¹⁶⁵ ve daha işin başında samimiyetle Rabbine yönelmesiyle gerçekleşen (نصر) bir *zafer* olarak açıklanmıştır.¹⁶⁶ Her ne kadar bu durum; şiddetli korku, endişe ve hüznle beraber ortaya çıksa da bir şekilde 'kalplerine güzel duygular telkin edilmesi suretiyle sükûnet, itmi'nân, rahat ve huzur bulmasının ardından kişinin, ister ilahi bir rahmetle ister başka bir şeyle güç kazanması, emniyet ve güvene erişmesi hali' genellikle bu

¹⁶³ İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. III, s. 610- 615; Esed, *a.g.e.*, s. 353.

¹⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, SS. 81- 117; Vâkıdî, *Megâzî*, C. III, SS. 885- 922; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. III, s. 26- 29; Yazır, *a.g.e.*, C. IV, s. 2492- 2498; Câbirî, *a.g.e.*, C. III, s. 25- 33 ve s. 471- 476; Hamidullah, *a.g.e.*, s. 403- 414 ve 845- 846; Lings, *a.g.e.*, SS. 449- 463; Şulul, *a.g.e.*, SS. 861- 886; Nevevî, *a.g.e.*, hadis nr.: 43, C.I, s. 252- 255 ve hadis nr.: 1854, C. VII, s. 526-529.

¹⁶⁵ Ebu's-Suûd, *İrşâd*, C. II, s. 537- 538.

¹⁶⁶ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. II, s. 370- 371; İbn Atiyye, *Muharrar*, C. III, s. 20.

kavramla ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca ‘sekîne’nin, açık bir sebebi veya öncülleri olmaksızın gerçekleşen harikulade bir hadise olduğu ve onun inzâlinin, Rasul’ün (s.a.v.) müslümanlara yaptığı çağrıya mukabil olarak yalnızca Allah’ın rahmetiyle meydana geldiği söylenmiştir. Böylece müslümanlara yaşadıkları sarsıntıyı unutturan bir hâlet-i ruhiye, cesaret ve özgüven duygusu hâsıl olmuştur.¹⁶⁸

6. Tevbe Sûresi9: 40 (Hicrî IX. Yıl / 101. ay- 105. ay arası – Hicret Bağlamında Tebuk Seferine Hazırlık)

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ
أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ (٣٨)
إِلَّا تَتَفَرَّوْا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلَ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ (٣٩) إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ
وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٤٠) انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٤١)».

“38. Ey iman edenler! Size ne oldu ki “Allah yolunda savaşa çıkın” denilince yerinize çakılıp kaldınız? Yoksa dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Hâlbuki dünya hayatının faydası ahiretinkine göre pek azdır. 39. Eğer gerektiğinde savaşa çıkmazsanız, Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir. Siz savaşa çıkmamakla O’na zerrece zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir. 40. Eğer siz Peygamber’e yardım etmezseniz; Allah ona mutlaka yardım edecektir. Hani kâfirler onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkarmışlardı. Onlar mağaradaydılar; o, arkadaşına “Üzülme! Çünkü Allah bizimle beraberdir” diyordu. Bunun üzerine Allah ona *sekîne* (ileri gitmenin imkânsız olduğu “o an”ın gerçekliğine nüfuz ederek asla geri adım atmadan sabırla konumlarını muhafaza etmelerini sağlayan sükûnetini) indirdi. Onu, sizin gör(e)mediğiniz bir ordu ile – mecazî olarak Allah’tan gelen manevî güçler vasıtasıyla kalplerini– takviye etti,

¹⁶⁷ Vâhidî, *Vasît*, C. II, s. 487; Zemahşerî, *a.g.e.*, C. III, s. 29; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IV, s. 96; Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. VI, s. 323; Sa'dî, *Teyîsru'l-Kerîm*, C. I, s. 332; Bikâî, *a.g.e.*, C. VIII, s. 425- 477; Kurtubî, *el-Câmiu*, C. X, s. 150- 151.

¹⁶⁸ İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. X, s. 158.

*destekledi ve kâfir olanların sözünü değersiz hâle getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir, Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. 41. Ey müminler! Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”*¹⁶⁹

Huneyn gazvesinden döneli henüz birkaç ay geçmişti ki Rasulullah (s.a.v.); Şam–Filistin bölgesindeki Arap kabilelerinin desteğini alan Bizanslıların büyük bir orduyla Medine’ye saldırı hazırlığı içinde olduğunu haber aldı. Bizans İmparatoru Herakliyus (v. 20/641) görünüşte Mute’nin intikamının alınması,¹⁷⁰ gerçekteyse Mekke’nin fethiyle beraber önemli bir ticaret yolunu kaybetmesi ve daha da önemlisi yeni filizlenen bu dini kaynağında yok etmek üzere bu harbin düzenlenmesine karar vermişti.¹⁷¹ Belki bu yüzden, belki de gidilecek yerin çok uzak olması yahut bazı bölgelerde hâkim olan kuraklık, havanın aşırı sıcak olması ve hasat mevsimine denk gelmesi gibi etkenler yüzünden ilk kez, Hz. Peygamber (s.a.v.) yapılacak seferi açıkça ilan etti. Oysaki Rasulullah’ın (s.a.v.) bunu açıklamasının asıl amacı, öteden beri büyük bir devlet olarak gördükleri Bizanslılara karşı, Araplar üzerinde psikolojik bir etki uyandırmak¹⁷² ve o bölgedeki Arap kabilelerine İslam’ın gücünü yani müslümanların ne kadar geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermekti.¹⁷³ Ne var ki kimi –bu durumu fırsat bilen münafıkların aleyhte propagandalarının da etkisiyle– bu sefere katılmamak için izin istedi; kimi de farklı mazaretlerle ihmalkâr davranarak bu çağrıya icabet etmek için herhangi bir hazırlık içerisine girmede. Kısaca pek çok kişi, içinde bulundukları sıkıntılar ve yaşadıkları bazı mahrumiyetler yüzünden bu sefere katılmaya istekli değildi. İşte tam da bu kavgaların yaşandığı anlarda; kâfirlerin, Rasulullah’a (s.a.v.) suikast planları yaptıkları kritik saatler ve bundan çok daha ağır şartlarda gerçekleştirilen hicret hadisesi hatırlatılarak, savaşa çıkma emri verildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) etrafında toparlanan müslümanlar, pek çok sahabenin de tüm imkânlarını seferber etmesiyle, hazırlıklara başladı. Dolayısıyla gerek oluşturulurken bu ordunun yaşadığı sıkıntılar, gerek yolculuk

¹⁶⁹ Heyet, **Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, s. 193- 194.

¹⁷⁰ Özsoy–Güler, **Konularına Göre Kur’an**, s. 635.

¹⁷¹ Câbirî, **Fehmü’l-Kur’an**, C. III, s. 476- 477.

¹⁷² Hamidullah, **İslam Peygamberi**, s. 281- 288.

¹⁷³ Neal Robinson, **Kur’an’ı Keşfetmek Örtülü Bir Metne Çağdaş Bir Yaklaşım**, Trc. Süleyman Kalkan, Kuramer Yay, İstanbul, Şubat 2018, 1.bs, s. 72.

boyunca açlık, susuzluk, sıcaklık gibi güçlükler nedeniyle bu gazveye “*Gazvetu’l-Usra/Zorluklar Harbi*” adı verilmiştir.¹⁷⁴ O halde bu âyetler, h. IX. yılın (m. 631) Recep ayının başlarında Tebûk Gazvesi’ne hazırlık aşamasındayken vahyedilmiş olmalıdır.

Kuşkusuz dinî ve ticarî açıdan merkezi bir konumda bulunan Mekke’nin fethiyle beraber gelişen olaylar, Huneyn ganimetleriyle ortaya çıkan zaaflar ve bilhassa bunların neticesinde akın akın Arabistan’ın dört bir yanından Hicaz’a gelen heyetler, *İslam’a davetten İslam devletine dönüşüm sürecine ivme kazandırmıştır*. Ne var ki bu durum, *asabiye*yi merkeze alan bazı kabileler yüzünden, ‘*İtikâdî Müslümanlık*’ı, ‘*Siyasî Müslümanlık*’a dönüştürmüştür.¹⁷⁵ Hal böyle olunca Tevbe sûresinde çok ciddi şekilde eleştirilen bu tür beşerî zaafların ele alındığı Tebûk seferine katılmak, adeta imanî bir mesele haline gelmiştir. Sanki âyette geçen ‘*hicret*’le; *Rasulullah’ın (s.a.v.) risâletinin asıl hareket noktasını teşkil etmesine* dikkat çekilerek *şu an yapılması gereken vazifeler* kastedilmiştir. Bu yüzden Mekke dönemindeki zulüm ve işkenceler hatırlatılmıştır. Zira *bireysel oldukça hiçbir karşılık verilmeyen* bu saldırılar, ancak *müslümanların beka meselesi* haline gelince; onlarla **harp** yapmalarına izin verilmiştir.¹⁷⁶ Kanaatimizce bu sefere katılmayanlara böylesine sert bir üslup kullanılmasının belki de asıl sebebi, bu durumun müslümanların şahsî kusuru olması değil; aksine *İslam toplumunun devam ve beka sorunu olarak değerlendirilmesidir*. Kaldı ki âyette Allah, onlar yardım etsin ya da etmesin Rasul’ünün (s.a.v.) yaptığı ve yapacağı her şeyi bizzat üstlendiğini bildirmiştir.¹⁷⁷ Şurası da bir gerçek ki, tedricen inen ilahi hitabın neredeyse tamamen teşekkül ettiği ve muhataplarının bu ilahi hitabın bilinciyle mündemiç olduğu bir dönemde mesele; yalnızca Allah’a ve Rasul’üne itaat etme meselesi olmamalıdır. Öyleyse meselenin aslı, *tüm müslümanları birbirine bağlayan bu evrensel dinin hükümlerini ve ümmetin küllî ahlâk düzenini diğer insanlara da aktarmaları*

¹⁷⁴ Vâkıdî, **Megâzî**, C. III, SS. 989- 1060; İbn Hişâm, **es-Sîre**, C. IV, SS. 155- 170; Lings, **H. Muhammed**, s. 469- 471; Şulul, **H. Peygamber Devri Kronolojisi**, SS. 931- 948.

¹⁷⁵ Câbirî, **Fehmü’l-Kur’an**, C. III, s. 472- 477.

¹⁷⁶ Draz, **Kur’an’a Giriş**, SS. 33- 59.

¹⁷⁷ Kurtubî, **el-Câmiu**, C.X, s. 211; Suyûtî, **Durru’l-Mensûr**, C. VII, s. 362.

gerektiğinin hatırlatılması¹⁷⁸ hatta *bu kavrayışa uygun bir kural oluşturulması* olmalıdır. Nitekim Tebük seferinde civar bölgeler, cizye karşılığında Rasulullah (s.a.v.) ile antlaşma imzalamıştır. Ardından kabileler art arda heyetler göndermiş, bunun neticesinde bölgenin tamamı İslam Devleti'nin kontrolü altına girmiş ve *Arabistan'ın her yerinde İslam'ın etkisi görülmüştür*.¹⁷⁹

Ayrıca âyette geçen (لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا) emir fiilinin, 'sabır ve **sabır tavsiyesi**'ni ifade etmesine binâen,¹⁸⁰ 'sekîne' ile 'sabır' arasında bir irtibatın kurulabileceğini düşünmekteyiz. Şöyle ki; çaresizliğin had safhada olduğu anlardaki **sekîne/sükûnet** ile *ilkeli-ahlâklı bir duruş* sergileyen müminler, *ileri gitmenin imkânsız olduğu durumlarda, asla geri adım atmadıkları sabırla konumlarını muhafaza etmişlerdir*. Muhtemeldir ki burada geçen fiil 'korkma',¹⁸¹ anlamına hamledildiği için olsa gerek, âyetin devamında yer alan zamirin (عَلَيْهِ), kime râci olduğu da tartışılmalıdır. Nahiv—gramer açısından; 'zahir en yakın isme râci olur' kuralına göre *Ebû Bekir'e* (r.a.) dönmüştür.¹⁸² Farklı bir izaha göre, Arap dilinde tekil/müfred kalıbında yazılsa bile bu âyette hem *Rasulullah* (s.a.v.) hem de *Ebû Bekir* (r.a.) kastedilerek (عليهما) ikil/tesniye anlamında kullanılmıştır.¹⁸³ Hâlbuki âyet, siyâk-sibâk ve üslup açısından ele alındığında zahir, *Hz. Peygamber'e* (s.a.v.) râci olmuştur.¹⁸⁴ Sonuç olarak bu görüşler içerisinde 'sekîne'nin; *Hz. Peygamber'e* (s.a.v.) râci olduğu görüşü daha ziyade tercih edilmiş ve onun sükûnetini koruyarak arkadaşını da teskin ettiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Marshall G. S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni– Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih** (The Venture of Islam), Trc. Metin Karabaşoğlu v.dğr, İz Yay, İstanbul, 1995, C. I, s. 135- 140.

¹⁷⁹ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, **Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayru'l-İbâd**, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993, 1.bs, C. V, s. 455- 458; Câbirî, **a.g.e.**, C. III, s. 478.

¹⁸⁰ Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Ali el-Futûhî İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr el-Musemmâ bi-Muhtasari't-Tahrîr**, Thk. Muhammed ez-Zuhaylî ve Nezîh Hammâd, Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Riyad, 1993, C. III, s. 17 vd.

¹⁸¹ Bkz.: Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, C. IV, s. 110; v.dğr.

¹⁸² Vâhidî, **Vasît**, C. II, s. 498- 499; Mâturîdî, **Te'vîlât**, C. VI, s. 364; Kurtubî, **el-Câmiu**, C. X, s. 218; Suyûtî, **a.g.e.**, C. VII, s. 385- 386; Yazır, **a.g.e.**, C. IV, s. 2547.

¹⁸³ Sa'dî, **Teyşîru'l-Kerîm**, C. I, s.337; İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l-Mesîr**, C. III, s. 437- 438; İbn Atiyye, **Muharrar**, C. III, s. 36.

¹⁸⁴ İbn Abbas, **Tenvîru'l-Mikbâs**, s. 204; Mukâtil, **a.g.e.**, C. II, s. 171; Ebu's-Suûd, **a.g.e.**, C. II, s. 553; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. VI, s. 3501-3502; İbn Âşûr, **a.g.e.**, C. X, s. 201.

¹⁸⁵ Kâsımî, **Mehâsinu't-Te'vîl**, C. V, s. 419; Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'ân**, C. II, s. 229- 230.

Genel olarak bu âyette geçen ‘*sekîne*’yi müfessirler ya itmi’nân/tuma’nîne¹⁸⁶ olarak, ya da Allah’ın kişinin kalbini teskin eden ilahi rahmeti sayesinde sükûn bularak düşmanın hiçbir şekilde kendisine zarar veremeyeceğinden emin olduğu güven duygusu şeklinde yorumlamışlardır.¹⁸⁷ Hal böyle olunca sûrenin üslubu, âyetin metin içi ve metin dışı bağlamları incelendiğinde “*mutlak güç*” vurgusu dikkatimizi çekmiştir. Öyle ki Bizanslıları ‘*yegâne süper güç*’ olarak değerlendirmelerine, kâh sadece iki kişiden biri ibaresiyle hicret hadisesine işaret edilerek, kâh çokluklarıyla övündükleri Huneyn gazvesine dikkat çekilerek cevap verilmiştir. Nihayetinde ‘*mutlak güç sahibi*’nin sadece *Allah Teâlâ* olduğunun vurgusu yapılmış ve O’ndan gayri hiçbir varlığın bu güce sahip olmadığına dikkat çekilmiştir. O takdirde *yegâne mutlak güç olan Allah’ı kalbin, zihnin ve hayatın merkezine alan kulun*,¹⁸⁸ içinde yaşadığı “**o an**”ın *gerçekliğine nüfuz ederek* tüm eylemlerini bu düsturların şuurunda ve samimiyetle *hemen yerine getirmesi* gerektiği hususunda ikaz edilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle onların *asıl güç* olarak tasavvur ettikleri sayıca azlık ya da çoklukla, *Allah’ın vaad ettiği zafer* kazanılmamıştır. Tam tersine *genel ölçü* olarak ‘**her türlü güç**’ yahut **güçlülük**’e rağmen müminlere, Allah’ın vaadi; kalbinde ve benliğinde *imanı* bir kimlik halinde *kökletirmesi*, *inde yaşadığı gerçeğin* ve *gerçekliğin şuurunda ahlâki değerlere uygun sosyal çözümler getirmesi* ve buna yaraşır şekilde *eylemlerini yerine getirmesi* ile sağlanabileceğine dikkat çekilmiştir. Her şeyin Rabbinin kontrolünde olduğunun bilincinde olan mümin şahsiyetin verdiği bu karar, ne zaman ki Allah’ın muradıyla mutabık olmuş, işte o ‘an’da, kulun kalbine isabetli davrandığını vehbetmiş olduğu kanaatindeyiz. Bütün bu karar ve eylemler, ‘*Allah’ın kendileriyle beraber*’ (إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا) olduğunun farkında olan ve bu farkındalığın gereklerini ifa eden müminler topluluğunda “*sekîne*” olarak ortaya çıkmıştır. İşte İslam’ın tüm değerlerini korumak için verilen bu mücadelenin sonunda söz konusu kavram kulun; kalbinin mutmain olmasına, manen iç huzur, güven, dinginlik ve daha birçok ahlâki hasletin nihai sınırlarına ulaşmasına vesile olmuştur.

¹⁸⁶ İbn Abbas, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 204; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. IV, s. 111; v.dğr.

¹⁸⁷ Ebu’s-Suûd, *İrşâd*, C. II, s. 553; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. III, s. 46; v.dğr.

¹⁸⁸ Yaşar Düzenli, *Merkez Çevre İlişkisi Açısından Kur’an- Kerim*, Araştırma ve Kültür Vakfı Yay, İstanbul, Temmuz 2007, SS. 14-36.

B. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, ilk olarak âyetlerin nâzil olduğu tarihsel bağlamları tespit etmeye çalıştık. Ardından ‘*Kur’ân ile hidayete kavuşma*’ya yönelik bir yol arayışında olan *müfessirlerin yorumları* üzerinden ilk dönem klasik tefsir kaynaklarından günümüze kadar konuyla ilgili yaklaşımlara ulaşmaya gayret ederek “*sekîne*” kavramının geçtiği âyetleri ele aldık. Sonuç olarak *nübüvvet*, *cihad* ve *ilahi huzur vurgusunun* öne çıktığını ve *sekînenin tevhidî amel ile eylem–ahlâk bütünlüğünün* gelişimine paralel olarak müminlerin kalplerinde filizlendiğini gördük. Özellikle dikkat çekici olan *ahlâki*, *sosyal* ve *manevî* neticelerin daha geniş bir perspektiften ele alındığı Medine döneminde¹⁸⁹ nâzil olan bu kavramın; harp gibi şiddetli korku, hüznün, ikilem ve çaresizliğin had safhada olduğu anlarda belirgin bir biçimde kendini göstermiş olmasıdır. Bu nüzul, birçok müfessirin de vurguladığı üzere kalpleri ne şekilde güven ve huzur bulacaksa o şekilde gerçekleşmiştir.

Söz konusu kavramın geçtiği ilgili âyetleri ele aldığımızda gördük ki; Bakara sûresi hariç hepsi Allah’ın bütün halinde indirmesini ifade eden “*inzâl fiili*” ile birlikte kullanılmıştır.¹⁹⁰ Aslında melikiyet dilini gösteren bu üslup, Allah katındaki emirler ve nehiyeler arasına serpiştirilmiş *maddî–manevî gaybi/kapalı bilgilerin*, kişinin ‘*kalb*’ine inmesi ve kulun, bu emrin/buyruğun kendisine Rabbinin rehberliğinde indirildiğini idrak etmesidir. İşte bu ilahi rehberlik kendisini (لَيْلَى...) ¹⁹¹ “*Ne elden gittiğinde–kaybettiğinde aşırı üzülen, ne de elde ettiğine çılgınca sevinen...*” müminin, tavrına dair bir kural oluşturmuştur. Bütün hayatını bu ölçüye göre tanzim eden mümin, dengeli bir toplumsal hayatın izdüşümü olarak, kendi iç dünyasında karakter haline getirdiği sekîne/sükûnetini korumasını sağlayan bir kontrol alanı oluşturmuş ve belki de bunun sonucu olarak meleke haline gelmiş, tabii bir reflekse dönüşmüştür. Böylece bazen mevcut konumunu muhafaza ederek, bazen direnerek, bazen harp veya tam tersi sulh ederek,

¹⁸⁹ Muhammed Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, Trc. Emrullah Yüksel ve Ünver Günay, İz Yay, İstanbul, 1993, SS. 217- 359.

¹⁹⁰ İnzâl ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Murat Sülün, “*Demirin ‘İnzâl’inden Kur’ân’ın ‘İnzâl’ine -Bir Nüzûl Analizi-*”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2009-2010, C. XI, S: 43, SS. 155-176.

¹⁹¹ Bkz.; Hadîd 57: 23.

kısaca o anki vaziyet her ne gerektiriyorsa buna göre tavrını/tutumunu ortaya koyduğu bir davranış tarzı gerçekleştirmiştir.

Şu hususa da işaret etmek gerekir ki; Bakara sûresinin dışında geçen âyetlere müfessirler ya hiçbir açıklama yapmamışlar ya da sadece ‘kişinin eylemlerini Allah’ın yasası mucibince yapması ve kalbinin dinginleşmesi’¹⁹² anlamına gelen ‘itmi’nân/tuma’nîne’¹⁹³ olarak yorumlamışlardır. Şüphesiz sekîne bu anlamı tamamen kuşatmakla birlikte bundan ibaret değildir. Kaldı ki, Kur’ân’da her söz, yepyeni ve tekrarsız bir sözdür.¹⁹⁴ Ayrıca Bakara sûresindeki tafsilatlı rivayetlerin de, daha çok *Yahudi sözlü geleneğinden* aktarıldığını, İbn Haldûn’un (v. 808/1406) ifadesiyle ‘Ehl-i Kitab’ın avam tabakasından nakillerle doldurulmuş israiliyyat’¹⁹⁵ kaynaklı olduğunu tespit ettik. Sekînenin ilk kez geçtiği bu sûrede Allah, inkârcı israiloğullarına bizzat içeriğini kaybettikleri *dinî-tevhîdî hakikatleri* ve *imanî kâideleri* ‘sembolik bir tarzda formüle eden’ **tâbûtl**a ifade etmiştir. Böylece Yahudiler üzerinden, ‘Musa ve Harun’un **ilim, şeriat** vd. bıraktıkları dinî düsturlarla şekillenen, tabiri caizse **özlerine dönüş** anlatılırken, esasen *Hz. Peygamber’in* (s.a.v.) *nübüvvetine iman* vurgusu yapılmıştır.

Diğer dikkat çekici bir husus, âyetler bağlamında ilk kez ‘sekîne’ ile ‘sabır’ arasında bir irtibat kurulmasıdır. Bu minvalde sekîne; sadece *Allah’ın iradesine boyun eğen* ve *şahsî sorumluluk bilinciyle* yaşayan müminlerin, *Allah’ın takdir ettiği ölçü doğrultusunda sabırla yola devam etmeleri* olarak tezahür etmiştir. Böylece cahiliye taassubu/*putperest bağnazlığı* ile hareket eden bir topluluktan, *bu evrensel dinin ahlâkî değerlerini* hayatında uygulayan bir ümmet teşekkül etmiştir.

¹⁹² Detaylar için; bu tezin 77 ve 86. sayfalara bakınız.

¹⁹³ Kurtubî, **el-Câmiu**, C. XIX, s. 335; v.dğr.

¹⁹⁴ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, **Esrâru’t-Tekrâr fî’l-Kur’an/el-Burhân fî Tevcîhi Mütешâbihi’l- Kur’an**, Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Dâru’l-Fadîle, Kahire, t.y., s. 19- 23 ve 28 vd.

¹⁹⁵ Emin el-Hûlî, **Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod**, Trc. Mevlüt Güngör, Kur’ân Kitaplığı, No:2, İstanbul, 1995, s. 22- 23. (Bu tanım; İbn Haldûn, **Mukaddime**, s.383-384’den alıntı yapılmıştır.).

Tablo 1: S-K-N Kök ve Türevlerinin Kur’ân’daki Kullanımları**(Kavramın Yer Aldığı Sûrelerin Nüzul Sırasına Göre Tertibi)¹⁹⁶**

Sıra No	Nüzul Sırası	Tertip Sırası	Sûre Adı	Âyet No	Lafız Şekli	Anlam	Mekkî-Medenî
1	2	68	Kalem	24	miskînun	fakir, yoksul	Mekkî
2	4	74	Müddessir	44	el-miskîne	fakir, yoksul	Mekkî
3	10	89	Fecr	18	el-miskîni	fakir, yoksul	Mekkî
4	16	107	Mâûn	3	el-miskîni	fakir, yoksul	Mekkî
5	34	90	Beled	16	miskînen	fakir, yoksul	Mekkî
6	38	7	A’râf	19	uskun	Yerleşin!	Mekkî
7	38	7	A’râf	161	uskunû	Yerleşin!	Mekkî
8	38	7	A’râf	189	liyeskune	huzur bulup mutlu olsun diye	Mekkî
9	41	25	Furkân	45	sâkinen	sabit, hareketsiz	Mekkî
10	44	20	Tâ Hâ	128	mesâkinihim	yurtları, diyarlarında	Mekkî
11	47	27	Neml	18	mesâkinikum	yuvalarınıza	Mekkî
12	47	27	Neml	86	liyeskunû	dinlensinler diye	Mekkî
13	48	28	Kasas	58	mesâkinuhum	yurtları, yerleri	Mekkî
14	48	28	Kasas	58	(lem) tusken	yurt edinilmedi; pek az oturulabilmiştir.	Mekkî
15	48	28	Kasas	72	teskunûne	istirahat edeceğiniz	Mekkî
16	48	28	Kasas	73	liteskunû	dinlenesiniz	Mekkî
17	49	17	İsrâ	26	el-miskîne	fakir, yoksul	Mekkî
18	49	17	İsrâ	104	uskunû	Yerleşin!	Mekkî
19	50	10	Yûnus	67	liteskunû	(geceyi uyuyup) dinlenesiniz diye	Mekkî
20	52	12	Yûsuf	31	sikkînen	bıçak	Mekkî
21	54	6	En’âm	13	sekene	tüm zamanlarda olup biten, barınan	Mekkî
22	54	6	En’âm	96	sekenen	dinlenme vakti	Mekkî
23	57	34	Sebe’	15	meskenihim	yurtları, yerleri	Mekkî
24	59	40	Mü’min (Gâfir)	61	liteskunû	uyuyup dinlenesiniz diye	Mekkî
25	61	42	Şûrâ	33	yuskin	rüzgârı keser/durdurur	Mekkî
26	65	46	Ahkâf	25	mesâkinuhum	evlerinden	Mekkî
27	68	18	Kehf	79	li-mesâkîne	fakirler, yoksullar	Mekkî
28	69	16	Nahl	80	sekenen	sükûn, huzur	Mekkî
29	71	14	İbrâhîm	14	lenuskinenne kum	sizi yerleştireceğiz	Mekkî
30	71	14	İbrâhîm	37	eskentu	yerleştirdim	Mekkî
31	71	14	İbrâhîm	45	sekontum	oturdunuz, yaşadınız	Mekkî
32	71	14	İbrâhîm	45	mesâkini	yurtları, diyarlarında	Mekkî
33	72	21	Enbiyâ	13	mesâkinikum	yurtlarınıza	Mekkî

¹⁹⁶ Bu tabloda:

- 1- Mekkî sûreler; M. İzzet Derveze’nin nüzul sırasına göre tertip edilmiştir. (Bkz.: Derveze, **Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, C. II, s. 17- 20).
- 2- Medenî sûreler; Hz. Osman’ın (r.a.) nüzul sırasına göre tertip edilmiştir. (Bkz.: Gözeler, **Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, s. 96-100).
- 3- “Anlam” kısmı; âyetin bağlamı dikkate alınarak takrîbi bir meâllendirmeye göre verilmiştir.

Sıra No	Nüzul Sırası	Tertip Sırası	Sûre Adı	Âyet No	Lafız Şekli	Anlam	Mekkî-Medenî
34	73	23	Mü'minûn	18	feeskennâhu	arzda durdurduk; toprağa emdiririz.	Mekkî
35	74	32	Secde	26	mesâkinihim	yurtlarında	Mekkî
36	77	69	Hâkka	34	el-miskîni	fakir, yoksul	Mekkî
37	83	30	Rûm	21	liteskunû	iç dünyanızda huzur ve dinginliğe kavuşasınız diye	Mekkî
38	83	30	Rûm	38	el-miskîne	fakir, yoksul	Mekkî
39	84	29	Ankebût	38	mesâkinihim	yaşadıkları yerlerden	Mekkî
40	87	2	BAKARA	35	uskun	Yerleşin!	Medenî
41	87	2	Bakara	61	el-meskenetu	yoksulluk	Medenî
42	87	2	Bakara	83	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
43	87	2	Bakara	177	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
44	87	2	Bakara	184	miskînin	fakir, yoksul	Medenî
45	87	2	Bakara	215	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
46	87	2	Bakara	248	sekînetun	sekîne	Medenî
47	88	8	Enfâl	41	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
48	89	3	Âl-i İmrân	112	el-meskenetu	esaret, sürgün, yoksulluk	Medenî
49	92	4	Nisâ	8	el-mesâkînu	fakirler, yoksullar	Medenî
50	92	4	Nisâ	36	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
51	98	76	İnsân	8	miskînen	fakir, yoksul	Medenî
52	99	65	Talâk	6	eskinûhunne	evde oturtun	Medenî
53	99	65	Talâk	6	sekenetum	oturduğunuz yerde	Medenî
54	101	59	Haşr	7	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
55	102	24	Nûr	22	el-mesâkîne	fakirler, yoksullar	Medenî
56	102	24	Nûr	29	ğayra meskûnetin	İçinde kimsenin oturmadığı evler	Medenî
57	105	58	Mücâdele	4	miskînen	fakir, yoksul	Medenî
58	109	61	Saff	12	mesâkine	meskenler, köşkler	Medenî
59	111	48	Fetih	4	es-sekînete	sekîne	Medenî
60	111	48	Fetih	18	es-sekînete	sekîne	Medenî
61	111	48	Fetih	26	sekînetehu	sekîne	Medenî
62	112	5	Mâide	89	mesâkîne	fakirler, yoksullar	Medenî
63	112	5	Mâide	95	mesâkîne	fakirler, yoksullar	Medenî
64	113	9	Tevbe	24	mesâkinu	meskenleriniz, evleriniz	Medenî
65	113	9	Tevbe	26	sekînetehu	sekîne	Medenî
66	113	9	Tevbe	40	sekînetehu	sekîne	Medenî
67	113	9	Tevbe	60	el-mesâkîni	fakirler, yoksullar	Medenî
68	113	9	Tevbe	72	mesâkine	meskenler, köşkler	Medenî
69	113	9	Tevbe	103	sekenun	sükûnet, huzur	Medenî

SONUÇ

Hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm, ilk muhatapları olan Araplar üzerinden tüm insanlığın anlayışını değiştirmiş bir kitaptır. Kuşkusuz Kur'ân'ın hedeflediği değişimin merkezinde, bu vahye kulak verenlerin, her hakiki değer nihaî kaynağı ve Allah'ın mutlak birliğinin tasdiki olan *tevhid*le buluşturulması yer almaktadır. Bu buluşma, *eylem-ahlâk bütünlüğü* ile *dengeli amelin* tesisi eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

Allah Teâlâ; bu zihniyet değişimini gerçekleştirirken, bazen '*olaylar*'ı sembolik bir tarzda formüle ederek, muhatabını bambaşka boyutlara taşıyan '*dilsel tasarruf*'unu kullanmış, bazen de muhtelif olaylar karşısında farklı '*tutum*'lar sergileyen kişiler arasındaki ilişkiler üzerinden bir ifade biçimi ortaya koymuştur. İlahi rehberlik, hem ferdî hem de toplumsal olarak ünsiyet haline getirilmesinin hedeflendiği birçok *ahlâkî haslet*i gündeme taşımıştır. Nitekim "*sekîne*" kavramı da bu hasletlerden biridir ki, bünyesinde dinginlik, sebat, vakar, itmi'nân, îmân, güven, emniyet, takvâ gibi anlamları barındırır.

Kur'ânî perspektifte, mümince bir hal olan sekîne, bir süreç neticesinde ortaya çıkmakta, teslimiyetin ve salihçe bir yaşamın hem sonucu hem de en önemli etkeni olarak her ferdin kendi gayretinden neşet eden ve artık karakter haline gelen ahlâkî bir duruştur. On üç yıllık Mekkî dönemin ardından, yepyeni bir vasatta, müminlerin azim ve kararlılıkla sınıandığı zamanlarda sekîne'nin gündeme taşınması da bunun en önemli göstergelerindendir.

Tasavvufî ifadeyle *sekîne*, teslim olan nefis ve diri kalan ruhun, denge marifetiyle irâdî seçimlerini Allah'ın muradı doğrultusunda kullanmasıdır. Bu yönde yetkinlik kazanmış şahsiyetin, söz ve eylemlerinde haddi aşmasına mani olan bir itidal hali ortaya çıkar. Bu itidal hali, Allah'a duyulan tam bir güven duygusunda mündemiçtir ki, kimi zaman harekete geçme, kimi zaman sabırla bekleme, ama her durumda kalpteki "*sükûnet*"i davet eden doğru davranışa ulaşma yönündeki bir kararlılığı ifade eder.

Karamsarlık ve gönül darlığının karanlık dünyasından uzaklaştıran, böylece yola devam edebilme gücü veren ilahî bir lütuf olan sekîne, Yahudilik ve Hristiyanlıkta hatta uzak doğu dinlerinde de, Allah'ın rehberliğini takip etme ve Yaraticının her anın içindeki mevcudiyetinin hissedilmesi şeklinde ifade edebileceğimiz ortak bir anlam örgüsünde yer almıştır. Her ne kadar böyle bir anlam örgüsünden söz etmek mümkünse de, sekîne ve bünyesinde barındırdığı diğer kavramların zaman içinde geçirdiği dönüşüm, esasen tevhid ekseninden uzaklaşmanın bir sonucudur.

Sekînenin, insanın kalbinde ve davranışlarındaki tezahürü, onun anlam alanı içindeki tüm kavramların çeşitliliği ölçüsünde değişiklik arz etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) işaret ettiği üzere kimi zaman acele etmeksizin teenni ile iş yapmak, kimi zaman kendine hâkim olmak, kimi zaman da sabırla direnmek olarak ortaya çıkar. Kavramın geçtiği âyetlerin her birinin ortak noktası, “**an**”ın *gerektirdiği* şekilde *Allah'ın rızasına uygun davranmaktır*. Bu davranışın ardındaki ruhî durum ve kalbî tezahür olarak ifade edebileceğimiz sekîne, *olayların içindeki hakikatlerin farkına varan ve kendine düşeni yapmaya hazır müminlere* adeta bir müjde olarak gönderilmiştir. O nedenle, itmi'nânın da içinde yer aldığı ancak ondan ibaret olmayacak kadar geniş bir anlam alanına sahiptir.

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) önce, hem insanlarla kurdukları ilişkide hem de dolaylı olarak Allah ile münasebetlerinde, *cahiliye kibrini* merkeze alan Arap toplumuna, bunun tam aksi olan “*sekîne*”yi getiren Kur'ân, en başından itibaren müminleri sekîne ile gelen ilahî atmosfere doğru yaklaştırmış ve nihayetinde *kendi çabaları ve Rablerinin de lütfuyla ulaşabilecekleri bir zirve* olarak göstermiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde gerek nüzul döneminde gerekse asırlar sonra bugün, “*sekîne*”, *insanın Allah ile kurduğu ilişkinin kalitesini ele veren en önemli göstergelerden biri* olmuştur. Nitekim Hudeybiye Antlaşması ile neticelenen zorlu bir süreçte, sekînenin *yerinin müminlerin kalpleri* olduğunun ifadesi ve bu kalbe bir ikram olarak inzâlından söz edilmesi bu ilişkiyi anlatmaktadır. Yine sekînenin; Huneyn Gazvesi ve Tebuk Seferi öncesinde gösterilmesi beklenen mümince bir

duruşun –Allah tarafından müminlerin kalplerinde oluşturulan– bir karşılığı olarak takdim edilmesi aynı ilişkinin ifadesidir.

Çalışmamız neticesinde *sekîne*, pek çok kaynakta rastladığımız “insan iradesinin dışında gerçekleşen ve muhtevası kavranamayan bir hal” anlamının aksine; “*insanın iradesi, Allah rızasına muvafakat etmesi neticesinde, müminin kalbinde oluşan bir hal*” olarak tanımlanmıştır. Açıktır ki **sekîne**, *kulun kalbinin derinliklerinde bizzat hissettiği, zihnini berraklaştıran ve ona davranışlarında yön veren itici bir güçtür*. Öyleyse *müminlerin Allah’ın muradıyla mutabık olduğu bu davranışlarda, kendilerini sahil-i selamete ulaşmak için gösterdikleri çabaları destekleyen hareketlerinde dengeli ve kararlarında isabetli davrandığı duygusunu* lütfeden Rablerinin bir rahmeti ve ilahi bir esintisidir.

KAYNAKLAR

- KUR'ÂN-I KERÎM: Heyet: Ali Özek, Hayreddin Karaman, v.dğr., **Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, Hâdimü'l- Haremeyni's- Şerîfeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, Medine-i Münevvere, 1428 h./ 2007 m.
- KİTAB-I MUKADDES: **Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahid**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015.
- ABDUH, Muhammed – REŞİD RIZA, Muhammed: **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm “Tefsiru'l Menâr”**, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1368/1954, 2.bs.
- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad: **el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm bi-Hâşiyeti'l-Mushafi's-Şerîf**, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, Lübnan, 1416.
- ABDULĞANÎ KÂDÎ, Abdulfettâh: **Esbâb-ı Nüzûl**, Trc. Salih Akdemir, Fecr Yay, Ankara, 1995.
- ABDÜLLATİF, Seyyid: **Kur'ân'ın Zihni İnşası**, Trc. Mehmed Kürşad Atalar, Pınar Yay, İstanbul, Aralık 2010, 1.bs.
- ABDURREZZÂK B. HEMMÂM, Ebû Bekr es-San'ânî: **Tefsîru'l-Kur'ân**, Thk. Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1989.
- ADAM, Baki: **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, MEB Yay, Ankara, 2006.
- _____ : **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, Seba Yay, Ankara, 1997.
- AHFES, Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mucâşii el-Evsat: **Meâni'l-Kur'ân**, Thk. Faiz Faris, Dâru'l-Beşir, Kuveyt, 1981, 2. bs.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eşŞeybânî: **el-Müsned (II-V)**, Çağrı Yay, İstanbul, 1402/1982. [Aynı eserin, Thk. Şuayib Arnavudî, Müessesetü'r-Risâle, 1999 baskısından da istifade edilmiştir.]
- AHMED MUHTÂR, Ömer: **el-Mu'cemü'l-Mevsûi li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Müessesetu Sutûru'l-Ma'rife, Riyad, 1423/2002, 1.bs.
- _____ : **İlmu'd-Delâle**, Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1998, 5.bs.
- AHMET CEVDET PAŞA: **Mi'yâr-ı Sedât (Klasik Mantık)**, Sadeleştirme: Hasan Tahsin Feyizli, Fecr Yay,

- İstanbul, Ekim, 1998.
- AHTERÎ EFENDÎ, Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî: **Ahterî-i Kebîr**, Dâru'l-Tabâati'l-Âmira, y.y., 1293/1875.
- AHMED EMÎN, b. İbrâhîm et-Tabbâh: **Fecru'l-İslâm**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1975, 11.bs.
- AKDEMİR, Salih: **Son Çağrı Kur'ân**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Aralık 2009, 2.bs.
- AKSAN, Doğan: **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi**, Engin Yay, Ankara, 1998.
- AKYÜZ, Vecdi: **Kur'an'da Siyasî Kavramlar**, Kitabevi Yay, İstanbul, Ocak 1998.
- ALBAYRAK, Halis: **Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine**, Şule Yay, İstanbul, Kasım 2015, 7.bs.
- ALPER, Hülya: **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yay, İstanbul, 2013.
- ALPTEKİN, Zeynel Abidin: *Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi*, Yüzüncü Yıl Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Van, 2009.
- ALTAY, Vildan: *“Hitâbî Dilin Kitâbî Metne Yansıması: Abese Sûresi Örneği”*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017.
- ALTINTAŞ, Ramazan: *“İnsanın Zihin Halleri”*, **İslam İnanç Esasları -El Kitabı-**, Ed. Ali Şaban Düzgün, Grafiker Yay, Ankara, 2014.
- _____ : **Bütün Yönleriyle Cahiliyye**, Ribat Yay, Konya, 1996.
- ÂLÛSÎ, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd: **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Thk. Ali Abdu'l-Bârî Atiyye, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, 1.bs.
- ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî: **Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab**, Thk. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- APAYDIN, Mehmet: **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, Kuramer Yay, İstanbul, Şubat 2018, 1.bs.

ÂSİM EFENDÎ, Mütercim:

el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014, 1.bs.

ATAY, Hüseyin:

Kur'an'a Göre İman Esasları, Ajans Türk Matbaası, Ankara, t.y.

ATEŞ, Abdurrahman:

Kur'an'da Huzur ve Sükûn, Çıra Yay, İstanbul, Mayıs 2014, 3.bs.

ATEŞ, Süleyman:

Kur'an Ansiklopedisi, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), İstanbul, t.y.

AY, Mahmut:

Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu –İbn Acîbe Örneği–, Kayıhan Yay, Aralık 2016, 2.bs.

_____:

“Fatiha ve Bakara Sûreleri Örneğinde Molla Gürânî'nin Beydâvî Eleştirisi”, **İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi- Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-**, Haziran 2011, 1.bs, SS. 385-426.

AYDEMİR, Abdullah:

Tefsirde İsrâiliyyât, D.İ.B. Yay, Ankara, 1979.

AYDIN, Mahmut:

Anahatlarıyla Dinler Tarihi, Ensar Yay, İstanbul, Ağustos 2011, 2.bs.

AYDIN, Mehmet:

Din Felsefesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İzmir, 1999.

_____:

Dinler Tarihine Giriş, Din Bilimleri Yay, Konya, 2004.

_____:

Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1995.

BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî:

Kitâbu't-Temhîd, Nşr. Richard J. McCarthy, el-Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1957.

BEAUVOİR, Simone:

KADIN: “İkinci Cins”, Trc. Bertan Onaran, Panel Yay, İstanbul, 1986.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyi's-Sunne el-Huseyn b. Mes'ûd:

Beğavî Tefsiri Meâlimu't-Tenzîl, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Suleyman Muslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyad, 1414/1993, 2.bs.

BERGSON, Henri:

Ahlak ile Dinin İki Kaynağı, Trc. Mehmet

- Karasan, MEB Yay, Ankara, 1962.
- BERKOVİTS, Eliezer: [and Stephen G. Wald (2nd ed.)] **Encyclopaedia Judaica Second Edition, "Talmud" (XIV)**, ed. Fred Skolnik and Michael Berenbaum, Macmillan Reference, Detroit, USA, 2007.
- BESALEL, Yûsuf: **Yahudilik Ansiklopedisi (III)**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, Mayıs 2002, 1.bs.
- BEYDAVÎ, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed: **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Dr. Mahmûd Ahmed el-Atraş, Dâru'r-Reşid, Dimeşk-Beyrut, 1421/2000, 1.bs.
- BİKÂÎ, Burhaneddin Ebi'l-Hasan İbrahim b. Ömer: **Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Ây ve's-Suver fî Tefsîri'l-Kur'ân (III-XVIII)**, Thk. Şerafeddîn Ahmed, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1398/ 1978.
- BİLGİ, İsmail Hilmi: *"Kur'ân'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır?"*, **Balıkesir Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi: Journal of Balıkesir University Faculty of Theology**, 2015, C. I, Sayı: 2, SS. 229-251.
- BİLGİN, Abdulcelil: **Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşerî'nin Keşşaf'ı**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Ocak 2014, 2.bs.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi: **İstanbul'un Tarihçesi ve Sûre-i Fetih Tefsiri**, Gelenek Yay, İstanbul, 2003.
- BİNTÜ'Ş-ŞÂTÎ', Âişe Abdurrahman: **Tefsiru'l-Beyânî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y., 7.bs.
- BİRGE, J. K.– HURİ, S – RİGGS, C. T. – TİETZE, A.: **Redhouse Sözlüğü**, Redhouse Yay, İstanbul, 1972, 9.bs.
- BİRNSTİEL, Daniel: **Din Dilinde Mucize –"Yahudilikte Mucize"–**, Trc. Esin Kızıllan, Kuramer Yay, İstanbul, Eylül 2015.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil: **el-Câmi'u's-Sahîh (I-VIII)**, nşr. Dâru Sahnûn–Çağrı Yay, İstanbul, 1992/1413.
- BULUT, Ali: *'Kur'ân'da Emânet Kavramı'*, **Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı: **Rûhu'l-Beyân**, Trc. Ömer Faruk Hilmi, Fatih

- Yay, İstanbul, t.y.
- BUSTÂNÎ, Butrus b. Bûlus:
- Muhîtü'l-Muhît, Mektebetü'l-Lübnân Nâsirun, Beyrut, Lübnan, 1987.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid:
- Arap- İslâm Aklının Oluşumu, Trc. İbrahim Akbaba, Kitabevi Yay, Aralık 2001, 3.bs.
- _____:
- Arap- İslâm Kültürünün Akıl Yapısı –Arap-İslâm Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi–, Trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitabevi Yay, Ekim, 2001, 3.bs.
- _____:
- Fehmü'l Kur'ân Nüzul Sırasına Göre Tefsir (I–III), Trc. Muhammed Coşkun, İlimyurdu Yay, İstanbul, 2014, 1.bs.
- CANAN, İbrahim:
- Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (III–XIII), Akçağ Yay, Ankara, 1988, 1.bs.
- CARREL, Alexis:
- İnsan Denen Meçhul, Trc. Fatıma Zehra Bayrak, Hayat Yay, İstanbul, 2016, 3.bs.
- CÂSİR, Ebû Safiyye:
- “Kur'ân'da İhbât: Semantik Bir Çalışma”, Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Trc. Hüseyin Akyüzoğlu, 2001, S: 4, SS. 239- 260.
- CEBECİOĞLU, Ethem:
- Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ağaç Kitabevi Yay, İstanbul, 2009, 5.bs.
- CEVAD ALÎ:
- el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab kable'l-İslâm, y.y., nşr. Câmiatu Bağdâd, 1993/1413, 2.bs.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd:
- es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhi'l-Arabiyye, Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, Ocak 1990, 4.bs.
- CONEY, Judith:
- Sahaja Yoga Socializing Processes in a South Asian New Religious Movement, Oxford University Press, England, 1999.
- COŞKUN, Muhammed:
- Kur'ân Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi, Fikir Yay, İstanbul, Mayıs 2014, 1.bs.
- CÜNDİOĞLU, Düccane:
- Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi, Kapı Yay, İstanbul, Temmuz 2014, 5.bs.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf:
- Ta'rîfât: Tasavvuf İstılahları, Trc. Abdülaziz Mecdî Tolun, Litera Yay, İstanbul, 2014.

ÇALIŞKAN, İsmail:

Kur'an'da Din Kavramı, Ankara Okulu Yay, Kasım 2016, 2.bs.

ÇALIŞKAN, Mehmet:

“*Hucurât Sûresi Bağlamında Takva –Taqwa-Devotion-In the Context of Surah Hucurat*”, **Bozok Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, C. XI, S: 11, SS. 91-119.

ÇELİK, Ahmet:

‘*Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliyye Dönemindeki Kullanılışları*’, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 1991.

ÇİFT, Salih:

“*Sekîne*”, **DİA** (XXXVI), Ankara, 2009.

_____:

“*Tasavvufta Sekîne Kavramı*”, **Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV/2 Bursa, 2006, SS. 197-210.

DÂMEGÂNÎ, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed:

el-Vücûh ve'n-Nezâir li-Elfâzı Kitâbillâhi'l-Azîz, Thk. Muhammed Hasan Ebû'l-Azm ez-Zefitî, Dâru İhyâi't-Turâs, Kahire, 2010.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl:

es-Sunen – Sunenu'd- Dârimî (I), nşr. Dâru Sahnûn–Çağrı Yay, İstanbul, 1981.

DEMİR, Osman:

“*Yakîn*”, **DİA** (XLIII), Ankara, 2013.

DEMİRAL, Vahit:

“*Kur'an'da Allah'a İman Edenler İçin Kullanılan Kavramlar*” Bozok Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Yozgat, 2016.

DEMİREL, Kemal:

Tanrının Onuru İnsan, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 1997.

DEMİRCİ, Kürşat:

Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar, İşaret Yay, İstanbul, Ağustos 1991, 1.bs.

DEMİRCİ, Muhsin:

Konulu Tefsire Giriş, İFAV. Yay, İstanbul, Kasım 2013, 2.bs.

DERVEZE, M. İzzet:

Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Trc. Mehmet Yolcu, Yarin Yay, İstanbul, 6.bs.

Kur'an'ı Anlamada Usûl –el-Kur'anû'l-Mecid–, Trc. Vahdettin İnce, Ekin Yay, İstanbul, 2012, 3.bs.

- DERVÎŞ, Muhyî'd-Dîn:
- DESCARTES, Rene:
- DESCİEUX, Flore:
- DEVİNE, Luke:
- DİYANET, (Komisyon bşk. Hayreddin Karaman, v.dğr.):
- DRAZ, Muhammed Abdullah:
- _____:
- _____:
- DÜZENLİ, Yaşar:
- _____:
- EBHERÎ, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî:
- EBÛ DÂVÛD, Suleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî:
- _____:
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b.
- Et-Tefsîru'l-Hadîs, Trc. Vahdettin İnce ve Mustafa Altınkaya, Ekin Yay., İstanbul, Aralık 1997.
- İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhu, Dâru'l-Yemâme, Dimeşk, 1424/ 2003, 9.bs.
- Ruhun İhtirasları, Trc. Mehmet Karasan, M.E.B. Yay, İstanbul, 1997.
- The Light of the Koran: Knowledge Through Sahaja Yoga, İngilizceye Trc. Caroline McCarty, Ritana Books, New Delhi, 1998.
- "How Shekhinah Became the God of Jewish Feminism", **Feminist Theology**, The University of Edinburg, Vol. 23, No.1, 2014, PP. 71–91.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, D.İ.B. Yay, Ankara, 2006.
- Din ve Ahlâk İnancı, Trc. Akif Nuri, Çığır Yay, İstanbul, 1978.
- Kur'ân Ahlâkı, Trc. Emrullah Yüksel ve Ünver Günay, İz Yay, İstanbul, 1993.
- Kur'an'a Giriş, Trc. Salih Akdemir, Otto Yay, Ankara, Ekim 2017, 7.bs.
- Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaât, Pınar Yay, İstanbul, 2008.
- Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan, İFAV Yay, İstanbul, 2000.
- Merkez Çevre İlişkisi Açısından Kur'an-Kerim, Araştırma ve Kültür Vakfı Yay, İstanbul, Temmuz 2007.
- Mantık İsagoci Tercümesi & Mantık Terimleri Sözlüğü, Trc. Talha Alp, Yasin Yay, İstanbul, 2012.
- es-Sunen (I-V), nşr. Dâru Sahnûn-Çağrı Yay, İstanbul, 1992/1413, 2.bs.
- Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi, Trc. Necati Yeniel, Hüseyin Karapınar, Şamil Yay, İstanbul, 1991.
- Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît, Thk. Âdil Ahmed

Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî:

Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, 1.bs.

EBÛ HİLAL EL-ASKERÎ, el-Hasan b. Abdullah b. Sehl:

el-Furûk fî'l-Luğa, Thk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, Kahire, 1418/1997.

_____:

Arab Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü (el-Furûq fî'l-Luğa), Trc. Veysel Akdoğan, İşaret Yay., İstanbul, 2013, 2.bs.

EBÛ'L-KÂSİM, İsmail b. Abbâd Sâhib:

el-Muhît fî'l-Luğa, Thk. Muhammed Hasan Âlu Yâsîn, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1414/1994, 1.bs.

EBÛ MUĞULÎ, Semih:

Kur'an'ın Dilleri [Kur'an'da Arapça Olmayan Kelimeler], Trc. Muammer Erbaş, İnsan Yay, İstanbul, Ekim 2003, 1.bs.

EBÛ'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî:

İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l Kur'âni'l-Kerîm, Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetu'r-Riyad el-Hadise, Riyad, t.y.

EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed:

el-İsrâîliyyât ve'l-Mevdûât fî Kutubi't-Tefsîr, Mektebetu's-Sunne, Kahire, 1408/1987, 4.bs.

EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed:

el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1409.

EKİNCİ, Ekrem Buğra:

İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler, Arı Sanat, İstanbul, 2003.

EL-BEHİY, Muhammed:

İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar, Trc. Ali Turgut, Yöneliş Yay, İstanbul, Ocak 2003, 5.bs.

ELİK, Hasan:

Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri, Fikir Yay, İstanbul, 1.bs, Temmuz 2013.

ELİADE, Mircea:

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (I-III), Trc. Ali Berktaş, Kabalcı Yay, İstanbul, Kasım 2003, 1.bs.

_____:

Dinler Tarihine Giriş, Trc. Lale Arslan, Kabalcı Yay, İstanbul, Ocak 2003, 1.bs.

_____:

Kutsal ve Dindışı, Trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay, Ankara, Aralık 1991, 1.bs.

_____:

Mitlerin Özellikleri, Trc. Sema Rıfat, Simavi

- EMİROĞLU, İbrahim:
Yay, İstanbul, 1993.
- EMMANUEL, René:
Ana Hatlarıyla Klasik Mantık, Asa Kitabevi, İstanbul, 1999.
- ENÎS, İbrahim:
Hint, Yunan ve Mısır Mitolojilerinde Gizemli Bilgilerin Kaynakları, Trc. Halûk Özden, Ruh ve Madde Yay, İstanbul, 1995, 2.bs.
- ERGÜVEN, Abdullah Rıza:
Mukaddimetu'l-Kitâbi'z-Zîne fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye, Merkezü'd-Dirâseti ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, San'â, 1994.
- ERKAYA, Mahmud Esad:
Dinlerin Kökeni ve İslamda Reform, Berfin Yay, İstanbul, 1996.
- _____:
“*Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*”, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Adana, 2015.
- _____:
“*Tarikatların Teşekkülü Öncesi Dönemde Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. XV, S. 3, 2015, SS. 117-147.
- ERKMAN, Fatma:
Göstergebilime Giriş, Alan Yay, İstanbul, 1987, 1.bs.
- ERSOY, Mehmed Âkif:
Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler (Meâl – Tefsir) – Mev'izeler, drl. Suat Zühtü Özalp, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- _____:
Safahat, İnkılâp ve Aka Basımevi, 18.bs, İstanbul, 1984.
- ERSÖZ, Muhammed:
“*Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi*”, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Erzurum, 2014.
- ERTUĞRUL, İsmail Fennî:
Hakikat Nurları, Sebil Yay, İstanbul, 1994, 2.bs.
- ESED, Muhammed:
Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir, Trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret Yay, İstanbul, 1423/2002.
- _____:
Yolların Ayrılış Noktasında, Trc. Hayrettin Karaman, İz Yay, İstanbul, 2013.

- ESEN, Muammer: **İman Kavramı Üzerine, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, C. XLIX, S: 1, SS. 79-92.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed: **Tehzîbü'l-Luğa**, Thk. Ali Hasan Hilâlî ve Muhammed Ali en-Neccâr, ed-Dâru'l-Misriyyetu Litte'lif ve et-Tercüme, Kahire, Mısır, t.y.
- FARÛKÎ, İsmail Raci: **Tevhid**, Trc. Ejder Okumuş, Mahya Yay, İstanbul, Ağustos 2017, 2.bs.
- FAZLUR RAHMAN: **Ana Konularıyla Kur'an**, Trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara, Şubat 2016, 14.bs.
- _____ : **İslam ve Çağdaşlık**, Trc. Alparslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yay, Ankara, Şubat 2016, 8.bs.
- FEHD B. ABDURRAHMAN, b. Süleyman er-Rûmî: **İtticâhâtu't-Tefsîr fî'l-Karnî'r-Râbi' Aşera**, Muessetu'r-Risâle, Riyad-Beyrut, 1418/1997, 3.bs.
- FERÂHİDÎ, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr: **Kitâbu'l-Ayn (I-IV)**, Thk. Dr. Abdulhamîd Hendâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2003.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Ya'kûb: **Meâni'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Ali Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâtî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1403/1983, 3.bs.
- FİDAN, Ayşenur: *“Kur'ânî Dilin Nebvî Dili İnşası- Kudsî Hadisler Bağlamında-”*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2016.
- _____ : *“Kur'an Dili – Nebvî Dil İrtibatı: Vahiyle İnşâ Olan Rasulullah (s.)'in Kur'an Dili ile İstişhâdî”*, **İ. Ü. Temel İslam Bilimleri Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu- 1**, Ensar Yay, İstanbul, Kasım 2017, 1.bs, SS. 155-175.
- FİRESTONE, Reuven: *“Shekhinah”*, **Encyclopaedia of the Qur'ân (IV)**, ed. Jane Dammen McAuliffe, Koninklijke Brill NV, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî: **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Thk. el-Heyetu'l-Misriyyeti'l-Ammeti'l-Kitâb, y.y., 1980, 3.bs. [Aynı eserin, Thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut,

1426/2005 baskısından da istifade edilmiştir.]

_____:

Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâîfî'l-Kitâbi'l-Azîz, Thk. Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. [Aynı eserin, Thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Abdu'l-Alîm et-Tahâvî, el-Meclisu Li's-Şuûni'l-İslâmiyye/İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1416/1996 baskısından da istifade edilmiştir.]

_____:

Tefsîr-i İbn Abbâs (Tenvîrü'l-Mikbâs Min Tefsîr-i İbn Abbâs), Trc. Cevher Caduk, İlkharf Yay, İstanbul, 2016, 1.bs.

GARAUDY, Roger:

İslam ve İnsanlığın Geleceği, Trc. Cemal Aydın, İstanbul, Pınar Yay, 2015, 9.bs.

GARDET, Louis:

“İman”, Trc. Selim Özarslan, **Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ, 1999, S: 4, SS. 315-324.

GAZÂLÎ, Ebû Hamid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed:

İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Dâru's-Şa'b, Kahire, t.y.

_____:

İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay, İstanbul, Ekim 2002.

GAZALÎ, Muhammed:

Kur'an'ı Anlamada Yöntem, Trc. Emrullah İşler, Sor Yay, Ankara, Ekim 1993.

GELGEÇ, Sevim:

“Kur'an-ı Kerim'de Beyan Kavramı ve Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015.

GEZER, Süleyman:

Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an, Ankara Okulu Yay, Ankara, Aralık 2015, 2.bs.

GEZGİN, Ali Galip:

Tefsîrde Semantik Metod, Rağbet Yay, İstanbul, 2015, 2.bs.

_____:

“Kur'an'da 'Huşû' Kelimesinin Semantik Analizi”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C. II, S. 4, Ankara, 2000, SS. 79-106.

GİRARD, Raphael:

“Popol-Vuh” Maya-Kişeler'in Kutsal Kitabı (Orj. Adı- Le Popol-Vuh Histoire Culturelle des Maya-Quichés), Trc. Suat Tahsuğ, Ruh ve Madde Yay, İstanbul, 1991.

GOLDZİHER, Ignaz:

Klasik Arap Literatürü, Trc. Azmi Yüksel,

- _____:
- GÖKKIR, Bilal:
- GÖLPINARLI, Abdülbâki:
- GÖZELER, Esra:
- GUİRAUD, Pierre:
- GÜLER, İlhami– ÖZSOY, Ömer:
- GÜMÜŞ, Sadreddin:
- GÜNAY, Nasuh:
- GÜNEY, Derya:
- GÜRKAN, Salime Leyla:
- _____:
- HÂLİDÎ, Abdulfettah:
- HALEBÎ, Şihâbuddin Ahmed b. Yûsuf Semîn:
- HALL, P. Manly:
- Rahmi Er, İmaj Yay, Ankara, Mart 1993, 1.bs.
- “Müslümanlarda Sekîne Kavramı” (Orijinal adı: “La Notion de Sakîna Chez les Mohamétans”), Trc. Mehmed S. Hatiboğlu, **Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, SS. 142- 153.
- “Konulu Tefsir: Hedef, İmkân ve Sınırları”, **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, (İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2), İstanbul, Haziran 2010, SS. 455-466.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli**, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, Kuramer Yay, İstanbul, Mart 2016, 1.bs.
- Anlambilim**, Trc. Berke Vardar, Kuzey Yay, Ankara, 1984, 1.bs.
- Konularına Göre Kur'an [Sistematik Kur'an Fihristi]**, Fecr Yay, Ankara, Haziran 2015, 19.bs.
- Kur'ân Tefsirinin Kaynakları**, Kayıhan Yay, İstanbul, Haziran 1990, 1.bs.
- “Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri”, **Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007/2, S: 19, SS. 51-79.
- ‘Mü'min Şahsiyetin İnşası Bağlamında Kur'an'da Dua', İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2018.
- “Sekîne”, **DİA**, (XXXVI), Ankara, 2009.
- “Yahudilik”, **DİA**, (XLIII), İstanbul, 2013.
- et-Tefsîru'l-Mevzûiyyü Beyne'n-Nazarıyyeti ve't-Tatbîk**, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 2008.
- Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, 1.bs.
- Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, Trc. Murat Sağlam ve Ela Gürdemir, Mitra Yay, İstanbul,

- Nisan 2008, 1.bs.
- HAMÎDULLAH, Muhammed:
- _____:
- HARMAN, Ömer Faruk:
- _____:
- HASANOĞLU, Eldar:
- HASÎRÎZÂDE, Mehmed Elif b. Ahmed Muhtâr Efendi:
- HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm:
- HATTAB, Mahmut Şît:
- HAZÎMÎ, İbrahim:
- HÂZİN, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî:
- HEREVÎ, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Bâşânî:
- HEREVÎ, Ebû İsmâil Pîr-i Herat Hâce Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî:
- HÎRÎ, Ebû Abdurrahmân İsmâîl b. Ahmed en-Nisâbûrî:
- HODGSON, Marshall G. S.:
- İslâm Peygamberi, Trc. Mehmet Yazgan, Beyan Yay, İstanbul, Şubat 2017.
- “Hudeybiye Antlaşması”, DİA (XVIII), İstanbul, 1998.
- Din Dilinde Mucize, Kuramer Yay, İstanbul, Eylül 2015.
- “Yahudilik”, DİA (XLIII), İstanbul, 2013.
- “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, C. XVII, S: 32, SS. 25-48.
- Kur’ân Lugatı en-Nûru’l-Furkân fî Şerhi Lugatı’l-Kur’ân, Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015, 1. bs.
- Beyânu İ‘câzi’l-Kur’ân, (Slâsu Resâil fî İ‘câzi’l-Kur’ân içinde), Thk. Muhammed Halefullâh ve Muhammed Zağlûl Sellâm, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 3.bs, t.y.
- el-Mustalahâtu’l-Askeriyye fî’l-Kur’ân’il-Kerîm, Dâru’l-Feth, Beyrut, 1386/1966.
- Yedi İmamın İttifak Ettikleri Hadîsler, Trc. Hanîfî Akın, Polen Yay, İstanbul 2006.
- Lubâbu’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl-Tefsîru’l-Hâzin, Thk. Abdusselam Muhammed Ali Şâhîn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995/1415.
- el-Garîbeyn fî’l-Kur’ân ve’l-Hadîs, Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1.bs, Mekke, 1419/1999.
- Kitâbu Menâzili’s-Sâirîn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1408/1988.
- Kitâbu Vücûhu’l-Kur’ân, Thk. Celâleddin es-Suyûtî, 1.bs, Müessesetu’r-Risâle en-Nâşirûn, Beyrut, 2011.
- İslam’ın Serüveni– Bir Dünya Medeniyetinde Biliş ve Tarih (The Venture of Islam), Trc. Metin Karabaşoğlu v.dğr, İz

- Yay, İstanbul, 1995.
- HÖKELEKLİ, Hayati: “*Kendini Bilmek*”, **İslam’a Giriş**, D.İ.B. Yay, İstanbul, 2007.
- HÛLÎ, Emin: **Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod**, Trc. Mevlüt Güngör, Kur’ân Kitaplığı, No:2, İstanbul, 1995.
- HUMEYD, Salih b. Abdullah–MELLUH, Abdurrahman: **Mevsûatu Nadreti’l-Naîm fî Mekârimi Ahlâki’r-Rasûl** (I–XII), Dâru’l-Vesîle, Cidde, S. Arabistan, 1425/2003, 3.bs.
- İŞİCİK, Yusuf: **Kur’an’ı Anlamada Temel İlkeler**, Esra Yay, Ankara, 1997.
- IZUTSU, Toshihiko: **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, Trc. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, Ankara, 1975.
- _____: **Kur’ân’da Tanrı ve İnsan**, Trc. Kürşad Atalar, Pınar Yay, İstanbul, Mart 2014, 3.bs.
- _____: **Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, Ekim 2011, 4.bs.
- _____: **İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı**, Trc. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, 1984.
- İBN ABBÂD, Sâhib İsmâil: **el-Muhît fî’l-Luğa**, Thk. Muhammed Hasan Âlû Yâsin, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1414/1994, 1.bs.
- İBN ABBAS, Ebû’l-Abbas Abdullâh b. Abdilmuttalib: **Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fî’t-Tefsîr min Kutubi’s-Sünne**, drl. Abdulazîz b. Abdullâh el-Humeydî, Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, Mekke, t.y.
- _____: **Tenvîru’l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs**, drl. Ebû’t-Tâhir Mecdu’d-Dîn Muhammed b. Yâ’kub b. Muhammed el-Firuzâbâdî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, 1.bs.
- İBN ACÎBE, Ahmed b. Muhammed el-Hasenî: **Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd**, Thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân, el-Heyetu’l-Mısıryyeti’l-Ammeti’l-Kitâb, Kahire, 1419/1999.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir: **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, ed-Dâru’t-Tunûsiyye, Tunus, 1984.
- İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdu’l-Hak **el-Muharraru’l-Veciz fî Tefsiri’l-Kitâbi’l-Aziz**, Thk. Abdu’s-Selâm Abdu’s-Şâfi

- b.Ğalib: Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001.
- İBN DUREYD, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan: **Cemheratu'l-Luğa**, Thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, Kasım 1407/1987.
- İBN FÂRÎS, Ebû'l-Hüseyin Ahmed: **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa** (I-VI), Thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- _____ : **Mucmelu'l-Luğa** (I-III), Thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin Sultan, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, 2.bs.
- İBN HÂDÎ, Ebû Abdurrahman Mukbil Vâd'î: **es-Sahîhu'l-Müsned min Esbâbi'l-Nuzûl**, Mektebetu's-San'âi'l-Eseriyye, San'a, Yemen, 1425/2004, 3. bs.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tunisî: **Mukaddimetü İbn Haldûn**, Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru Ya'rub, Dimeşk, 2004.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-Kutubi'l-Selefiyye, Suudi Arabistan, t.y., 1.bs.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî: **es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, Thk. el-Hâfız es-Seyyid Azîz Bey, v.d., Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1417/1997, 3.bs.
- İBN HİŞÂM, Abdu'l-Melik el-Himyerî: **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Thk. Ömer Abdus-Selâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1410/1990, 3.bs. [Aynı eserin, Thk. Suheyl Zukâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992 baskısından da istifade edilmiştir.]
- İBN KAYYIM EL-CEVZÎYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî: **İ'lâmü'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn** (IV), Thk. Taha Abdurrauf Sa'd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- _____ : **Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn** (I- VI), Thk. Nâsır b. Süleyman es-Sa'vî, Ali b. Abdurrahman el-Karâ'vî v.dğr., Dâru's-Sumay'î, Riyad, Suudi Arabistan, 1432/2011, 1.bs.
- _____ : **Medâricu's-Sâlikîn Kur'ânî Tasavvufun Esasları** (I- III), Trc. Kurulu Ali Ataç, Adil

- _____:
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fida İsmail İmadu'd-Dîn b. Ömer:
- _____:
- _____:
- _____:
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim:
- _____:
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, -
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlu'd-Dîn Muhammed b. el-Mukerrem el-Mısırî:
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî':
- İBN SÎDE, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Endelusî:
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî:
- _____:
- İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalîm b.
- Bebek v.dğr., İnsan Yay., İstanbul, 2017, 4.bs.
- Sabredenler ve Şükredenler**, Trc. Zeynelabidin Tatlılıoğlu, İnsan Yay, İstanbul, 2005, 9.bs.
- el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, 1.bs.
- Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyad, 1418/1997, 1.bs.
- Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri**, Trc. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay, İstanbul, 1987.
- es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Thk. Mustafa Abdi'l-Vâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1396/1976.
- Kitâbu Te'vîli Müşkili'l-Kur'ân/Müşkilâtu'l-Kur'ân**, Thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1401/1981.
- Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân**, Thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1398/1978.
- es-Sunen (I-II)**, nşr. Dâru Sahnûn-Çağrı Yay, İstanbul, 1992/1413, 2.bs.
- Lisânu'l-Arab (I-LV)**, Thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbillah ve Hâşim Muhammed eş-Şazilî, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1319/1982. [Aynı eserin, Dâru Sâdır, Beyrut, Lübnan, 1414/1994 baskısından da istifade edilmiştir.]
- et-Tabakâtu'l-Kebîr**, Thk. Riyad Abdullah, Beyrut, t.y.
- el-Muhassas**, Thk. Abdulhamid Hendavi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Kitâbü'l-Burhân II. Analitikler**, Trc. Ömer Türker, Lîtera Yay, İstanbul, 2006.
- İşâretler ve Tenbihler**, Trc. Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Muhittin Mâcî, Lîtera Yay, İstanbul, 2005.
- el-İmân**, el-Mektebu'l-İslamî, Amman, 1996.

Abdusselam Takıyeddin:

_____:

İman Üzerine, Trc. Salih Uçan, Pınar Yay, İstanbul, 1994.

İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî:

Ahkâmu'l-Kur'ân, Thk. Muhammed Abdulkadîr Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 3.bs.

_____:

el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999. [Aynı eserin, Dâru Sâdır, Beyrut baskısından da istifade edilmiştir.]

İBNU'L-'ARABÎ, Muhyiddîn:

Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâtî'l-Kur'ân min Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddîn İbni'l-'Arabî, drl. Mahmûd Mahmûd el-Ğurâb, Matbaatu Nadr, Dimaşk, 1410/1989.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali:

Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir, Thk. Muhammed Abdülkerîm Kazım er-Râzi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1987.

_____:

Tezkiretu'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb, Thk. Ali Hüseyin Bevvab, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, 1986.

_____:

Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr, Thk. Zuheyr eş-Şavuş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987/1407, 4.bs.

İBNU'L-ESÎR, Mecdü'd-Din Ebû's-Sa'âdât el-Cezerî:

en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs (I-II), Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979.

İBNU'N-NECCÂR, Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Ali el-Futûhî:

Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr el-Musemmâ bi-Muhtasari't-Tahrîr, Thk. Muhammed ez-Zuhaylî ve Nezîh Hammâd, Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Riyad, 1993.

İKBAL, Muhammed:

İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası, Trc. Rahim Acar, Timaş Yay, İstanbul, Şubat 2016, 5.bs.

İSFEHÂNÎ, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb:

el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 1999.

_____:

el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, Trc. Abdalbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Yarı

- _____:
- Yay, İstanbul, Şubat 2015, 4.bs.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya:
- Tefsîru'r-Râğıb el-İsfehânî** (I), Thk. Dr. Hind binti Muhammed b. Zâhid Serdâr, Câmiatu Ummi'l-Kurâ-Dâru'l-Vatan, Riyad, 1422/2001, 1.bs.
- JOEL, Beinin:
- Doğu ve Batı Arasında İslam**, Trc. Salih Şaban, Nehir Yay, İstanbul, 1987.
- JEFFERY, Arthur:
- “Sekîne”, İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)** (X), Trc. Ahmed Ateş, MEB Yay., İstanbul, 1972, 1.bs.
- KALBÉRMATTEN, Grégoire:
- The Foreign Vocabulary of the Qur'an**, ed. Benoytosh Bhattacharyya, Maharaja Gaekwad Oriental Institute (Kahire Şarkıyyat Enstitüsü), Baroda, 1938.
- KALLEK, Cengiz:
- The Third Advent**, Ed. Alan Wherry, Penguin Books, London, 2003.
- KARA, Ömer:
- “Biat”, DİA** (VI), İstanbul, 1992.
- _____:
- “Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-”, Yüzüncü Yıl Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, C. III, S. 3, SS. 149-224.
- KARADAŞ, Cağfer:
- Izutsu'nun Kur'an Semantiğinde Mühmel Boyut: El-Furûku'l-Luğaviyye –Yakın anlamları “Ayrıştırma” Noktasında Izutsu'ya Bir Katkı-, İslami Araştırmalar Dergisi*, C. XVIII, S: 1, 2005, SS. 16-60.
- KARAGÖZ, İsmail:
- ‘Yakîn ve İtikad’, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. X, S: 1, 2001, SS. 113-126.
- KÂSÂNÎ (el-Kâşânî), Alâud'Dîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed:
- “İnsanı Niteleyen Kur'an'ın Üç Kavramı: Huşû, Hudû ve İhbâ”, Diyanet İlmi Dergi**, Aralık 2007, C. XLIII, S: 4, SS. 133-144.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman:
- Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâ'i**, Thk. Alî Muhammed Mu'avvîd, Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1402/1982.
- KÂSİMÎ, Cemâleddin el-Hallak Muhammed:
- “Bir Dini Tecrübe Olarak Kur'an'da Huşû”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 15, 2005, SS. 177- 190.
- Mehâsinu't-Te'vîl** (II-V), Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,

- b. Muhammed Said b. Kasım: Beyrut, 1.bs, 1418/1997.
- KAYA, Necmettin: “Kur’an’da Huşu Kavramının Semantik Analizi”, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ, 2013.
- KEFEVÎ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî Ebû'l-Bekâ: **el-Küllîyyât Mu'cemu fî Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyye**, Thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısırî, Müessetu'r-Risâle, Beyrut, 2.bs, 1419/1998.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî: **et-Tearruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, Thk. Abdülhalim Mahmud, Taha Abdülbaki Sürûr, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1380/1960.
- KELLY, A. Aidan: “Kundalini”, **The Encyclopedia of Cult, Sect and New Religion**, Ed., James R. Lewis, Prometheus Books, New York, 2001.
- KILAVUZ, A. Saim: **Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, 26.bs.
- KIERKEGAARD, Soren: **Ölümçül Hastalık Umutsuzluk**, Trc. Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Ayrıntı Yay, İstanbul, 2001.
- KİRMÂNÎ, Mahmûd b. Hamza: **Esrâru't-Tekrâr fî'l-Kur'an/el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'an**, Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Dâru'l-Fadîle, Kahire, t.y.
- KOLLEKTİF: **Dinler Tarihi Ansiklopedisi (I-II)**, Medya Ofset, İstanbul, 1999.
- KOMİSYON (İsmail Karagöz, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, v.dğr.): **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, 2015, 6.bs.
- KOMLOSH, Yehuda: “Targum Shenî”, **Encyclopaedia Judaica 2nd ed.**, (XIX), USA, 2007.
- KOREN, Sharon Faye: “Shekhinah as Female Symbol”, **Encyclopaedia Judaica 2nd ed.**, (XVIII), USA, 2007.
- KOTAN, Şevket: **Kur'ân ve Tarihselcilik**, Beyan Yay, İstanbul, 2001.
- KURT, Yavuz: “Kur'an'da Yeis Kavramı”, Karadeniz Teknik Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, Mayıs, 2017.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî:

_____:

KUTLUAY, Yaşar:

KUTUB, Seyyid:

KUŞEYRÎ, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin:

_____:

KÜÇÜK, Abdurrahman:

KÜLÜNKOĞLU, Gülnur:

LİNGS, Martin (Ebubekir Siraceddin):

MÂLİK b. ENES, Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Esbahî:

MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd;

_____:

MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb:

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa:

Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebevîyye, Thk. Abdu'l-Kerîm Sâmi el-Cundî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2003, 1.bs.

el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân, Thk. Dr. Muhammed İbrâhîm el-Hafnâvî ve Mahmûd Hâmid Usmân, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1416/1996, 2.bs.

İslam ve Yahudi Mezhepleri, Anka Yay, İstanbul, 2001, 2.bs.

Fîzilâl-il-Kur'ân, Trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa, Hikmet Yay, İstanbul, 1972, 2.bs.

Letâifü'l-İşârât, Thk. İbrahim Besyûnî, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Mısır, 2010.

er-Risâletü'l-Kuşeyriyye, Thk. Halil el-Mansûr, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001. [Aynı eserin, Thk. Abdülhalim Mahmud, Dâru's-Şa'b, Kahire, 1409/1989 baskısından da istifade edilmiştir.]

“*Ahid Sandığı*”, **DİA** (I), İstanbul, 1988.

“*Kur'an'da Tevekkül*”, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015.

İlk Kaynaklara Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Trc. Nazife Şişman, İnsan Yay, İstanbul, Aralık 1984.

el-Muvatta (II), nşr. Dâru Sahnûn-Çağrı Yay, İstanbul, 1992/1413.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yay, İstanbul 2005.

Kitâbü't-Tevhid, Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM Yay, Ankara, 1422/2003.

en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî, Thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Tefsîru'l-Merâğî, Mektebetu Mustafa el-Halebî, Kahire, Mısır, 1365/1946, 1.bs.

- MERTER, Mustafa:
- Dokuz Yüz Katlı İnsan** –Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi–, Kaknüs Yay, İstanbul, 2016, 15.bs.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l'Â'lâ:
- Tefhimu'l Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri** (I–V), Trc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, v.dğr., İnsan Yay, İstanbul, Şubat 2005.
- MUCCHIELLİ, Alex:
- Zihniyetler**, Trc. Ahmet Kotil, İletişim Yay, İstanbul, 1991.
- MUKÂTİL, B. SÜLEYMAN:
- el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkezi Cum'ati'l-Mesâcid li's-Sekâfeti ve't-Turâsi bi Dubey, Bağdat, 1426/2005.
- _____:
- Kur'an Terimleri Sözlüğü** (*el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Qur'âni'l-Kerîm*), Trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay, İstanbul, 2004, 1.bs.
- _____:
- Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Muessesetu Tarihi'l-Arabî, Beyrut, 1423/2002, 2.bs.
- MUNÂVÎ, Zeynuddîn Muhammed
- et-Tevkîf alâ Muhimmati't-Teâruf**, Thk. Muhammed Rıdvân ed-. Dâye, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1410.
- MUNZİRÎ, Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdü'l-Azîm:
- Muhtasâru Sahîh-i Müslim**, *Kitâbu's-Salâ*, Hadis No: 282, Dâru's-Selâm, Riyad, Suudi Arabistan, t.y., 2.bs.
- MUSTAFAVÎ, Hasan:
- et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2009/1430.
- MUSLÎM, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî:
- el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl ani'l-Adl ilâ Rasûlillah** (I–V), Thk., Muhammed Fuad Abdulbâkî, İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- _____:
- Sahîh-i Muslim ve Tercemesi** (V), Trc. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yay, İstanbul, 1388/1969.
- MÜSLÎM, Mustafa:
- Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım** *Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevdûiyyi*, Trc. Salih Özer, Fecr Yay, Ankara, 1993.
- NASR HÂMÎD EBÛ ZEYD:
- İlahi Hitabın Tabiatı** (*Mefhûmu'n-Nass Dirâse fî Ulûmu'l-Kur'ân*), Trc. Mehmet Emin

- NECMEDDÎN-İ KUBRÂ, Ebû'l-Cennab Ahmed b. Ömer b. Muhammed: **et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye fî't-Tefsîri'l-İşâriyyi's-Sûfî**, Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 1.bs.
- NEDVÎ, Seyyid Süleyman: **İslâm Ahlâk Nizamı**, Trc. Ali Genceli, Erkam Yay, İstanbul, 1990.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd: **Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl**, Thk. Yusuf Ali Bedyevî, Dâru'l-Kalemi't-Tayyib, Beyrut, 1419/1998, 1.bs.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî: **Riyâzü's-Sâlihîn (I-VI)**, Trc. M.Yaşar Kandemir, İsmail Lütî Çakan ve Raşit Küçük, Erkam Yay, İstanbul, 1430/2009.
- NEVFEL, Abdurrezzak: **Kur'an'da Ölçü ve Âhenk** (el-İ'câzu Adedü'l-Kur'ân-ı Kerîm), Trc. Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılâb Yay, İstanbul, Nisan 1988.
- NÎSÂBÜRÎ, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin: **Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkan**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1996.
- ÖNER, Necati: **Klasik Mantık**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, Ankara, 1986.
- ÖZAFŞAR, M. Emin: **İmanın Toplumsal Boyutu 'İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar'**, D.İ.B. Yay, Ankara, 2007.
- ÖZCAN, Hanefî: **Epistemolojik Açından İman**, İFAV. Yay, İstanbul 1997.
- _____ : **Mâturîdî'de Dini Çoğulculuk**, İFAV. Yay, İstanbul, 1995.
- ÖZEL, Mustafa: **Kur'ân'da Sekîne Kavramı**, (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2005.
- ÖZTÜRK, Mustafa: **Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali**, Ankara Okulu Yay, Ankara, Mayıs 2016, 1.bs.
- ÖZTÜRK, Nermin: **"Yahudilikte Tanrıçalar ve Kutsalın Feminin Boyutları"**, Bütün Yönleriyle Yahudilik, **Dinler Tarihi Araştırmaları- VIII**, Ankara, 2012, SS. 383-396.
- ÖZTÜRK, Resul: **"Kelâmî Açından Ümitsizlik ve İman İlişkisi"**, **EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-**, Erzurum, 2008, C. XII, S: 34, SS. 43-56.

- PADOUX, Andre: “*Kundalini*”, **Encyclopedia of Religion** (VIII), Ed., Mircea Eliade, Macmillan Publishing Company, New York, 1986.
- PALMER, Frank Robert: **Semantik Yeni Bir Anlam Bilim Projesi**, Trc. Ramazan Ertürk, Kitabiyat Yay, Ankara, 2001.
- PATAİ, Raphael: “*The Shekhina*”, **The Journal of Religion**, Vol. 44, No. 4, The University of Chicago Press, Oct, 1964, PP. 275-288.
- _____ : **The Hebrew Goddess**, Ktav Publishing House, New York, 1967.
- PEZDEVÎ, Ebû'l-Yusr: **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Trc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay, İstanbul, 1988.
- POLATER, Kadir: “*Kur'an'a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı*”, **EKEV Akademi Dergisi** -Sosyal Bilimler -2013, C. XVII, S: 55, SS. 55-69.
- POWELL, Nigel: **Meditation Sahaja Yoga**, Corvalis Publishing, London, 2005.
- RAZÎ, Muhammed b. Ebubekir: **Muhtârû's-Sihâh**, Thk. Said Mahmud Ukayyî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2001.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn: **Mefatîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1401/1981, 1.bs.
- REFÂK EL-'ACEM: **Mevsû'atu Mustalahâtî't- Tasavvuf'il-İslâmî**, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1999, 1.bs.
- RIZA, Muhammed: **Muhammed**, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.
- ROBİNSON, Neal: **Kur'an'ı Keşfetmek Örtülü Bir Metne Çağdaş Bir Yaklaşım**, Trc. Süleyman Kalkan, Kuramer Yay, İstanbul, Şubat 2018, 1.bs.
- RÛZBÎHÂN EL-BAKLÎ, Ebû Muhammed eş-Şîrâzî: **Kitâbu Meşrabi'l-Ervâh el-Meşhûr be Hezâr-u Yek Makâm**, Thk. Nazif Muharrem Hoca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali: **Safvetü't-Tefâsîr**, Trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İz Yay, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2003, 1.bs.
- SA'DÎ, Ebû Abdurrahman b. Nâsır b. **Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahman fî Tefsîri**

Abdullah b. Nasır:

Kelâmi'l-Mennân, Thk. Abdurrahman b. Mualla el-Luveyhık, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, 1.bs.

SAİD HAVVA:

el-Esâs fî't-Tefsîr, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay, İstanbul, 1989.

_____:

Said Havva Külliyyatı- Allah'a İnanmak, Trc. Faruk Yılmaz, Yenda Yay, İstanbul, t.y.

SARI, Mehmet:

"Mehmet Âkif Ersoy'un Bir Şiirinde Karamsarlık ve Ümit", **Afyon Kocatepe Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, S: 2, Aralık 2003, SS. 167-191.

SARICIK, Murat:

Hız. Muhammed'in Çağrısı- Medine Dönemi, Nesil Yay, İstanbul, Ocak 2009.

SAVRAN, Gülnur:

"Düşünüyorum, Öyleyse Varım", **İ.Ü. Felsefe Arkivi Dergisi**, İstanbul, 2013, SS. 157-184.

SEÂLİBÎ (es-Sa'lebî), Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf:

el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1418/1997, 1.bs.

SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed:

Bahru'l-Ulûm: Tefsîr-i Semerkandî, Thk. Alî Muhammed Mu'avvîd, Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993.

SEMÎN, Şihâbuddin Ahmed b. Yûsuf el-Halebî:

Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, 1.bs.

SERRÂC, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî:

el-Lüma' fî Târîhi't-Tasavvufi'l-İslâmî, Thk. Abdulhalîm Mahmûd ve Taha Abdulbâkî Surûr, Dâru'l-Kutubu'l-Hadîse, Bağdat, 1380/1960.

SERÎNSU, Ahmet Nedim:

Kur'ân ve Bağlam, Şule Yay, İstanbul, Kasım 2012, 2.bs.

SEYYÎD ABDÜLLATÎF:

Kur'ân'ın Zihni İnşası, Trc. Mehmed Kürşad Atalar, Pınar Yay, İstanbul, Aralık 2010, 1.bs.

SUBHÎ ES-SALÎH:

Dirâsât fî Fıkhi'l-Luğa, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, Lübnan, 1976.

_____:

Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, Lübnan, 1408/1988, 17.bs.

_____:

Kur'an İlimleri, Trc. M. Said Şimşek, Hibaş

- Yay, Konya, t.y.
- SIRMA, İhsan Süreyya: **İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, Beyan Yay, İstanbul, 42.bs.
- SOFUOĞLU, Mehmet: **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, Ötüken Yay, İstanbul, 1987.
- SOYSALDI, Mehmet: **Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi**, Fecr Yay, Ankara, 2001.
- _____ : *"Kur'ân'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi"*, **Kur'ân Dil- Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu**, 17-18 Mayıs 2001, Van 2001, SS. 31-50.
- STARK, Judith Chelius: **Feminist Interpretations of Augustine**, "Rosemary Radford Ruether- 1. Augustine: Sexuality, Gender and Women", The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2007.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir- MAHALLÎ, Celâleddin Muhammed b. Ahmed: **Tefsîru Celâleyn**, Thk. eş-Şeyh Safiyyu'r-Rahman el-Mubarekfûriyyu, Dâru's-Selâm, Riyâd, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, 1421/2001.
- _____ : **Tefsîr-i Celâleyn**, Trc. Ali Rıza Kaşeli, Fatih Enes Kitabevi Yay, İstanbul, Nisan, 1997.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir: **ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, Thk. Dr. Abdullah b. el-Muhsin et-Turkî, Merkez Hecer li'l-Buhûs ved'Dirâsât el-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 1423/2003, 1.bs.
- _____ : **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân (I-III)**, Thk. Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Mücemmeu'l-Melik Fahd li Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, Medine, Suudi Arabistan, t.y.
- _____ : **el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ**, Thk. Muhammed Cârulmevla Beğ, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Ali Muhammed el-Beccârî, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, Saydâ, 1987.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin: **Tefsîrû's-Sülemî Hakaiku't-Tefsîr**, Thk. Seyyid Umrân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1421/2001.
- SÜLÜN, Murat: *"Demirin 'İnzâl'inden Kur'ân'ın 'İnzâl'ine - Bir Nüzûl Analizi-"*, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2009-2010, C. XI, S: 43, SS. 155-

ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs:

er-Risâle, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

ŞÂMÎ, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî:

Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayru'l-İbâd, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993, 1.bs.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa:

el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm, Thk. Abdullah Dirâz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1341.

ŞENER, Mehmet:

“*Huşû*”, **DİA** (XVIII), İstanbul, 1998.

ŞERİATÎ, Ali:

Dine Karşı Din, Trc. Doğan Özlük, Fecr Yay, Ankara, Mayıs 2015, 7.bs.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed:

Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fennî'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr, Thk. Abdurrahman Umeyra, Daru'l-Vefâi, Beyrut, Lübnan, 1418/1997, 2.bs.

ŞİMŞEK, Mehmet Ali:

“*Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*”, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagat Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Konya, 2000.

ŞİNKÎTÎ, Muhammed el-Emîn el-Muhtâr el-Cekenî:

Edvâ'ul-Beyân fî İ'dâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.

ŞULUL, Kasım:

İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi, İnsan Yay, 2013, 4.bs.

TABÂTABÂÎ, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin:

el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, Beyrut, 1417/1997.

_____:

el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Trc. Muhammed Bâkır Mûsevî, Kum Yay, Tahran, 1367/1988.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr:

Tefsiru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Âlimü'l-Kutub, Suudi Arabistan, Riyad, 1424/2003, 1.bs. [Aynı eserin, (Thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001) ve (Thk. Beşşâr b. Avvâd b. Ma'rûf el-Bağdâdî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994, 1.bs.) baskılarından da istifade edilmiştir.]

_____:

Milletler ve Hükümdarlar Tarihi (V), Trc. Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir, MEB

- Yay, İstanbul, 1991.
- TABERSÎ, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl: **Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru'l-Murtedâ, Beyrut, 1427/2006, 1.bs.
- TANRIBAĞI, Mâlik İlyas: **“Sekîne, Rûh, Hikmet”**, Karina Yay, Ankara, Ağustos, 2016, 1.bs.
- TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid: **Nûru'l-Yakîn: Mu'cem Vasît fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetu Lubnân Nâşîrûn, Kahire, 2003.
- TANYU, Hikmet: **“Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları – İlmî İnceleme ve Tenkidi–”**, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1966, C. XIV, SS. 95-124.
- TAYLAN, Necip: **Gazâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri**, İFAV. Yay, İstanbul, 1994, 2.bs.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali: **Keşşâfü İstilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm**, Thk. Ali Dehrûc, Trc. Abdullah el-Hâlidî, Mektebetu'l-Lübân Nâşîrun, Beyrut, 1996, 1.bs.
- TEKİN, Akile: **“Muhammed Abdü'l-Azîz el-Hakîm (v. 1350/1931) ve el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye fî Tefsîri Mâ Verade fî'l-Kur'âni Mine'l-Evâmiri ve'n-Nevâhil-İlâhiyye Adlı Tefsîrinin Tahlîli”**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017.
- TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre: **Sunenu't-Tirmîzî (II-V)**, nşr. Dâru Sahnûn-Çağrı Yay, İstanbul, 1992/1413.
- TURHAN, Mümtaz: **Kültür Değişimleri**, İFAV. Yay, İstanbul, 1987.
- TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî: **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Dâru İhyâi't-Tu'râsi'l-Arabî, Beyrut, 1364/1945.
- TÜMER, Günay-Küçük, Abdurrahman: **Dinler Tarihi**, Ocak Yay, Ankara, 2002.
- TÜSTERÎ, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah: **Tefsîru't-Tüsterî**, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007.
- ULUDAĞ, Süleyman: **“Takvâ”, DİA (XXXIX)**, Ankara, 2010.
- _____ : **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay,

- İstanbul, 1991.
- UNTERMAN, Alan: [and Sharon Faye Koren (2nd ed.)] **“Shekhinah”, Encyclopaedia Judaica 2nd ed., (XVIII), USA, 2007.**
- UPANIŞADLAR: **“Tanrının Soluğu”,** drl. Mehmet Ali Işım, Dergâh Yay, İstanbul, Mart 1997, 2.bs.
- VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed: **el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd,** Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, v.dğr., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, 1.bs.
- _____ : **Esbâbu'n-Nuzûli'l Kur'ân,** Thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991, 1.bs.
- VÂKİDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid: **Kitâbu'l-Megâzî,** Thk. Marsden Jones, Dâru'l-Â'lemî, Beyrut, 1409/1989, 3.bs.
- VANKULU MEHMED EFENDÎ, Mehmed b.Mustafa el-Vânî: **Vankulu Lugatı,** Trc. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015, 1.bs.
- VARDAR, Berke: **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** Multilingual Yabancı Dil Yay, İstanbul, 2007.
- WATT, William Monthgemery: **Hız. Muhammed: Peygamber ve Devlet Kurucusu,** Trc. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.
- WEİSCHEDEL, Wilhelm: **Felsefenin Arka Merdiveni,** Trc. Sedat Umran, İz. Yay, İstanbul, 1997.
- WEİSSLER, Chava: **“Meanings of Shekhinah in the ‘Jewish Renewal’ Movement”, Journal of Jewish Women’s Studies & Gender Issues,** No. 10, Jewish Women’s Spirituality (2), Indiana University Press, 2005, PP. 53-83.
- WEST, David: **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,** Trc. Ahmet Cevizci, Paradigma Yay, İstanbul, 1998.
- WILSON, John: **Dil ve Anlam,** Trc. Recep Songün, RS Yay, İzmir, 1988.
- YAKIT, İsmail: **‘Sadreddin Konevî’nin Düşüncesinde İdrak ve Hakikat Bilgisi’, (I.Sadreddin Konevî Sempozyumu, 23–24 Mart 1988), Felsefe Arkivi,** S:28, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ayı Bs., İstanbul, 1991, SS. 193-205.

- _____:
- YAVUZ, A. Fikri: **Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi**, Sönmez Yay, İstanbul, t.y.
- YAVUZ, Ömer Faruk: **Kur'an'da Sembolik Dil**, Ankara Okulu Yay, Ankara, 2006, 1.bs.
- YAZICI, Hamza: **'Kur'an'da İman-Ahlâk İlişkisi'**, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelâm Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 1999.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Meâlli Türkçe Tefsir** (I-VI), İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 1275, Matba-î Ebuzziya, İstanbul, 1935, 1.bs.
- YEĞİN, Abdullah: **Yeni Lûgat**, Hizmet Vakfı Yay, İstanbul, Aralık 2008.
- YILDIRIM, Celal: **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yay, İzmir, , t.y., C. X.
- YILMAZ, Hasan: **"Kur'ân'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme"**, Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, S: 22, SS. 231-242.
- _____:
- _____:
- _____:
- YILMAZ, Hasan Kâmil: **"Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş"**, Kafkas Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kars, 2017, S: 7, SS. 14-30.
- _____:
- _____:
- YOLCU, Mehmet: **Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması**, Kurav Yay, Bursa, 2007.
- _____:
- _____:
- YILMAZ, Hasan Kâmil: **"Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair"**, Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü, İlim Yayma Vakfı, 2009, SS. 363-380.
- YILMAZ, Hasan Kâmil: **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, 10.bs.
- YOLCU, Mehmet: **Kur'an'ın Zihniyet Değiştirmesi**, Eylül Yay, İstanbul, 2003.

YÜKSEL, Emrullah:

“*Din Fenomeni*”, İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1999, S: 1.

ZEBÎDÎ, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtezâ el-Hüseynî:

Tâcu'l- Arûs min Cevahiri'l-Kâmus (I–XL), Thk. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, Matbaatu Hükümet-i Kuveyt, 1421/2001, 1.bs.

ZEBÎDÎ, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtif:

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (VII), Trc. Ahmed Naim, (Mütercim ve Şarih: Kamil Miras), D.İ.B. Yay, Ankara, 1981, 6.bs.

ZECCÂC, Ebû İshak İbrahim b. Serî:

Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh, Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, 1.bs.

ZEHEBÎ, el-Hâfız Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman:

el-İber fî Haberi men Ğaber, Thk. Ebû Hâcer Muhammed b. Seîd Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârû'llah Mahmûd b. Ömer:

el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl (I–V), Thk. Muhammed Abdu's-Selâm Şahîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2006, 4.bs. [Aynı eserin, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Mu'avvîd, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1418/1998 baskısından da istifade edilmiştir.]

_____:

Esâsu'l-Belâğa (I–II.), Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998, 1.bs.

ZERKANÎ, Muhammed Abdu'l-Azîm:

Menâhilu'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1409/1988.

ZERKEŞÎ, Bedru'd-Dîn Muhammed b. Abdillâh:

el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Thk. Yûsuf Abdurrahman el-Maraşlî, Şeyh Cemâl Hamdi ez-Zehebî, Şeyh İbrâhîm Abdullah Kurdî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1410/ 1994, 2.bs. [Aynı eserin, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire baskısından da istifade edilmiştir.]

ZEYDAN, Abdulkerim:

İlahi Kanunların Hikmetleri (Sünnetullah), Trc. Nizamettin Saltan, İhtar Yay, İstanbul, 1997.

ZİĞ ZİGLAR:

Olumsuz Bir Dünyada Olumlu Çocuklar Yetiştirmek, Trc. E. Özlem Suer, Beyaz Yay, İstanbul, 1998.